

إلى خير

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک)

طرح پژوهشی

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایرانداک در ارتباط با آن

مجری

صفر بیگ‌زاده

شهریور ۱۴۰۰

حقوق: پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران

طرح پژوهشی سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایرانداک در ارتباط با آن پیرو قرارداد شماره ۳۳/۳۹۳۵ مورخ ۱۳۹۹/۵/۷ میان پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (کارفرما) و آقای صفربیک‌زاده اجرا شده است. گزارش حاضر یک جلد از مستندات این طرح است. این گزارش و تمامی حقوق مادی آن بر اساس قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، مصوب ۱۳۴۸ و اصلاحیه‌های بعدی آن و همچنین آیین‌نامه‌های اجرایی این قانون متعلق به پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران و هرگونه استفاده از تمامی یا پاره‌ای از آن، شامل: نقل قول، تکثیر، انتشار، کاربرد نتایج، تکمیل و مانند آنها به صورت چاپی، الکترونیکی یا وسایل دیگر فقط با اجازه کتبی پژوهشگاه امکان‌پذیر است. نقل قول در حد هزار واژه در انتشارات علمی مانند کتاب و مقاله با درج اطلاعات کامل کتابشناختی، نیازی به مجوز پژوهشگاه ندارد.

برنام خدا

ایرانداک در نیم‌قرن دوم کار خود همچنان جوان و کوشا؛ همراه هر پژوهش، پژوهشگر، و سیاست‌گذار

۱۴۰۰-۱۳۴۷

گواهی

انجام طرح پژوهشی:

◇ عنوان: سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایرانداک در ارتباط با آن

◇ مجری: دکتر صفر بیگ‌زاده

◇ همکار: -

◇ شماره قرارداد: ۳۳/۳۹۳۵

◇ تاریخ قرارداد: ۱۳۹۹/۵/۷

◇ تاریخ شروع: ۱۳۹۹/۵/۷

◇ تاریخ پایان: ۱۴۰۰/۶/۲۴

◇ ناظر: دکتر رحیم پیلوار

در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران گواهی می‌شود. گزارش پایانی این طرح، بر پایه داوری در نشست ۴۲۴ (تاریخ ۱۴۰۰/۶/۲۳) شورای پژوهشی پژوهشگاه به تصویب رسیده است. لازم می‌دانم مراتب قدردانی خود را به مجری، و ناظر این طرح تقدیم دارم.

با آرزوی بهروزی
پرکیز شهریاری
معاون پژوهش و آموزش

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایران‌داک در ارتباط با آن

مدیر طرح پژوهشی: صفر بیگزاده، پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایران‌داک).

نشانی: تهران، خیابان انقلاب، چهارراه فلسطین، شماره ۱۰۹۰، طبقه سوم، اتاق ۳۱۳

صندوق پستی: ۱۳۱۵۷۷۳۳۱۴ تلفن: ۰۲۱-۶۶۴۹۴۹۸۰ (داخلی ۴۲۵)، دورنگار: ۰۲۱-۶۶۴۶۲۲۵۴

وبگاه: <https://irandoc.ac.ir>

رایانامه: beigzadeh@irandoc.ac.ir

چکیده

سایه‌نویسی رفتار تازه و جدیدی نیست و چه در ایران و چه در جهان، سابقه‌ای طولانی دارد؛ اما توجه به آن به‌عنوان یک مشکل، به‌ویژه در سطح دانشگاهی و پزشکی به قرن اخیر بر می‌گردد؛ زیرا گسترش این امر، اعتبار متون علمی و نیز اعتبار مدارک دانشگاهی و دانشگاهیان را با پرسشی بزرگ روبه‌رو کرد. در این پژوهش، در کنار بررسی مفهوم عرفی و حقوقی سایه‌نویسی به این موضوع پرداخته شده که آیا یک نفر می‌تواند برای ایجاد یک اثر به خدمت گرفته شود؛ آن‌هم با این هدف که اثر او متعلق به کسی باشد که حق‌الزحمه یا اجرت می‌پردازد، به‌گونه‌ای که شخص اخیر، مالک حقوق مادی و معنوی اثر باشد. البته این رفتار مدت‌ها است که به‌ویژه در میان اهل سیاست دیده می‌شود و به نوعی به یک امر متعارف تبدیل شده، چنان‌که آشکارا متون سخنرانی‌ها یا پیام‌های آنان را دیگرانی که گاه هویتشان بر همه آشکار است، می‌نویسند.

شناخت معیارهای حقوقی حاکم بر این رفتار و تبیین ماهیت حقوقی آن در بستر موازین مندرج در کنوانسیون‌های جهانی (مانند کنوانسیون برن) و مقررات مصوب در ایران، مانند قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان (مصوب ۱۳۴۸) یا قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی که صراحتاً به سایه‌نویسی اشاره کرده، صورت گرفته است. روش این پژوهش، اسنادی و عمدتاً مبتنی بر رجوع به اسناد قانونی و حقوقی است. عمده‌ترین پرسش‌ها و فرض‌های مطرح در این پژوهش که در مباحث ارائه شده به آن‌ها پاسخ داده و از آن‌ها دفاع گردیده عبارتند از: سایه‌نویسی چیست؟ انواع سایه‌نویسی کدامند؟ آیا سایه‌نویسی با مقررات مرتبط با مالکیت فکری در تضاد است؟ سایه‌نویسی با مقررات دانشگاهی در ایران مخالف است؛ ایرانداک می‌تواند در ارتباط با سایه‌نویسی در ایران ایفای نقش کند.

با توجه به پرسش‌ها و فرض‌های مذکور پژوهشگر کوشیده تا به این اهداف دست یابد: تبیین ماهیت سایه‌نویسی به لحاظ حقوقی؛ معرفی قوانین و مقررات جهانی و داخلی راجع به مالکیت فکری در ارتباط با درباره سایه‌نویسی؛ تطبیق قوانین و مقررات با ماهیت تبیین شده سایه‌نویسی؛ تعیین این که آیا سایه‌نویسی با اصول حقوق مالکیت فکری سازگار است یا نه؛ تبیین نقشی که ایرانداک در ارتباط با سایه‌نویسی در ایران دارد یا می‌تواند داشته باشد.

کلیدواژه‌ها: حقوق مالکیت فکری، کپی‌رایت، سایه‌نویسی، ایران، قوانین و مقررات، ایرانداک

فهرست مطالب

عنوان	شماره صفحه
مقدمه	۱
فصل نخست: کلیات و تعاریف	۵
۱-۱. اصطلاح «سایه‌نویسی»	۶
۲-۱. پیشینه پژوهش درباره سایه‌نویسی	۷
۳-۱. مرز میان سایه‌نویسی و برای دیگری نوشتن	۱۰
۴-۱. انواع سایه‌نویسی	۱۱
۵-۱. حوزه‌های سایه‌نویسی	۱۲
۶-۱. نسبت سایه‌نویسی با بدرفتاری دانشگاهی	۲۰
۷-۱. پیشینه بدرفتاری علمی و گونه‌های آن	۲۱
۸-۱. سایه‌نویسی و سرقت علمی	۲۴
فصل دوم: ارکان، انواع و عناصر سایه‌نویسی	۲۹
۱-۲. اشخاص دخیل در سایه‌نویسی	۳۰
۲-۲. سایه‌نویس و لزوم داشتن تخصص یا دانش علمی	۳۶
۳-۲. سایه‌نویسی بدون درخواست نویسنده دروغین	۳۷
۴-۲. سایه‌نویسی مبتنی بر تبانی	۳۷
۵-۲. علل گرایش به سایه‌نویسی	۳۸
۶-۲. مبانی مخالفت با سایه‌نویسی	۴۰
۷-۲. ایرادات وارد بر سایه‌نویسی	۴۳
۸-۲. در دفاع از سایه‌نویسی	۴۴
۹-۲. عناصر سایه‌نویسی	۴۵

۴۹	۱۰-۲. قلمرو سایه‌نویسی: آثار کتبی یا همه آثار مشمول مالکیت فکری؟
۵۰	۱۱-۲. سایه‌نویسی جزئی و کلی
۵۱	۱۲-۲. دستمزد سایه‌نویس
۵۵	۱۳-۲. موارد رایج سایه‌نویسی
۵۶	۱۴-۲. سایه‌نویسی همچون یک شغل
۶۰	۱۵-۲. شرایط ورود به سایه‌نویسی
۶۰	۱۶-۲. سایه‌نویسی و مفهوم اصالت اثر
۶۱	۱۷-۲. سایه‌نویسی و ویراستاری
۶۶	۱۸-۲. سایه‌نویسی و ترجمه
۶۷	۱۹-۲. سایه‌نویسی و سفارش اثر
۶۸	۲۰-۲. سایه‌نویسی و همکاری پژوهشی / علمی
۶۹	۲۱-۲. سایه‌نویسی و مشاوره
۷۱	۲۲-۲. سایه‌نویسی و جعل
۷۲	۲۳-۲. سایه‌نویسی و مالکیت فکری
۷۵	۲۴-۲. سایه‌نویسی همچون یک حرفه قانونی
۷۶	۲۵-۲. چرا یک نفر حاضر به سایه‌نویسی می‌شود؟
۷۹	۲۶-۲. سایه‌نویسی در جهان
۸۲	۲۷-۲. سایه‌نویسی در ایران
۸۴	فصل سوم: جرم‌انگاری سایه‌نویسی
۸۵	۱-۳. جرم‌انگاری سایه‌نویسی در حقوق بیگانه
۸۵	۲-۳. جرم‌انگاری سایه‌نویسی در حقوق ایران
۹۶	۳-۳. شروع به جرم سایه‌نویسی
۹۷	۴-۳. معاونت در جرم سایه‌نویسی
۹۸	۵-۳. شرکت در جرم سایه‌نویسی
۹۸	۶-۳. مشکلات پیگیری قضایی و غیرانضباطی سایه‌نویسی
۹۹	۷-۳. نقش سوءنیت در سایه‌نویسی
۱۰۱	فصل چهارم: سایه‌نویسی و حقوق در ایران
۱۰۲	۱-۴. برخورد با سایه‌نویسی در قوانین و مقررات ایران
۱۱۲	۲-۴. حقوق قانونی سایه‌نویس
۱۱۳	۳-۴. حقوق قانونی پدیدآور دروغین
۱۱۳	۴-۴. سایه‌نویسی و اطلاعات کتابشناختی اثر
۱۱۵	۵-۴. حقوق قانونی خریدار (خواننده) اثر در آثار سایه‌نویسی شده

۱۱۶	۶-۴. راه‌های مقابله با سایه‌نویسی
۱۱۹	فصل پنجم: نقش ایرانداک در پیشگیری و مقابله با سایه‌نویسی
۱۲۰	۱-۵. اساسنامه ایرانداک
۱۲۳	۲-۵. برنامه استراتژیک ایرانداک
۱۲۴	۳-۵. پیشنهادها
۱۲۶	فصل ششم: نتیجه‌گیری و پیشنهادها
۱۲۷	۱-۶. نتیجه‌گیری
۱۳۰	۲-۶. پیشنهادها
۱۳۱	فهرست منابع

ما در طول زندگی تحصیلی خود گاه برای دیگران و به جای آن‌ها نوشته‌ایم. یادمان هست که جریمه‌های پرشمار مدرسه را برای دوستان خوب یا بستگان دور و نزدیک از سر دلسوزی یا بنا بر خواهش، خوش خط یا بدخط به پایان رسانده‌ایم و از این کار، گاه خشنود بوده‌ایم و گاه پشیمان و البته گاه پاداشی هم گرفته‌ایم؛ چه زبانی و چه پولی و مادی. هنگامی که در دوران دبستان یا دبیرستان برای دیگری انشا می‌نویسیم، یا نمودارهای فنی رسم می‌کنیم و یا به جایش تکلیفی را انجام می‌دهیم، هیچ‌گاه با عنوانی به نام «سایه‌نویسی» روبه‌رو نمی‌شویم؛ اما همین کارها به‌ویژه در دوره‌های تحصیلی دانشگاهی و در متن‌های آکادمیک (خواه مقاله باشد و خواه کتاب و رساله)، چنین عنوانی دارند و به جای پاداش، ما را با کیفرهای گوناگون انضباطی و غیرانضباطی مواجه می‌سازند.

بدرفتاری دانشگاهی و غیردانشگاهی و یا سایه‌نویسی مشکل امروز جامعه دانشگاهی و یا غیردانشگاهی نیست و دست کم از زمانی که دانشگاه پدید آمده، تقلب نیز همزاد آن بوده است؛ با این تفاوت که اگر پیش‌تر تقلب در حد از روی دست دیگری نگاه کردن یا تکلیف همکلاسی را نوشتن بوده، آن‌هم در یک حوزه جغرافیایی، مثل یک شهر یا یک دانشگاه، امروز با توسعه ابزارهای اینترنتی و گسترش فضای مجازی، تقلبات دانشگاهی همه مرزهای جغرافیایی و نژادی را درنوردیده و سایه‌نویسان به کمک این ابزارها برای اشخاصی سایه‌نویسی می‌کنند که هزاران کیلومتر با آن‌ها فاصله دارند و ای‌بسا هیچ‌گاه همدیگر را نینند و محصول کار خود را بدون استفاده از پست یا ارسال فیزیکی، بلکه با زدن یک دکمه به هر سوی جهان می‌فرستند و در واقع، ابزارهای نو و پرشتاب دیجیتال، شیوه‌های سایه‌نویسی را نیز دیگرگون و دگرگون کرده است.

در این بازار مجازی برخط، از سویی پیدا کردن گردانندگان این بازار ناممکن است و از سوی دیگر، یافتن بازیگران آن. البته برخی کوشیده‌اند پاسخ این پرسش را بیابند که مسئولیت این فضای پرتقلب با کیست؛ اما به پاسخی درخور نرسیده‌اند؛ زیرا مدیران وب‌سایت‌ها^۱ برای پنهان کردن هویت خود

^۱ website administrators

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایرنداک در ارتباط با آن □ ۲

از سرویس‌های ثالث^۱ استفاده می‌کنند و شرکت‌هایی مانند «دومینزبای پراکسی»^۲ ثبت‌نام‌های مجعول و مستعاری را برای کسانی که می‌خواهند در چنین فضایی هویتشان پنهان بماند، فراهم می‌آورند و سایه‌نویسان با استفاده از چنین سرویس‌هایی امکان فعالیت می‌یابند (Fisher, et al. 2015).

نکته گفتنی آن است که امروزه سایه‌نویسی به این شخص یا آن شخص و یا این گروه و آن گروه محدود نمی‌شود، بلکه از هر صنف و قشری در آن حضور دارند. از این رو، هم رؤسای جمهور در این دایره هستند و هم دانشجویان و استادان دانشگاه. از سوی دیگر، سایه‌نویسی مرز نمی‌شناسد و محدود به این کشور یا آن قاره نیست، بلکه به گفته نویسنده کیله و دمنه، «عرصه مشارق و مغارب» را درنوردیده و آسمانش در همه جا گسترده است.

سایه‌نویسی حتی به فضای حوزه‌های دینی نیز کشیده شده و در یک خبر آمده است: «آیت‌الله سید هاشم حسینی بوشهری، مدیر حوزه‌های علمیه سراسر کشور، در دومین «همایش هم‌اندیشی ایده‌های برتر در پایان‌نامه‌های ممتاز دین‌پژوهی سطح چهار حوزه علمیه و مقطع دکتری دانشگاه» که امروز صبح در پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی برگزار شد، گفت: پژوهشگران از سایه‌نویسی پرهیز کنند» (حسینی بوشهری ۱۳۹۴).

البته برای پرهیز دادن پژوهشگران و دانشجویان از این کار، کارگاه‌هایی نیز در کشور، به‌ویژه در تهران برگزار شده، که نمونه زیر یکی از آن‌ها است:

از اهداف اصلی این پژوهش بررسی این نکته از منظر حقوقی است که آیا یک نفر می‌تواند برای انجام یک پژوهش به خدمت گرفته شود؛ آن‌هم با این هدف که حاصل پژوهش او از آن کسی باشد

¹ third-party services

² DomainsByProxy (domainsbyproxy.com)

که حق الزحمه یا اجرت می‌پردازد، به گونه‌ای که شخص اخیر، مالک حقوق مادی و معنوی یافته‌ها یا نتایج پژوهش (اثر) باشد. این رفتار مدت‌ها است که به ویژه در میان اهل سیاست دیده می‌شود و به نوعی به یک امر متعارف تبدیل شده، به گونه‌ای که آشکارا متون سخنرانی‌ها یا پیام‌های آنان را دیگرانی که گاه هویتشان بر همه آشکار است می‌نویسند. همچنین در پژوهش‌های دانشگاهی و غیردانشگاهی نیز این امر رواج بسیار یافته است.

حقوق آفرینش‌های فکری به عنوان پشتیبان صاحبان آثار برای آنان حقوقی در نظر گرفته که امروزه جزء جهانی‌های حقوق به شمار می‌روند و از جمله عبارتند از: حقوق مادی و معنوی پدیدآور. حق مادی به عواید مادی حاصل از اثر مربوط است؛ اما حقوق معنوی به اعتبارات و عواید غیرمادی اثر ارتباط دارد که از میان این گروه از حقوق، حق تعلق اثر و حق ادعای تعلق اثر به خود، از همه مهم‌تر است؛ زیرا اگر حق تعلق اثر به پدیدآور مخدوش شود، اساس مالکیت فکری مخدوش می‌گردد. اگر پدیدآور بتواند این حق خود را به غیر منتقل کند، به گونه‌ای که نتواند آن را به خود منسوب و منتسب کند، حقوق مالکیت فکری به بن‌بست رسیده است؛ زیرا هر که دارای توان مالی است با پرداخت پول یا بستن قراردادهای یک‌جانبه با اهل قلم و به طور کلی پدیدآوران (در همه حوزه‌های ادبی، هنری و صنعتی) پس از چندی هم به صاحب قدرت و دارایی تبدیل می‌شوند و هم اهل قلم و فکر و به این ترتیب، ثروت از علم بهتر خواهد بود و دیگر نیازی به حقوق مالکیت فکری نیست؛ چرا که حقوق مالکیت فکری برای حمایت از آفرینندگان فکری پدید آمد تا یا فقیر نشوند و یا این که اگر فقیر شدند، حقشان پایمال نشود.

سایه‌نویسی به شرح بالا راهی است که صاحبان پول و قدرت برای بردن حق معنوی صاحبان اثر اندیشیده‌اند و گاه خود صاحب اثر نیز به این امر و بردن مالش راغب است تا از این راه درآمدهای به دست بیاورد و امرار معاش کند؛ اما گسترش سایه‌نویسی در محیط‌های علمی و دانشگاهی دو ایراد عمده دارد: فضای علمی را به محل آمد و شد اشخاصی باز می‌کند که هیچ ارتباط و علاقه‌ای به علم ندارند و فقط پول را می‌شناسند و دیگر آن که اصالت آثار دانشگاهی را با تردید جدی مواجه می‌کند. نتیجه هر دو امر، بی‌ارزش شدن دانش و اهل دانش و در برابر، اعتبار یافتن صاحبان قدرت و ثروت است. حقوق مالکیت فکری که دستاورد بزرگ و ارزشمند جهان مدرن به شمار می‌رود و دقیقاً برای پیشگیری از چنین اموری ایجاد شده است.

این پژوهش در پی شناخت موازین حقوقی حاکم بر این رفتار و تبیین ماهیت حقوقی آن و نیز روشن کردن این نکته است که آیا چنین اقدامی که اخیراً در میان جامعه دانشگاهی نیز رواج یافته، یک حيله قانونی است یا یک مفر حقوقی برای تضییع حقوق پدیدآورندگان آثار و البته روشن کردن

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایران‌داک در ارتباط با آن □ ۴

این موضوع که قانوناً می‌توان با عاملان این رفتار مقابله قانونی کرد یا نه؟ بدین ترتیب، تبیین این عمل در بستر موازین جهانی (مانند کنوانسیون برن) و مقررات مصوب در ایران، مانند قانون حمایت ۱۳۴۸ یا قانون پیشگیری و مقابله که صراحتاً به سایه‌نویسی اشاره کرده، در دایره هدف این پژوهش قرار دارد.

روش‌شناسی این پژوهش اسنادی و عمدتاً مبتنی بر رجوع به اسناد قانونی و حقوقی است و پس از گردآوری داده‌های مربوط و تحلیل حقوقی آن‌ها، در پایان، ضمن جمع‌بندی یافته‌ها و داده‌ها، نتایج مربوط و برخی راهکارها و پیشنهادها برای کنترل و پیشگیری از گسترش سایه‌نویسی ارائه خواهد گردید. همچنین از آن‌جا که ایران‌داک با توجه به قانون اخیرالتصویب پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی، یکی از نهادهای اجرایی مرتبط با این موضوع است، بررسی جایگاهی که این نهاد دولتی نسبت به این رفتار می‌تواند داشته باشد، بخشی از موضوع بررسی کنونی است.

پرسش‌ها و فرض‌های پژوهش کنونی به شرح زیرند:

- سایه‌نویسی چیست؟
- انواع سایه‌نویسی کدامند؟
- سایه‌نویسی با مقررات مرتبط با مالکیت فکری در تضاد است.
- سایه‌نویسی با مقررات دانشگاهی در ایران مخالف است.
- ایران‌داک می‌تواند در ارتباط با سایه‌نویسی در ایران ایفای نقش کند.

فصل نخست

کلیات و تعاریف

۱-۱. اصطلاح «سایه‌نویسی»

اصطلاح «سایه‌نویسی» نخستین بار از سوی سعید اسدی در مقاله‌ای که در اردیبهشت سال ۱۳۹۳ به چاپ رسید (اسدی ۱۳۹۳) در برابر واژه انگلیسی «ghostwriting» به کار رفت. پیش از این تاریخ در هیچ‌یک از فرهنگ‌های کلاسیک فارسی (مانند لغتنامه دهخدا، فرهنگ فارسی معین و فرهنگ عمید) یا فرهنگ‌های تازه‌نوشته زبان فارسی (مانند فرهنگ معاصر فارسی/امروز (صدری افشار، حکمی، و حکمی ۱۳۸۱)، فرهنگ بزرگ سخن (انوری و همکاران ۱۳۸۱) و فرهنگ زبان فارسی (مشیری ۱۳۶۹) یا فرهنگ‌های تخصصی مربوط به کتابداری یا دانش‌شناسی (مانند دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی (خسروی ۱۳۸۵))، چنین اصطلاحی به کار نرفته است. البته در برابر واژه انگلیسی «ghostwriting» و آنچه برای افاده این معنا به کار می‌رود، مانند «ghost authorship» (Yadav and Rawal 2018, and Elliott and Landa 2010)، یا «contract cheating» (Lines 2016)، برابرهای فارسی دیگری همچون «شبح‌نویسی»، «سایه‌نگاری»، «ناپیدانویسی»، و «پنهان‌نویسی» نیز به کار رفته یا پیشنهاد شده، اما «سایه‌نویسی»، برابر جافتاده و پذیرفته‌تری است که در پژوهش کنونی نیز به کار می‌رود.

البته به نظر می‌رسد اصطلاح «اجاره علمی» که در ماده ۳۴ «شیوه‌نامه اجرایی آیین‌نامه انضباطی دانشجویان جمهوری اسلامی ایران»^۱ (مصوب ۱۳۹۸/۵/۲۷ وزیر عتف و وزیر بهداشت، درمان و آموزش پزشکی) به آن اشاره شده و همچنین از سوی دانشگاه اصفهان، یکی از مصداق‌های «تخلفات پژوهشی» به شمار آمده (C.f: rmc.ui.ac.ir)، معنایی همسنگ با سایه‌نویسی دارد؛ اما در حال حاضر،

^۱ ماده ۳۴: «در صورت ارتکاب هر نوع تخلف پژوهشی، مانند سرقت، اجاره یا داده‌سازی علمی، عدم تعهد و مسئولیت نسبت به ذینفعان در امور پژوهشی، عدم رعایت حقوق آزمودنی‌ها، عدم استفاده درست از منابع، انتشار غیرواقعی، مجدد، همپوشان و تکه‌ای از قبیل معرفی نویسندگان یا داوران غیرواقعی و ساخت و استفاده از ایمیل جعلی برای داوری غیرواقعی مقالات توسط خود دانشجو و ... متخلف به یکی از تنبیهات بندهای ۹ تا ۱۲ محکوم و در صورت تکرار یا محکومیت در مراجع قضایی، تنبیه تا بند ۲۰ قابل تشدید است...».

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایرانداک در ارتباط با آن □ ۷

این اصطلاح چندان کاربردی در متون پژوهشی مربوط به سایه‌نویسی ندارد؛ هرچند که با توضیحات مندرج در این نوشته مشخص خواهد شد که اصطلاح «سایه‌نویسی» نیز به رغم پذیرش، گاه برای افاده معنا دقیق نیست.

۱-۲. پیشینه پژوهش درباره سایه‌نویسی

«مدام با خودم تکرار می‌کنم که چرا در روزگاری که تقریباً همه دوست دارند دیده شوند، باید یک نویسنده نخواهد اسمش مطرح شود؟ در روزگاری که هنرپیشه‌ها آلبوم موسیقی می‌دهند و خوانندگان، فیلم بازی می‌کنند و ورزشکاران اصرار دارند که سری به موسیقی و سینما بزنند، چرا یک نویسنده ترجیح می‌دهد در خلوتش بماند، از خانه‌اش در نزدیکی متروی کرج بیرون نیاید و نوشته‌هایش را بدون اسم در اختیار دیگران قرار دهد» (بی‌نام ۱۳۹۸).

سایه‌نویسی تا زمانی که در حوزه‌های معمول و غیرخطرناک خود مانده بود، نه مشکل بود و نه مسأله‌ای قابل اعتنا و نه حتی زنگ خطر، اما از هنگامی که به حوزه‌های پژوهشی و دانشگاهی و به‌ویژه پزشکی وارد شد و اعتبار علمی تحقیقات پزشکی و سلامت مردم را با خطر روبه‌رو کرد (Coelho, et al. 2015)، موضوع توجه و اعتنا شد و مقالات بسیاری در رد و مذمت و محکوم کردن آن نوشته شد. در یک تحقیق مطالب مربوط به سایه‌نویسی در سال ۲۰۱۳ میلادی ۹/۵۷۰ مورد اعلام شده است (C.f. blog.scielo.org). بر طبق گزارشی دیگر «امروزه مجموعه سازمان‌های ارائه‌کننده خدمات سایه‌نویسی بسیار بزرگ است. موتور جستجوی فعلی گوگل بیش از ۴/۶ میلیون مورد را در کم‌تر از نیم ثانیه ارائه کرده است. شماری از این سازمان‌ها ادعا می‌کنند که آن‌ها فارغ‌التحصیلان و اعضای هیأت علمی را از بهترین دانشگاه‌ها به کار گماشته‌اند» (Singh, and Remenyi, 2016). این آمارها نشان از توجه ویژه به این امر و افزایش توجه به سایه‌نویسی به عنوان یک معضل و خطر دارد.

در آغاز این پدیده بیش‌تر همچون یک «رفتار غیراخلاقی»^۱ بررسی می‌شد؛ اما به مرور، سایه‌نویسی به یک تخلف انتظامی در محیط‌های پژوهشی و علمی و پس از آن، به یک رفتار مجرمانه و بزه علمی تبدیل شده است.

گسترش سایه‌نویسی و سوابقی که از آن حتی درباره افراد نامدار یافت شده، باعث گردیده که برخی بگویند با توجه به اصطلاحاتی مانند «نویسنده همکار»^۲، «نویسنده افتخاری»^۳، «سایه‌نویس»^۴،

^۱ unethical behavior

^۲ co-author

^۳ gift author

^۴ ghost author

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایران‌داک در ارتباط با آن □ ۸

«نویسنده انتخابی»^۱ و «نویسنده فرعی»^۲ باید در نگاه سنتی خود به «نویسندگی»^۳ تجدیدنظر کنیم (Fisher, et al. 2015).

الف) در متون فارسی: در ایران، نخستین پژوهش‌ها درباره سایه‌نویسی به دهه ۸۰ سده حاضر برمی‌گردد، زیرا تا پیش از این زمان، موضوعی با این نام، رواج چندانی در ایران نداشت تا طرف توجه پژوهشگران قرار گیرد؛ هرچند که چنین اقدامی از سال‌ها پیش‌تر در ایران آغاز شده بود. موارد زیر از جمله بررسی‌هایی هستند که در ایران درباره سایه‌نویسی انجام شده‌اند:

□ اسدی، سعید (۱۳۹۳)، «بدرفتاری علمی و رابطه آن با فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی»، کتاب ماه کلیات. این مقاله، نخستین متنی است که در متون فارسی‌زبان در آن از اصطلاح «سایه‌نویسی» و «سایه‌نویس» به‌عنوان برابر انگلیسی اصطلاح «ghostwriting» و «ghostwriter» استفاده شده و پس از آن، دیگران عمدتاً با به کار بردن همین اصطلاح، درباره سایه‌نویسی مطالبی نگاشته‌اند و این پدیده را از جنبه‌های گوناگون و گاه همسان بررسی کرده‌اند.

□ بی‌نام، «نویسنده‌ای که کتاب‌هایش به اسم دیگران منتشر می‌شود» (Cf: yazdeemrooz.ir)،
□ بی‌نام، «پژوهشگران از سایه‌نویسی پرهیز کنند/ پژوهش‌ها بر مبنای تولید علم و نوآوری باشد» (Cf: rasanews.ir)

□ بی‌نام، «سایه‌نویسی. آیا سایه‌نویسی کاری غیر اخلاقی است؟»

(Cf: translation.pink/ghostwriting)

□ بی‌نام، «سایه‌نویس کتاب ترامپ: ریاست جمهوری ترامپ به پایان رسیده»، در: سایت تحلیلی - خبری عصر ایران (Cf: asriran.com)

□ رجب‌زاده عصارها، امیرحسین، «سایه‌نویسی چیست؟ نگاهی به زوایای اخلاقی سایه‌نویسی» (Cf: samimnoor.ir/view/fa/articleview). البته آنچه در این متن آمده عیناً در جایی دیگر با این مشخصات آمده و نویسنده نمی‌تواند درباره تقدم زمانی این یا آن منبع اظهارنظر

¹ co-opted author

² sub-author

³ authorship

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایرانداک در ارتباط با آن □ ۹

کند: افشار، مریم، «سایه‌نویسی چیست؟ زوایای اخلاقی سایه‌نویسی»

(Cf: andishvaran.kowsarblog.ir)

□ بی‌نام، «سایه‌نویس به چه کسی می‌گویند؟» (Cf: radiofarhang.ir)

□ نیک‌روش، محمد، «سایه‌نویسی» (Cf: sherenab.com/blog)

□ بی‌نام، «سایه‌نویسی در تولید محتوا یعنی چه؟» (Cf: writena.com)

□ بی‌نام، «عریضه‌نویسان، وکلای در سایه» (Cf: vekalatonline.ir)

□ بی‌نام، «سایه‌نویس زلاتان» (Cf: bankvarzesh.com)

□ آقایی، حسین، «سایه‌نویس و نانویسنده» (Cf: honarland.ir)

□ ارسطویی، علی، «سایه‌نویس‌ها (ghostwriters) چگونه به ما کمک می‌کنند؟»

(Cf: virgool.io/@aliarastoue)

□ گزارش «نشست نقد و بررسی کتاب سایه‌نویسی و اخلاق اصالت» (Cf: mfjd.ir/fa/news)

□ ویکی‌پدیا، ذیل «سایه‌نویسی».

□ بی‌نام، «سایه‌نویسی. آیا سایه‌نویسی کاری غیر اخلاقی است؟»

(Cf: translation.pink/ghostwriting)

□ متن کامل افشاگری سایه‌نویس دونالد ترامپ در نیویورکر» (Cf: khabgard.com)

□ کسرائی، عرفان، «حراج پایان‌نامه در میدان انقلاب»، در: روزنامه شرق، پنج‌شنبه ۸ مهر ۱۳۹۵،

شماره ۲۶۹۳.

□ بی‌نام، «نویسنده‌ای که کتاب‌هایش به اسم دیگران منتشر می‌شود» (Cf: yazdeemrooz.ir)

□ بی‌نام، «نقد و رمزگشایی فیلم The Ghost Writer 2010 (سایه‌نویس)»

(Cf: inaghd.ir/the-ghost-writer-2010)

□ دادخواه، مهدی و محمد لگزیان، «سوءرفتاری علمی به نام مقاله‌سازی»، مجله دانشگاه علوم

پزشکی رفسنجان، دوره ۱۶، خرداد ۱۳۹۶.

□ کاظمی، عباس و زهرا اصغری، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، دوره ۲۵،

ش ۴ (۱۳۹۸).

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایرانداک در ارتباط با آن □ ۱۰

□ خسروی، فریرز، «از سایه‌نویسی تا جعل عمیق (۱)»، *فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات*، دوره ۳۱، ش ۳ (پاییز ۱۳۹۹).

البته در میان متونی که به بررسی سایه‌نویسی پرداخته‌اند، آنچه از سوی رسولی و دیگران (۱۳۹۴) در قالب یک طرح پژوهشی با عنوان «بررسی عوامل مؤثر بر کسب و کار سایه‌نویسی در پایان‌نامه‌ها و رساله‌های تحصیلات تکمیلی در ایران» در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) انجام یافته، از همه بررسی‌های صورت گرفته درباره سایه‌نویسی، جامع‌تر و علمی‌تر است و مشخص نیست چرا این اثر هیچ‌گاه در سطح وسیع منتشر نشده است.

افزون بر این، کتابی که با نام «سایه‌نویسی و اخلاق اصالت» در سال ۱۳۹۷ از سوی احسان شاه‌قاسمی از روی متن انگلیسی کتاب جان سی. نپ و آزالیا ام. هولبرت با نام «Ghostwriting and the Ethics of Authenticity» برگردان شده و از سوی سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی به چاپ رسیده نیز به رغم آن که متنی تألیفی در حوزه زبان فارسی شمرده نمی‌شود، اما با توجه به آن که سایه‌نویسی را از منظرهای مختلف بررسی کرده و ترجمه آن باعث برگزاری نشست‌هایی در این باره شده، قابل ذکر و درخور توجه است.

ب) در متون انگلیسی: مقالات بسیاری به زبان انگلیسی درباره سایه‌نویسی در حوزه‌های غیردانشگاهی و دانشگاهی (اعم از پزشکی و غیر آن) نوشته شده که برخلاف آنچه در زبان فارسی دیده می‌شود، هم قدمت بیش‌تری دارند و هم پرشمارترند؛ به‌ویژه در حوزه پزشکی و دارویی که با توجه به موضوع پژوهش کنونی تا حد ممکن به آن‌ها اشاره شده و هر جا ضرورت داشته به داده‌ها یا یافته‌های آن‌ها - با ذکر مأخذ - در پاورقی‌ها اشاره شده و البته مراجعه به بخش منابع این مقالات، شمار بیش‌تری از منابع قابل رجوع را برای پژوهش‌های بعدی در اختیار علاقه‌مندان قرار می‌دهد.

۳-۱. مرز میان سایه‌نویسی و برای دیگری نوشتن

آیا هر که برای دیگری بنویسد و نامش به عنوان نویسنده همه یا بخشی از اثر ذکر نشود، سایه‌نویس است؟ برای نمونه، آیا وقتی یک کارآموز وکالت لایحه‌ای را برای وکیل سرپرستش می‌نویسد و آنگاه وکیل مزبور، آن لایحه را با امضای خود به دادگاه ارائه می‌کند، سایه‌نویسی رخ داده است؟

با توجه به آنچه درباره ارکان سایه‌نویسی گفته شد، رکن اصلی سایه‌نویسی توافق بر سر آن است که به جای نام پدیدآور، نام نویسنده دروغین در اثر ذکر شود؛ اما تحقق این امر به لحاظ علمی و فنی

متوقف بر آن است که آنچه از سوی یک شخص تولید می‌شود، در حوزه مالکیت فکری، بتواند «اثر» به شمار آید. برای نمونه، اگر شخصی برای دیگری انشای کلاسی او را بنویسد و شخص اخیر، آن انشا را به نام خودش ارائه دهد، با توجه به اصول حاکم بر مالکیت فکری نمی‌توان انشای نوشته شده را «اثر» نامید و اقدام صورت گرفته را «سایه‌نویسی» محسوب کرد. همچنین است اگر کارآموز و کالت، لایحه‌ای را بنویسد و وکیل سرپرست او، آن را به نام خودش امضا کند و به دادگاه تسلیم کند. در واقع، تحقق مفهوم سایه‌نویسی، متوقف است بر تحقق مفهوم «اثر» و هر جا که آنچه شخص می‌آفریند، اثر شمرده نشود، ارائه همه یا بخشی از آن به نام دیگری را نمی‌توان سایه‌نویسی به شمار آورد، حتی اگر در قبال این کار، دستمزدی نیز گرفته شود. از این رو، اگر یک خوشنویس در برابر دریافت پول، برای یک فروشگاه هنری، تعداد بسیاری خط به تقلید از خط میرعماد قزوینی بنویسد و فروشگاه مذکور بر روی همه آن‌ها نام خود را بزند، چیزی به نام سایه‌نویسی رخ نداده است؛ زیرا کار خوشنویس مذکور، «اثر» شمرده نمی‌شود.

۴-۱. انواع سایه‌نویسی

با توجه به مفهوم و تعریف سایه‌نویسی که عبارت است از «آفرینش اثر به نام دیگری» و با رعایت قواعد حاکم بر حقوق مالکیت فکری که به دو شاخه (۱) مالکیت ادبی و هنری، و (۲) مالکیت صنعتی^۱ تقسیم می‌شود، در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان سایه‌نویسی را به سه شاخه تقسیم کرد:

۱. سایه‌نویسی ادبی؛
۲. سایه‌نویسی هنری؛
۳. سایه‌نویسی صنعتی.

^۱ «مالکیت صنعتی»، مشتمل است بر ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی، نشان‌های بازرگانی (تجاری) و علائم جغرافیایی. مهم‌ترین متن رسمی جهانی درباره حمایت از مالکیت صنعتی، کنوانسیون پاریس برای حمایت از مالکیت صنعتی (مصوب ۱۸۸۳)، بازنگری شده در مادرید (۱۸۹۱)، بروکسل (۱۹۰۰)، واشنگتن (۱۹۱۱)، لاهه (۱۹۲۵)، لندن (۱۹۴۳)، لیسیون (۱۹۵۸)، استکهلم (۱۹۶۷)، و اصلاح شده در استکهلم (۱۹۷۹) است (https://www.wipo.int/treaties/en/ip/paris/summary_paris.html). کشور ایران به موجب «قانون الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به اصلاحات به عمل آمده در کنوانسیون پاریس برای حمایت از مالکیت صنعتی در استکهلم به سال‌های ۱۹۶۷ و ۱۹۷۹ میلادی برابر با سال‌های ۱۳۴۶ و ۱۳۵۸ خورشیدی»، آخرین اصلاحات این کنوانسیون را پذیرفته است. تاکنون ۱۷۷ کشور به این کنوانسیون پیوسته‌اند (https://www.wipo.int/treaties/en/ip/paris/summary_paris.html). همچنین مهم‌ترین مقرراتی که درباره مالکیت صنعتی به تصویب قانونگذار ایران رسیده عبارت است از: قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری (مصوب ۱۳۸۶/۸/۷) در ۶۶ ماده و آیین‌نامه اجرایی آن (مصوب ۱۳۸۷/۱۱/۱) در ۱۹۲ ماده.

با این توضیح، امکان وقوع سایه‌نویسی در هر یک از این شاخه‌ها ممکن است و برخلاف آنچه از اصطلاح «سایه‌نویسی» به ذهن متبادر می‌شود، سایه‌نویسی فقط به «نوشتن» و «نوشتار» مربوط نیست، بلکه ساخت یک اثر موسیقایی توسط یک شخص و انتشار آن به نام شخص دیگر و یا اختراع یک وسیله صنعتی توسط یک صنعتگر و دریافت گواهینامه اختراع به نام دیگری نیز باید از گونه‌های سایه‌نویسی شمرده شود. با این توضیح آنچه در این نوشته درباره سایه‌نویسی گفته خواهد شد قابل تسری به انواع سایه‌نویسی در همه شاخه‌های مذکور است؛ هرچند که به دلیل رویه غالب در متون مربوط به سایه‌نویسی، مثال‌ها و موضوعات مباحث، بیش‌تر بر سایه‌نویسی ادبی متمرکز است.

۱-۵. حوزه‌های سایه‌نویسی

اگر در یک تعریف غیردقیق و دم‌دستی بگوییم که «سایه‌نویسی رفتاری است که در آن، نام شخصی که نقش عمده و اساسی در نگارش یک متن داشته، در میان نام نویسندگان^۱ و حتی اشخاصی

که از آنان تقدیر شده^۲، نمی‌آید»، (Elliott and Landa (2010) و یا عبارت است از «ایجاد اثر تا به نام دیگر عرضه یا منتشر گردد»، در یک دسته‌بندی معمول، سایه‌نویسی در سه حوزه اتفاق می‌افتد:

الف) حوزه‌های دانشگاهی

بسیاری با تفکیک میان سایه‌نویسی در حوزه‌های معمول و سایه‌نویسی در حوزه‌های دانشگاهی و پژوهشی، گفته‌اند که در مورد نخست، سایه‌نویسی یک امر معمول و پذیرفته شده است؛ اما در حوزه دوم، از مصادیق سرقت علمی^۳ است. همچنین گفته شده با آن که سایه‌نویسی در امور آکادمیک نوعی انحراف و کار غیراخلاقی محسوب می‌شود؛ اما در سایر حوزه‌ها، مثل سیاست و هنر، مرسوم و اغلب غیرمذموم است (خسروی ۱۳۹۹).

سایه‌نویسی، افزون بر این که سلامت نشر را به مخاطره می‌اندازد و ممکن است تبعات حقوقی نیز داشته باشد (Spinak, in blog.scielo.org).

در واقع، علت توجه ویژه به سایه‌نویسی در جهان و ایران، افزایش رشد نگران‌کننده این امر در متون پژوهشی و دانشگاهی بود و گرنه به شرحی که پیش‌تر داده شد، در سایر حوزه‌ها، سایه‌نویسی چندان مشکل‌آفرین نبوده است. گفتنی است که حجم عمده فعالیت سایه‌نویسی در ایران، در نگارش متن‌های دانشگاهی صورت می‌گیرد.

^۱ byline

^۲ acknowledgments

^۳ plagiarism

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایران‌داک در ارتباط با آن □ ۱۳

سایه‌نویسی علمی که یک رفتار ناپسند شمرده می‌شود، در متون مختلف چنین تعریف شده است:

۱. «سایه‌نویسی ... به زبان ساده، به فرایندی گفته می‌شود که طی آن، اثر علمی و پژوهشی به نام کسی غیر از نویسنده اصلی منتشر می‌شود» (رجب‌زاده ۱۳۹۶).^۱

۲. سایه‌نویسی علمی پدیده‌ای است که در آن یک اثر علمی توسط فردی نگارش شده و فرد دیگری آن را با نام خود در یک محیط دانشگاهی ارائه می‌دهد. بنابراین، در اثر نهایی نامی از پدیدآور اصلی نخواهد آمد. این نگارش می‌تواند در قبال دریافت دستمزد باشد یا رایگان انجام شود. اگرچه ممکن است سایه‌نویسی در بافت‌های دیگر (مانند زندگی‌نامه‌نویسی) پذیرفته شود، اما این عمل در بافت‌های دانشگاهی و علمی - پژوهشی قابل قبول نیست (رسولی و همکاران ۱۳۹۴).

وجود سایه‌نویسی و این که کتاب‌های سایه‌نویسان پرفروش بوده، نشان می‌دهد که در جهان ما نویسندگان در سایه از توان نویسندگی بالایی برخوردارند و در واقع، نام برخی از نویسندگان خوب جهان بر ما پوشیده است.

می‌توان گفت «متن دانشگاهی» عبارت است از: همه گونه‌های «اثر»^۲ که در مراکز دانشگاهی (اعم از دانشگاه‌ها، پژوهشگاه‌ها، پژوهشکده‌ها، و مراکز و مؤسسات پژوهشی) از سوی دارندگان عنوان‌های دانشگاهی (دانشجو، عضو هیأت علمی و ...) و به منظور اخذ مدارک و مدارج علمی یا پژوهشی دانشگاهی و یا به عنوان تکلیف دانشگاهی عرضه و ارائه می‌شوند. عمده‌ترین متن‌های دانشگاهی عبارتند از:

الف) پایان‌نامه کارشناسی ارشد:^۳ منظور از این پایان‌نامه، متنی است که دانشجوی کارشناسی ارشد در پایان دوره تحصیلی کارشناسی ارشد، به عنوان نتیجه تحصیل خود در این دوره می‌نویسد و در برابر

^۱ آنچه در این منبع آمده عیناً در منبع دیگری با مشخصات زیر نیز آمده و نویسنده نمی‌تواند درباره تقدم این یا آن منبع اظهار نظر کند: افشار، ۱۳۹۶ در: andishvaran.kowsarblog.ir.

^۲ در این تعریف، منظور از اثر همان است که در ماده ۱ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان (مصوب ۱۳۴۸) به آن اشاره شده؛ یعنی: «از نظر این قانون، به مؤلف و مصنف و هنرمند، «پدیدآورنده» و به آنچه از راه دانش یا هنر و یا ابتکار آنان پدید می‌آید، بدون در نظر گرفتن طریقه یا روشی که در بیان یا ظهور و یا ایجاد آن به کار رفته، «اثر» اطلاق می‌شود».

^۳ در برخی از دانشگاه‌های کشور، دانشجویان برخی رشته‌های کارشناسی، مانند رشته مکانیک یا هنر، در پایان دوره کارشناسی، درسی را با نام «پروژه» یا «پروژه تخصصی» می‌گذرانند که چون این امر در دوره کارشناسی عمومیت ندارد، در این متن به آن نمی‌پردازیم؛ هرچند که همه مطالب و نکات مربوط به سایه‌نویسی درباره «پروژه» یا «پروژه تخصصی» نیز قابل اعمال است؛ زیرا در هر حال، مشمول موازین و مقررات حقوق مالکیت فکری هستند.

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایران‌داک در ارتباط با آن □ ۱۴

هیأت داوران از آن دفاع می‌کند. آیین‌نامه دوره کارشناسی ارشد ناپیوسته (مصوب ۱۳۸۸/۱/۱۵ شورای برنامه‌ریزی آموزش عالی) که جانشین آیین‌نامه پیشین (مصوب ۱۳۷۳/۱۰/۲۵) شده، در بند پنج از ماده ۲ «پایان‌نامه» را این‌گونه تعریف کرده است: «فعالیت پژوهشی - تحقیقاتی است که در یک زمینه رشته تحصیلی مربوط و تحت راهنمایی استاد راهنما انجام می‌شود». البته بر پایه مفاد ماده ۱۹ این آیین‌نامه، یک نفر نیز به‌عنوان «استاد مشاور» از میان اعضای هیأت علمی داخل یا متخصصان خارج از دانشگاه انتخاب می‌شود و در کنار استاد راهنما، دانشجو را در نگارش پایان‌نامه کمک می‌کند. پایان‌نامه کارشناسی ارشد به تعبیر ماده ۲۲ آیین‌نامه مذکور، در جلسه دفاعیه توسط هیأت داوران که معمولاً با حضور استاد راهنما، استاد مشاور، نماینده تحصیلات تکمیلی دانشگاه مربوط و یک استاد با عنوان «استاد داور» برگزار می‌شود، بر گایه ماده ۲۰ آیین‌نامه، با درجات زیر ارزیابی می‌شود:

- عالی (۲۰-۱۹)،
- بسیار خوب (۹۹-۱۸/۱۸)،
- خوب (۹۹-۱۷/۱۶)،
- قابل قبول (۹۹-۱۵/۱۴)،
- غیر قابل قبول (کم‌تر از ۱۴).

پایان‌نامه کارشناسی ارشد به لحاظ تعداد صفحات، اندازه مقرری ندارد، اما معمولاً از ۹۰ صفحه کم‌تر نیست و هر دانشگاه، شیوه تدوین و تنظیم آن را در قالب «دستورالعمل تنظیم و نگارش پایان‌نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری» به دانشجویان خود اعلام می‌کند.

ب) رساله دکتری: رساله دکتری یا «تز»، متنی است که دانشجوی دوره دکتری در پایان تحصیل خود، به‌عنوان نتیجه مطالعاتش در یک موضوع مرتبط با رشته خود با رعایت «دستورالعمل تنظیم و نگارش پایان‌نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری» می‌نویسد و بر طبق ماده ۸ آیین‌نامه دوره دکتری (مصوب ۱۳۸۹/۸/۸ شورای برنامه‌ریزی آموزش عالی) که جانشین آیین‌نامه پیشین (مصوب ۱۳۸۴/۱/۲۷ همان شورا) شده، از مفاد آن در حضور هیأت داوران از مفاد آن دفاع می‌کند. در آیین‌نامه مذکور، تعریفی از «رساله دکتری» (تز) دیده نمی‌شود؛ اما در ماده ۱، ۶ و ۸ این آیین‌نامه به «رساله» اشاره شده است. دفاع از رساله در برابر هیأت داوران صورت می‌پذیرد. تبصره ۳ ماده ۸ آیین‌نامه در باره ترکیب هیأت داوران می‌گوید: «ترکیب هیأت داوران عبارت است از استاد یا اساتید راهنما یا اساتید مشاور، ۳ نفر عضو هیأت علمی در رشته مربوط با درجه حداقل استادیاری به انتخاب شورای تحصیلات تکمیلی دانشکده یا شورای آموزشی و یا پژوهشی پژوهشکده که باید یک نفر از آنان، حداقل دانشیار و از

مؤسسه‌های خارج از مؤسسه مجری باشد. در شیوه پژوهشی، دستگاه متقاضی می‌تواند یک نفر را به‌عنوان استاد مشاور معرفی کند که مشاور دانشجو در دفاع و داوری‌ها باشد و به‌عنوان عضو هیأت داوران در جلسات حضور داشته باشد». بر طبق ماده ۹ آیین‌نامه، ارزیابی رساله به ۲ نتیجه می‌انجامد: قبول (در یکی از سطوح عالی، بسیار خوب، خوب)، غیر قابل قبول.

رساله (تز) به لحاظ تعداد صفحات، اندازه مشخصی ندارد، اما معمولاً از ۱۰۰ صفحه بیش‌تر است و گاه به بیش از چند صد صفحه می‌رسد. هر دانشگاه، شیوه تدوین و تنظیم رساله (تز) را در قالب «دستورالعمل تنظیم و نگارش پایان‌نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری» به دانشجویان خود اعلام می‌کند.

پ) طرح پژوهشی: در بند ۱ از ماده ۱ آیین‌نامه اجرایی بند «و» تبصره ۹ قانون بودجه سال ۱۳۸۶ کل کشور (مصوب ۱۳۸۶/۴/۱۰) وزیرای عضو کمیسیون فرهنگی هیأت وزیران، «پژوهش» چنین تعریف شده است: «کار نظام‌مند و خلاق که به منظور افزایش ذخیره دانش علمی و کاربرد عملی آن انجام می‌گیرد و شامل موارد زیر است: الف) پژوهش بنیادی: کار تجربی یا نظری که عمدتاً به منظور کسب آگاهی‌های جدید از منشأ پدیده یا واقعیت‌ها انجام می‌شود؛ ب) پژوهش کاربردی: کاوش اصیل به منظور کسب دانش علمی و فنی جدید با کاربرد عملی خاص؛ ج) پژوهش توسعه‌ای: کار نظام‌مند که با استفاده از دانش حاصل از تحقیقات یا تجربه عملی در جهت تولید مواد، فراورده‌ها یا تمهیدات جدید، ابداع یا استقرار فرایندها، نظام‌ها یا خدمات جدید با رویکرد بازار انجام می‌شود» (بیگزاده ۱۳۹۸).

بر پایه تعریف مندرج در تبصره ۳ ماده ۳ اساسنامه صندوق حمایت از پژوهشگران (مصوب ۱۳۸۲/۵/۷ شورای عالی انقلاب فرهنگی): پژوهشگر به اشخاص حقیقی یا حقوقی اطلاق می‌گردد که دارای دانش، تجربه و مدارج علمی و دستاوردهای پژوهشی بوده و صلاحیت علمی آنان به تأیید کمیته علمی صندوق رسیده باشد» (بیگزاده ۱۳۹۸) (مجموعه قوانین ۱۳۸۲، ج ۲، ص ۲۳۶۲، اساسنامه صندوق حمایت از پژوهشگران، مصوب ۱۳۸۲/۵/۷ شورای عالی انقلاب فرهنگی، ماده ۳، تبصره ۳).

ت) مقاله دانشگاهی: مقاله دانشگاهی، هر مقاله‌ای است که در یکی از «نشریه‌های علمی»^۱ چاپ

^۱ طبق تعریف بند ۲-۳ آیین‌نامه نشریات علمی (مصوب ۱۳۹۸/۲/۲ وزیر عتف) «نشریه علمی، نشریه‌ای است که با هدف گسترش ارتباطات علمی، هدفمندسازی پژوهش و فناوری، پیشرفت و ترویج علم، یافته‌های تازه و دستاورد پژوهش‌های بنیادی، کاربردی و توسعه‌ای را در قالب مقاله‌های علمی در دوره و شمارگان منظم منتشر می‌نماید و دارای شابا (ISSN) می‌باشد».

می‌شود. آیین‌نامه نشریات علمی (مصوب ۱۳۹۸/۲/۲ وزیر عتف) که در ۱۰ ماده و ۱۶ تبصره، جانشین آیین‌نامه پیشین (مصوب ۱۳۹۰/۱۱/۸) شده در بند ۲-۴ در تعریف مقاله علمی که با توجه به مفاد آیین‌نامه مرقوم می‌توان آن را همان «مقاله دانشگاهی» دانست، می‌گوید: «گزارشی دقیق از فعالیت‌های پژوهشی اصیل، فناوری و یا ترویج و عمومی‌سازی علمی است که توسط یک یا چند پژوهشگر انجام شده است. مقاله باید از دو ویژگی اصالت و ابداع برخوردار بوده و با هدف پیشبرد مرزهای علم و فناوری، انتشار یافته‌های پژوهشی و فناوری یا ارتقای سطح دانش بهره‌برداران ارائه شود». بر طبق بند ۲-۵ این آیین‌نامه، «انواع مقاله علمی عبارتند از: مقاله پژوهشی^۱، مروری^۲، کوتاه^۳، مطالعه موردی^۴، روش‌شناسی^۵، کاربردی^۶، نقطه‌نظر^۷، مفهومی^۸، فنی^۹، و ترویجی^{۱۰}».

ث) کتاب دانشگاهی: از کتاب دانشگاهی می‌توان دو تعریف ارائه کرد:

۱. کتابی که توسط اعضای شاغل (غیربازنشسته^۱) هیأت علمی دانشگاه‌ها، مراکز آموزش عالی و مؤسسات پژوهشی (پژوهشکده‌ها و پژوهشگاه‌ها) در موضوعات دانشگاهی نوشته می‌شود. در این تعریف، نکته قانونی در تعریف، نویسنده است، نه ناشر.
۲. کتابی که از سوی مراکز آموزش عالی، مؤسسات پژوهشی (پژوهشکده‌ها و پژوهشگاه‌ها) و سازمان‌های مسئول نشر کتاب‌های دانشگاهی^{۱۱} در موضوعات دانشگاهی نوشته می‌شود. در این تعریف، نکته قانونی، ناشر است، نه نویسنده.

^۱ research/ original/ regular article

^۲ Review article

^۳ Short paper

^۴ Case-study

^۵ methodologies

^۶ Applied article

^۷ Viewpoint/ perspective/ opinion

^۸ Conceptual paper

^۹ Technical paper

^{۱۰} علت افزودن عبارت «غیربازنشسته» در تعریف، آن است که با توجه به آیین‌نامه مورد اشاره و نیز قانون پیشگیری و مقابله با تقلب علمی در تهیه آثار علمی، مراکز مذکور در تعریف، کتاب اعضای هیأت علمی بازنشسته را چاپ نمی‌کنند و از این رو، کتاب‌های این گروه از اعضای هیأت علمی از سوی ناشران غیردانشگاهی به چاپ می‌رسد و امتیازهایی که در آیین‌نامه ارتقا به چنین کتاب‌هایی داده می‌شود، امتیازی است که به کتاب‌های غیردانشگاهی داده می‌شود.

^{۱۱} علت افزودن عبارت «مسئول نشر کتاب‌های دانشگاهی» آن است که در ایران، «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)» که ناشر کتاب‌های دانشگاهی حوزه علوم انسانی است و نیز «مرکز نشر دانشگاهی» که عهده‌دار نشر کتاب‌های دانشگاهی در حوزه علوم فنی و مهندسی است، با آن که دانشگاه، پژوهشکده، پژوهشگاه، مرکز آموزش عالی یا مؤسسه پژوهشی نیستند، اما مأموریتشان چاپ کتاب‌های دانشگاهی است.

سایه‌نویسی دانشگاهی، فارغ از آن که در مقوله «فساد دانشگاهی» قابلیت طرح و بررسی دارد، از منظر اعتبار متون پژوهشی نیز در خور توجه بسیار است. «پایان‌نامه‌نویسی به‌عنوان پدیده‌های نابهنجار از ابتدای دهه ۹۰ در ایران مورد توجه قرار گرفته است. هفته‌نامه تجارت‌فرد/ در یکی از اولین نوشتارهای انتقادی در سال ۱۳۹۲ با عنوان «چند می‌گیری پایان‌نامه بنویسی» از تبدیل پایان‌نامه به کالایی پولساز یاد کرده و مؤسسات پایان‌نامه‌نویسی را نقد کرده است... در سال ۱۳۹۵ مجله ساینس مقاله‌ای را با عنوان «در ایران بازار سایه برای مقالات شکوفا می‌شود» چاپ کرد. این مقاله با نگاه انتقادی به وضعیت فروش مقالات و پایان‌نامه‌ها پرداخته و موجب توجه زیادی در داخل و خارج از کشور شده است (کاظمی و اصغری ۱۳۹۸).

«بررسی جدی درباره سایه‌نویسی دانشگاهی به‌عنوان یکی از شکل‌های سرقت علمی، از اواخر دهه ۹۰ قرن بیستم آغاز شد» (Lines 2016).

ب) حوزه‌های غیردانشگاهی

حوزه غیردانشگاهی، هر حوزه‌ای است که ورود افراد به آن با توجه به مدارک دانشگاهی (کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری) و تحت عنوان‌های دانشگاهی (دانشجو، عضو هیأت علمی، و...) صورت نمی‌گیرد. همچنین با تعریفی که از «متن دانشگاهی» ارائه شد، می‌توان گفت «متن غیردانشگاهی» عبارت است از: «همه گونه‌های «اثر»^۱ که در مراکز غیردانشگاهی (اعم از مدارس، حوزه‌های علمی غیردانشگاهی، ادارات دولتی و...) از سوی کارکنان و کارمندان این مراکز (مدیران، رئیس، معاونان و...) و یا از سوی افراد غیردانشگاهی توسط ناشران غیردانشگاهی^۲ به منظور اخذ

^۱ در این تعریف، منظور از اثر همان است که در ماده ۱ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان (مصوب ۱۳۴۸) به آن اشاره شده؛ یعنی: «از نظر این قانون، به مؤلف و مصنف و هنرمند، «پدیدآورنده» و به آنچه از راه دانش یا هنر و یا ابتکار آنان پدید می‌آید، بدون در نظر گرفتن طریقه یا روشی که در بیان یا ظهور و یا ایجاد آن به کار رفته، «اثر» اطلاق می‌شود».

^۲ در تهران، انجمنی به نام «انجمن فرهنگی ناشران دانشگاهی» تأسیس شده که در اساسنامه آن، تعریفی از ناشر دانشگاهی یا کتاب دانشگاهی نشده است؛ اما در عمل، این گروه از ناشران، عمدتاً خود را به دو دلیل «ناشر دانشگاهی» می‌دانند: ۱) همه یا غالب نویسندگان کتاب‌هایی که آنان نشر می‌کنند، عضو شاغل یا بازنشسته هیأت علمی هستند؛ ۲) کتاب‌های منتشر شده آنان، واحدهای درسی دانشگاهی را پوشش می‌دهند و از این رو، دانشجویان از خریداران عمده کتاب‌های این دسته از ناشران هستند. بر همین اساس، در نمایشگاه بین‌المللی کتاب که هر ساله در تهران برگزار می‌شود، این گروه از ناشران، در سالن‌هایی که با نام «ناشران دانشگاهی» (در برابر ناشران عمومی یا ناشران کودک و...) مشخص می‌شوند، در کنار انتشارات دانشگاه‌ها، پژوهشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی، غرفه‌هایی را به خود اختصاص می‌دهند.

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایرانداک در ارتباط با آن □ ۱۸

مدارک و مدارج غیردانشگاهی (ارتقای پایه کارمندی، مجوزهای شغلی و ...) و یا سایر اهداف نشر عمومی (مانند کسب درآمد یا شهرت و ...) عرضه و ارائه می‌شوند.

در مقام تعریف می‌توان گفت: «سایه‌نویسی غیردانشگاهی آن گونه از سایه‌نویسی است که اثر حاصل از آن برای ارائه به دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی مشابه و گرفتن مدرک، امتیاز، مجوز و مانند آن‌ها تولید نمی‌شود».

«در سایه‌نویسی از وزن، ردیف و قافیه شعر شاعر اصلی استفاده می‌کنند و با جابه‌جایی کلمات و یا استفاده از کلماتی که در ظاهر با کلمات شاعر اصلی تفاوت دارد، اما مفهومی واحد دارند، همان سروده را به نام خود به ثبت می‌رسانند» (نیک‌روش ۱۳۹۶).

پ) حوزه‌های پزشکی

شاید باز کردن یک حوزه از سایه‌نویسی به نام «حوزه پزشکی» با این ایراد روبه‌رو شود که حوزه پزشکی یا در حوزه دانشگاهی می‌گنجد و یا در حوزه غیردانشگاهی؛ اما کثرت مقالات و کتاب‌هایی که اختصاصاً به سایه‌نویسی در حوزه پزشکی پرداخته‌اند و آثار این امر در حوزه غذا، دارو، و درمان، تفکیک حوزه پزشکی از دو حوزه دیگر را توجیه می‌کند.

در حوزه‌های غیردانشگاهی «زشت‌ترین انواع سایه‌نویسی در بعضی پژوهش‌های پزشکی و دارویی رخ داده است. کافی عبارت Ghostwriting را گوگل کنید تا با انبوهی از مقالات حوزه اخلاق پزشکی مواجه شوید که در آن‌ها شرح بی‌شرمانه‌ترین سایه‌نویسی‌ها آمده است. قضیه‌اش را زیاد شنیده‌ایم و احتمالاً زیاد هم خوانده‌ایم. پرده نخست: شرکت (مثلاً شرکت داروسازی)، محصول جدیدی تولید می‌کند؛ پرده دوم. تبلیغات ... در بوق و کرنا می‌کند که محصول ما فلان درد و فلان بیماری را درمان می‌کند، تا حدی که تمام آدم‌های سالم هم خودشان را نیازمند این محصول می‌دانند؛ پرده سوم: شرکت با به‌راه‌انداختن پروژه‌های پژوهشی، استفاده از محصولش را تضمین می‌کند، چطور؟ پژوهش انجام می‌دهد اما توسط پژوهشگران کرایه‌ای که قرار است نتایج مشخصی را به نفع محصول تولید کنند. پژوهش دستکاری می‌شود، داده‌سازی می‌شود و کارهایی شبیه به این که نتایج به نفع محصول گزارش شود. قضیه هنوز تمام نشده. پژوهشگران کرایه‌ای از صحنه خارج می‌شوند و مقاله به نام پژوهشگران معتبر دانشگاهی که هیچ نقشی در انجام پژوهشی نداشته‌اند، منتشر می‌شود. حتی اگر هیچ کدام از این تقلب‌ها در انجام پژوهش رخ نداده باشد، همین که نتایج به ضرر محصول باشد و شرکت اجازه انتشار مقاله را ندهد، هنگام مرور نظام‌مند ادبیات آن حوزه، به نتایجی برمی‌خوریم که همگی نتایج خوب و خوش و خرمی از محصول گزارش کرده‌اند. پزشک‌های مقاله‌خوان و به‌روز شروع می‌کنند به تجویز محصول. محصول می‌فروشد و شرکت سود می‌برد.

سال‌ها بعد که اثرات مخرب قلبی-عروقی، کلیوی، ریوی و جانبی محصول نمایان می‌شود، مشخص می‌شود که شرکت مدت‌ها قبل و شاید از ابتدا از این اثرات باخبر بوده و با جان انسان‌ها بازی کرده ... این کار به وقاحت جنگ‌افروزی برای فروش اسلحه نیست؟» (رجب‌زاده ۱۳۹۶).

با آن‌که این امر در جهان پزشکی از قرن بیستم که در آن مطالعات پزشکی گسترش یافت رو به رشد نهاد (Sankalp, and Rawal, 2018)، اما سازمان‌های مرتبط با پژوهش‌های پزشکی، همچون «کمیته جهانی ویراستاران نشریات پزشکی»^۱ چنین امری را تأیید نکرده‌اند (Sankalp and Rawal, 2018). سایه‌نویسی در حوزه پزشکی رواج بیش‌تری دارد و در آن، مقاله‌ای از سوی یک شرکت دارویی و به نام یکی از صاحبان‌امان پزشکی از سوی یک سایه‌نویس در یکی از نشریات مشهور و پرتیراژ^۲ منتشر می‌شود و در آن، دارویی که هیچ اعتبار پزشکی ندارد به عنوان دارویی مؤثر معرفی می‌شود (Sankalp, and Rawal, 2018).

بر طبق گزارش «هیلی» (۲۰۰۴) عمده مقالات دارویی را سایه‌نویسان نوشته‌اند. فلاناگین و همکارانش (۱۹۹۸) گزارش کردند که بخش قابل توجهی از مقالات (حداکثر ۱۱ درصد) در شش مجله پزشکی معتبر، شواهدی از حضور سایه‌نویسان را نشان می‌دهند (Flanagin et al. 1998). استرتون (۲۰۱۴) در مقاله خود، جزئیات شش نظرسنجی مقطعی^۳ را گزارش داد که در آن، امکان سایه‌نویسی از ۰/۹ تا ۲۴/۱ درصد متغیر بود (Stretton 2014). همچنین چهار نشریه پیمایشی مقطعی گزارش کردند که شیوع سایه‌نویسی از ۰/۷ درصد تا ۷۰ درصد انتشارات یا نویسندگان متغیر است (Stretton 2014). طبق مطالعات اخیر در مجله روانپزشکی انگلیس^۴ و مجله انجمن پزشکی آمریکا (جاما)،^۵ فقط حدود ۱۱ درصد تا ۵۰ درصد از مقالات مربوط به داروسازی که در مجلات عمده پزشکی منتشر می‌شوند، ممکن است واقعاً سایه‌نویسی شده باشند. در یک مطالعه دقیق از سوی گاشه و همکارانش (۲۰۰۷) میزان سایه‌نویسی حدود ۷۵ درصد گزارش شده است (Gøtzsche, et al. 2007) (Sankalp and Rawal 2018).

مقالاتی که با نام افراد صاحب‌نام در دانش پزشکی سایه‌نویسی می‌شود و در نشریات معتبری که در سراسر جهان توزیع و دیده می‌شوند، منتشر می‌گردد، برای شرکت‌های داروسازی سود سرشاری را به همراه می‌آورد (Sankalp and Rawal 2018).

افزایش سایه‌نویسی مقالات پزشکی با استفاده از نام افراد صاحب‌نام، وضعیتی جدید به نام

¹ International Committee for Medical Journal Editors (ICMJE)

² Cochrane Reviews

³ cross-sectional survey.

⁴ *British Journal of Psychiatry*

⁵ The Journal of the American Medical Association (JAMA)

«نویسندگان مدعو»^۱ را در حوزه مقالات پزشکی وارد اصطلاحات مرتبط با سایه‌نویسی کرده است (Spinak in blog.scielo.org).

یک مطالعه (Sankalp and Rawal 2018) نشان می‌دهد که حتی ۳۹ درصد از نویسندگان مقالات نشریه «کاکرین ریویوز»^۲ به‌واقع واجد شرایط نویسندگی نیستند و شرایط دستورالعمل‌های نویسندگی که از سوی «کمیته جهانی ویراستاران نشریات پزشکی» تنظیم شده را ندارند و از این میزان، ۱۱ درصد سایه‌نویس هستند (Sankalp and Rawal 2018).

چهار نهاد عمده‌ای که هم‌اکنون در حوزه مطالعات پزشکی مخالف سایه‌نویسی هستند و برای رفع این معضل فعالیت می‌کنند، عبارتند از:

۱. انجمن جهانی ویراستاران پزشکی؛^۳

۲. کمیته جهانی ویراستاران نشریات پزشکی^۴ که به «گروه ونکوور»^۵ نیز شهرت دارد؛

۳. انجمن نویسندگان پزشکی اروپا؛^۶

۴. انجمن نویسندگان پزشکی آمریکا.^۷

برای کنترل رشد این گونه مقالات سایه‌نویسی شده که آن‌ها را می‌توان «بررسی‌های پشت‌گرم به صنعت»^۸ نامید، کوشش‌های بسیاری از سوی سازمان جهانی بهداشت و نیز «انجمن نویسندگان پزشکی اروپا»^۹ در حال انجام است.

۱-۶. نسبت سایه‌نویسی با بدرفتاری دانشگاهی^{۱۰}

«دانشگاه بر کلی کالیفرنیا، بدرفتاری علمی را یک اصطلاح عام در نظر می‌گیرد که بر مجموع فعالیت‌هایی دلالت دارد که باعث دستیابی به مزایای ناعادلانه برای فرد و یا باعث پیشرفت یا عقب‌نگه داشتن فرد دیگری در یک محیط محققانه می‌شود» (اسدی ۱۳۹۳).

«دانشگاه سن دیگو، بدرفتاری آکادمیک را هرگونه اقدام یا روش ممنوع و غیرصادقانه می‌داند که منجر به قبولی در یک درس، کسب رتبه بالاتر یا جلوگیری از کسب یک رتبه پایین‌تر شود» (همان).

¹ invited authors

² Cochrane reviews.

³ World Association of Medical Editors (WAME)

⁴ International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE)

⁵ Vancouver Group.

⁶ The European Medical Writers Association (EMWA)

⁷ American Medical Writers Association (AMWA)

⁸ industry-sponsored studies.

⁹ European Medical Writers Association (EMWA)

¹⁰ academic misconduct

در دو تعریف بالا و تعریف‌های دیگری که از بدرفتاری علمی ارائه شده، منظر بررسی بدرفتاری علمی، سلوک پسندیده و رفتاری موجهی است که از فرد علمی یا دانشگاهی انتظار می‌رود و به تعبیر دیگر، رفتاری است که «فرد متعارف» علمی یا دانشگاهی باید انجام دهد. از این رو، بدرفتاری را از منظر حقوقی می‌توان چنین تعریف کرد: بدرفتاری دانشگاهی یا «سوءرفتار دانشگاهی» و یا «سوءرفتار علمی» که با اندک تسامح، معنایی یکسان دارند، عبارت است از «هر رفتاری که در حوزه آموزش و پژوهش با شیوه‌ها و معیارهای متعارف و پذیرفته شده کنشگران آموزش و پژوهش دانشگاهی (خواه استاد باشند و خواه دانشجو یا پژوهشگر) مغایرت دارد».

بدرفتاری دانشگاهی، مصداق‌های گوناگون دارد که از جمله آن‌ها «تقلب علمی»، «سرقت علمی»^۱ و «سایه‌نویسی» است. سایه‌نویسی را «مسأله رایج» جهان علم دانسته‌اند (Sankalp and Rawal, 2018).

۱-۷. پیشینه بدرفتاری علمی و گونه‌های آن

سایه‌نویسی و سرقت علمی را به‌عنوان مصادیق بدرفتاری علمی، برخی جدی‌ترین چالش دانشگاه‌ها در تاریخ ۸۰۰ ساله دانشگاه‌های غربی دانسته‌اند (Singh and Remenyi, 2016)؛ چرا که فراگیری و آثار مخرب آن از آنچه پیش‌تر از راه تقلب در امتحان یا کش رفتن سؤالات آزمون و یا دست بردن در تصحیح برگه‌های امتحان رخ می‌داد، بسیار بیش‌تر به اعتبار و اصالت مدارک دانشگاهی و پژوهشی آسیب می‌رساند. اگر پیش‌تر آشکار می‌شد که فلان استاد دانشگاه مدرک دانشگاهی معتبری ندارد و در این باره دروغ گفته یا بزرگنمایی کرده (Cf: Lewin 2007, Farrell 2002, and Flynn 2001) یا فلان مقام قضایی مرتکب تقلب علمی شده (Cf: Guha 2011 and Guardian 2002) یا پایان‌نامه خود را از راه تقلب علمی آماده کرده (Rodan 2004) و یا فلان مدیر آزمایشگاه در ارائه نتایج آزمایشگاهی مرتکب تقلب شده (Cf: Columbia University, 2015, McNeill, 2014, and Office of Research Integrity, 2015)، با موارد نادری روبه‌رو بودیم که اگرچه خبرساز بودند، اما اعتبار و وجهت پژوهش‌های دانشگاهی را مخدوش نمی‌کردند؛ اما داستان سایه‌نویسی و تقلب گسترده علمی که دانشگاه‌ها امروزه با آن دست به گریبانند، به این آسانی نیست (Singh and Remenyi, 2016).

«بدرفتاری دانشگاهی / پژوهشی، به‌عنوان یک مسأله عمومی، برای نخستین بار در ایالات متحده

^۱ اصطلاح انگلیسی «plagiarism» در ایران به «سرقت علمی» ترجمه شده است؛ اما دقت در ماهیت این رفتار و مؤلفه‌های آن، نشان می‌دهد که سرقت علمی، برابر درستی برای این اصطلاح نیست و «داده‌ربایی» یا «دانش‌ربایی» و یا «سرقت دانش» برابری درست‌تری است.

در سال ۱۹۸۱ مطرح شد. در آن زمان گزارش‌هایی راجع به این پدیده به گوش «کمیته فناوری و علوم مجلس»^۱ رسید و این گزارش‌ها در گفتمان‌های عمومی منتشر و به یک مسأله جدی تبدیل گردید. بین سال‌های ۱۹۷۴ تا ۱۹۸۱ تعداد ۱۲ گزارش درباره بدرفتاری دانشگاهی در این کمیته بررسی شد. به همین طریق، گزارش‌های بسیاری از بدرفتاری‌های دانشگاهی پژوهشگران توسط دانشگاه‌ها، مؤسسه ملی بهداشت، و دیگر مؤسسه‌های پژوهشی در دهه ۱۹۸۰ به کنگره رسید. بنابراین، کنگره در سال ۱۹۸۵ مجبور به گذراندن قانونی^۲ در این زمینه شد، و بعدها دفتری برای رسیدگی به این موضوع دایر کرد. در سال ۱۹۹۳ نیز کمیسیون صداقت پژوهشی برای نخستین بار شکل گرفت.

«گزارش مجله «ساینس»^۳ در اواخر سال ۲۰۱۴ نشان می‌دهد که کم‌تر کشوری در جهان وجود دارد که پژوهشگران آن در نوشتارهای خود از سرقت ادبی - به‌عنوان یکی از مصادیق بدرفتاری‌های دانشگاهی - مبرا باشند. طبق نتایج این پژوهش، بیش از ۱۵ درصد پژوهشگران ایرانی در نگارش مقاله‌هایی که به زبان انگلیسی منتشر کرده‌اند، مرتکب سرقت ادبی شده‌اند (Bohannon 2014)» (رسولی و همکاران ۱۳۹۴).

تقلب دانشجویی شکل‌های مختلفی دارد؛ مانند استفاده از برگه تقلب در طول مدت امتحان، کپی کردن از دیگر دانشجویان، سرقت ادبی در برگه، استخدام یک نفر برای انجام کار. این فعالیت‌ها جدید نیستند و می‌توان گفت که احتمالاً تقلب دانشجویی به اندازه محیط علمی قدمت دارد. اولین مورد از گزارش‌های مربوط به تقلب دانشجویی به هزاران سال قبل برمی‌گردد، یعنی وقتی که چینی‌ها لازم دانستند که قوانینی را درباره تقلب در آزمون‌های خدمات اجتماعی تصویب کنند. در آن هنگام، امتحان‌دهندگان تحت نظارت قرار گرفتند و برای جلوگیری از دیده شدن جواب‌هایی که بقیه آزمون‌دهندگان داده بودند، اتاقک‌هایی برای آزمون‌دهندگان طراحی شد و اگر کسی در حین تقلب کردن گرفته می‌شد، هم آزمون‌دهنده و هم آزمون‌گیرنده محکوم به مرگ می‌شدند (Bushway and Nash 1977)؛ اما حتی با این تمهیدات سختگیرانه، تقلب‌کنندگان تا امروز همچنان بر کارشان پافشاری کرده و باقی مانده‌اند.

متأسفانه وضعیت تقلب در محیط‌های علمی رشد صعودی دارد و برای نمونه، یک مطالعه توسط «سیمس» (۱۹۹۳) یک الگوی رشد خطی ثابت را در ناهنجاری اخلاقی دانشجویان رشته کسب و کار در طول ۵۰ سال اخیر نشان می‌دهد (Sims 1993). امروزه کارشناسان، تقلب در کالج‌های کسب و کار را به‌عنوان «یک جرم رایج و غیر قابل کنترل» توصیف می‌کنند و مطالعات جدیدتر حاکی از آن

¹ House Science and Technology Committee

² Health Research Extension Act

³ sciencemag

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایران‌داک در ارتباط با آن □ ۲۳

هستند که بیش از نیمی از دانشجویان کسب و کار در فعالیت‌های علمی‌شان تقلب می‌زنند (Levy and Rakovski 2006, McCabe 2005).

یافته‌ای جالبی که بسیار به آن اشاره می‌شود این است که دانشجویان کسب و کار، بیش‌تر از دیگر دانشجویان تقلب می‌کنند و این در حالی است که این دانشجویان به طور معمول یک یا چند درس در رابطه با «اخلاق» دارند (Bernardi, et al. 2012; McCabe, Butterfield, and Trevino 2006)؛ اما همچنان به این کار ضداخلاقی دست می‌زنند (Fisher, et al. 2015).

در گزارشی که «تورنیتین»^۱ در ۲۰۱۳ منتشر کرد آشکار شد که حدود ۷ درصد از دانشجویان خودشان اظهار کردند که تکالیف دانشجویی‌شان را خریده‌اند (Wallace and Newton 2014). البته ارتکاب تقلب در دانشگاه ویژه این یا آن دانشجو نیست، بلکه دانشجویان از اقشار و گروه‌های مختلف اجتماعی ممکن است مرتکب آن شوند؛ چنان‌که سناتور ادوارد کندی^۲ به دوست و همکلاشش پول داد تا به جای او در امتحان درس زبان اسپانیایی شرکت کند. البته موضوع آشکار شد و هر دو نفر از دانشگاه اخراج شدند (Singh, and Remenyi, 2015).

البته پی بردن به میزان تقلب در دانشگاه‌ها کار آسانی نیست؛ زیرا دانشگاه‌ها در رویارویی با این امر بی‌درنگ دست به پنهان‌کاری می‌زنند (همان).

«نتایج پژوهش اخیر «فنگ»، «بنت»، و «کاسادوال»^۳ (۲۰۱۳) گویای این واقعیت است که در محیط‌های دانشگاهی مردان بیش‌تر از زنان دست به بدرفتاری دانشگاهی می‌زنند» (رسولی و همکاران ۱۳۹۴).

همچنین بررسی خبرهای منتشر شده در اینترنت، حاکی از افزایش این پدیده در کشورهای گوناگون و شرکت‌هایی است که به طور تخصصی به این فعالیت مشغولند (Lines 2016). عناوین برخی از گزارش‌های مرتبط با گسترش سایه‌نویسی عبارتند از:

- «سایه‌نویسی دانشگاهی در روسیه رو به افزایش است؛
- سایه‌نویسی مقاله‌های پایان ترم در روسیه رایج است؛
- افزایش سایه‌نویسی در میان دانشجویان مهاجر چینی؛
- کسب و کار سایه‌نویسی در چین رونق می‌گیرد؛
- سایه‌نویس‌ها تکلیف انجام می‌دهند؛
- سایه‌نویسی تجارت یک میلیون یوانی در چین» (رسولی و همکاران ۱۳۹۴).

¹ Turnitin

² Senator Edward Kennedy

⁴ Fang, Bennett, Casadevall

۸-۱. سایه‌نویسی و سرقت علمی^۱

سرقت علمی به شکل‌های مختلف تعریف شده است؛ از جمله فرهنگ کمبریج (cambridge) آن را چنین تعریف کرده: «بهره بردن از افکار یا اثر دیگری، با این وانمایی که به بهره‌بردار تعلق دارند» در تعریفی نزدیک به این تعریف، اما کامل‌تر از آن گفته شده: «ارائه افکار یا اثر دیگری، به عنوان افکار یا اثر خود، با یا بدون رضایت او، از طریق ذکر افکار و اثر مذکور، بدون بیان کامل نشانی آن» (ox.ac.uk/student/academic/guidance/skills/plagiarism). *دایره‌المعارف بریتانیکا* در تعریف آن گفته: «عمل برداشتن نوشته دیگری و وانمودن آن به عنوان نوشته خود» (britannica). در فرهنگ آکسفورد نیز همان معنای مندرج در *دایره‌المعارف بریتانیکا* ذکر شده است (oxforddictionaries). «راهنمای دانشگاه هاروارد درباره استفاده از منابع»، آن را «استفاده از فکر یا بیان دیگری، بدون ارجاع مقتضی به آن» تعریف کرده (isites.harvard.edu/icb/icb.do) و نیز گفته شده: «عبارت است از بهره بردن از عبارات یا افکار دیگری که در یک مکتوب آمده و اقدام، به گونه‌ای که آن عبارت یا فکر متعلق به بهره‌بردار است» (wps.prenhall.com).

البته برای این رفتار که از مصداق‌های بدرفتاری علمی به شمار می‌رود، اصطلاحات دیگری، از جمله سرقت یافته علمی، انتحال (یونسی ۱۳۹۹)، دزدی علمی، سرقت یافته علمی، دستبرد فکری/هنری یا ایده دزدی (آشوری ۱۳۷۴) نیز به کار رفته، اما به نظر می‌رسد «داده ربایی» یا «دانش ربایی»، اصطلاح درست‌تری باشد.^۲

«برخلاف گفته و عقیده برخی، نمی‌توان گفت: سرقت علمی، همان سرقت ادبی است؛ زیرا برای نمونه حافظ شیرازی هیچ‌گاه «عالم» خوانده نمی‌شود و دیوان او نیز متن علمی به شمار نمی‌آید؛ بلکه او شاعر است و دیوانش، یک اثر ادبی است که در حوزه حمایت‌های ماده ۲ قرار دارد. با این توضیح، سرقت شعرهای حافظ، سرقت ادبی است، نه سرقت یافته علمی. بنابراین، در تحقق «سرقت یافته علمی»، نخست باید اثبات شود که آنچه دزدیده شده و به سرقت رفته، از مقوله دانش و علم است والا رباینده، دزد و سارق علم یا یافته علمی نیست. با این تعبیر، تعریف سرقت ادبی که در تبصره یک از بند ۱۲ ماده ۶ قانون مطبوعات (مصوب ۱۳۷۹/۱/۳۰) آمده و سرقت ادبی، سرقت علمی را نیز

^۱ Plagiarism

واژه لاتینی «plagiarius» از «plagium» و آن هم از واژه یونانی «plagion» گرفته شده است. شاعر رمی با نام «مارتیا/مارشال» (Martial)، متولد ۴۰ میلادی و در گذشته ۱۰۲ میلادی، در یکی از شعرهایش، واژه «plagiarius» را به معنای «دزدی ادبی» (literary thief) به کار برده است (http://www.oxforddictionaries.com).

^۲ برای دیدن «ایراهای وارد بر اصطلاح سرقت علمی» نگاه کنید به: بیگزاده، صفر، سرقت علمی و قوانین و مقررات حاکم بر آن در ایران، ص ۶-۷.

شامل می‌شود، دقیق نیست. طبق این تبصره، «سرقت ادبی عبارت است از نسبت دادن عمدی تمام یا بخش قابل توجهی از آثار و نوشته‌های دیگران به خود یا غیر، ولو به صورت ترجمه» (بیگ‌زاده ۱۳۹۹).

شاید بتوان مهم‌ترین تفاوت سرقت علمی و سایه‌نویسی را این دانست که در تقلب علمی، یک سوی رابطه از آنچه صورت گرفته راضی نیست؛ اما در سایه‌نویسی هر دو طرف با هم توافق می‌کنند و آنچه صورت می‌گیرد، در ظاهر مورد رضایت هر دو نفر است.

دیگر این که از طریق نرم‌افزارهای همانندجو امکان کشف تقلب علمی و کپی‌برداری بدون مجوز وجود دارد؛ اما درباره سایه‌نویسی راهی برای کشف این امر وجود ندارد، جز از راه اقرار سایه‌نویس و یا نویسنده دروغین.

«برخی از اصحاب دانشگاه تصور می‌کنند که از نظر میزان خدشه‌دار کردن اعتماد علمی، سایه‌نویسی به شکلی چشمگیر از سرقت ادبی جدی‌تر است» (Singh and Remenyi 2015).

بسیاری سایه‌نویسی را از گونه‌های سرقت علمی دانسته، آن را از مصادیق بدرفتاری علمی شمرده‌اند و بر این باور هستند که با آن نیز باید رفتاری همسان با سرقت علمی بشود (Elliott and Landa 2010). همچنین برخی «سپردن انجام کار کلاسی به فرد دیگر» را که از مصادیق‌های رایج سایه‌نویسی در میان دانشجویان کم‌کار به شمار می‌رود، از گونه‌های سرقت علمی دانسته‌اند (جمالی ۱۳۹۱). در تأیید چنین نظری گفته شده: «گرچه سرقت ادبی و سایه‌نویسی با یکدیگر تفاوت دارند، ولی دارای نتیجه‌ای یکسان هستند: دانشجوی یک اثر دانشگاهی تقلبی را عرضه می‌کند که به وسیله شخص یا اشخاص دیگری تولید شده است» (Singh and Remenyi 2015).

اما به رغم آنچه گفته شده، به لحاظ موازین حقوق مالکیت فکری نمی‌توان سایه‌نویسی را با تقلب علمی همسان دانست و یا سایه‌نویسی را از مصادیق سرقت علمی به شمار آورد. در میان ارکان سرقت علمی، عنصر «رضایت/ مجوز پدیدآور» و نیز «دستمزد» دیده نمی‌شود؛ به این معنا که در سرقت علمی، سارق علمی در عین حال که به لحاظ حقوقی، قائم‌مقام پدیدآور نیست، از سوی او، اجازه و مجوزی برای استفاده و بهره‌برداری از اثر ندارد و بی‌گمان پدیدآور نیز به اقدامی که سارق علمی می‌کند رضایت ندارد؛ مضافاً این که هیچ‌گاه میان سارق و مالباخته، دستمزدی رد و بدل نمی‌شود و این گونه نیست که پدیدآور از سارق علمی مابه‌ازایی دریافت کند؛ زیرا در این صورت، موضوع به لحاظ حقوقی ذیل عنوان «سرقت علمی» قابلیت بررسی ندارد.

از این رو، باید قائل بر این بود که میان سایه‌نویسی و سرقت علمی، هم‌چنان که رابطه تساوی وجود ندارد، رابطه عموم و خصوص مطلق نیز نیست، بلکه این دو اقدام از هم متمایزند و درست آن

است که از منظر اصطلاح‌شناسی، هر دو را از مصادیق «بدرفتاری علمی» به شمار آوریم.

البته گفته شده که برای شناخت علل سایه‌نویسی، در واقع، باید در این باره بررسی شود که چرا به طور کلی دانشجویان به سرقت علمی دست می‌زنند. برخی علت این امر را رشد تند اینترنت و آسانی دسترسی به آن دانسته‌اند (Skaar 2015, Adams 2011) و البته از سوی برخی دیگر گفته شده که همراه با این رشد، تغییر نگاه نسل جوان به «اطلاعات» و مالکیت بر آن نیز از دلایل دیگر افزایش سرقت علمی است (Evering and Moorman 2012). جوانان امروز در جهان مملو از محیط‌های برخط بزرگ می‌شوند. در چنین محیط‌هایی، شیوه‌های آموزش همکاری‌محور در حال گسترشند؛ شیوه‌های که در آن‌ها دانشجویان و «اطلاعات» در اشتراک با هم هستند. این گروه معتقدند که سرقت علمی، یک «ساختار اجتماعی»^۱ است که بر نگاه کاپیتالیستی به مال و مالکیت^۲ بنا شده که با ایده «مشترکات عمومی»^۳ سازگار نیست (Evering and Moorman 2012). به همین ترتیب، برخی بر این باورند که افزایش استفاده از سرقت علمی مبتنی بر اینترنت، ناشی از «تسلط اقتصاد نئولیبرال بازار» است که در آن، آموزش به طور فزاینده، همچون یک «کالا» دیده می‌شود (Page 2004).

اگر مؤسسات آموزشی صرفاً بر کسب مدارج تحصیلی از طریق فرایندهای یادگیری و به تعبیری، تحصیل دانش به معنای «ساینس» تکیه کنند، نتیجه‌اش افزایش سرقت علمی است (Taylor 2014).

البته دو نظر پیشگفته، نظر همه پژوهشگران نیست و مخالفانی هم دارد (Lines 2016).

به دانشجویان سایه‌نویسان در انجام آنچه از آن‌ها خواسته شده و یا درباره آنچه ارائه می‌دهند، با توجه به ماهیت کارشان، دقت لازم را به کار نمی‌برند و بیش‌تر در صدد این هستند که کار را ارائه داده، دستمزد خود را دریافت دارند و نویسنده دروغین هم در غالب موارد، بدون هیچ قید یا شرط اضافه در توافقتش با سایه‌نویس (اعم از شخص حقیقی یا حقوقی)، پس از دریافت نتیجه سفارشش، دستمزد را می‌پردازد؛ بی آن‌که درباره کیفیت آنچه دریافت کرده نگران باشد؛ چون در غالب موارد می‌داند که در هر حال، آنچه از دست سایه‌نویس گرفته بسیار بهتر از آن چیزی است که خودش می‌توانست انجام دهد. تاکنون در ایران درباره کیفیت متن‌های سایه‌نویسی شده پژوهشی در ایران انجام نگرفته و پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که نوشته‌ها بیش‌تر بر روی توصیف این بدرفتاری بوده است. در خارج نیز جز گزارشی که در مقاله‌ای که در سال ۲۰۱۴ در نشریه لندن اکونومیک به چاپ رسید و مقاله لیزا لینز^۴ با عنوان *Ghostwriters guaranteeing grades? The quality of online ghostwriting services available to tertiary students in Australia* مطالعه‌ای در این باره انجام

^۱ social construct

^۲ property and ownership

^۳ idea of public commons

^۴ Lisa Lines

نشده است. اما مشاهدات نویسنده نشان می‌دهد که به لحاظ کیفیت، افزایش میزان سایه‌نویسی با افزایش آمارهای مربوط به سرقت علمی در ارتباط است. بسیاری از افرادی که به دلیل سرقت علمی مورد پیگیری انضباطی یا قضایی قرار می‌گیرند اظهار می‌کنند که متن مورد شکایت را خودشان نوشته‌اند، بلکه آن را به یک سایه‌نویس اعم از شخص حقیقی یا حقوقی سفارش داده‌اند که دیگر نام و نشانی از او ندارند و یا در پیگیری‌های معمول در فضای مجازی ردپایی از آن‌ها یافت نمی‌شود. این وضعیت از آن‌جا ناشی می‌شود که سایه‌نویس که علی‌القاعده نام و هویتش آشکار و افشا نمی‌شود و نویسنده دروغین هم به صلاح خود نمی‌بیند که نامی از او در جایی ببرد، هیچ تعهدی یا تقیدی ندارد که برای تهیه سفارش نویسنده دروغین و تسریع در کار و تسریع در دریافت دستمزد خود، دست به سرقت علمی بزند و از این متن و آن متن، به شکل مستقیم یا غیر مستقیم و گاه با یک ویراستاری شکلی، بخش‌هایی را به سرقت ببرد. در غالب موارد نویسنده دروغین، هنگامی از کیفیت کار سایه‌نویس آگاه می‌شود که در محضر دادگاه یا مراجع انتظامی دانشگاهی یا اداری احضار شده است. درباره تعداد سایه‌نویسانی که در فضای حقیقی یا مجازی فعالیت می‌کنند در ایران و جهان آمار دقیقی یا نیمه‌دقیقی در دست نیست، زیرا به‌ویژه در ایران که سایه‌نویسی یک فعالیت مذموم بوده و به یک «جرم» تبدیل شده، این فعالیت چندان موجه نبوده تا سایه‌نویسان خود را معرفی کنند یا صنف و اتحادیه‌ای تشکیل بدهند؛ اما بر پایه یک آمارگیری در اینترنت که در سال ۲۰۰۶ انجام گرفته، تعداد اشخاص حقیقی و حقوقی سایه‌نویس حدود ۱۰۰/۰۰۰ بوده که آمار دیگری در سال ۲۰۱۵ این اشخاص را ۴۱۳/۰۰۰ هزار نفر اعلام کرده (Fisher *et al.* 2015) که چنین آمارهایی حاکی از گسترش فعالیت سایه‌نویسی در جهان بوده، آشکار نشان می‌دهد که اینترنت تا چه اندازه به گسترش باورنکردنی این فعالیت و دسترسی به سایه‌نویسان کمک کرده است (Campbell, Swift, and Denton 2000).

مؤسسات و وبسایت‌هایی که خدمات سایه‌نویسی به زبان انگلیسی ارائه می‌دهند همواره مدعی هستند که نویسندگان آن‌ها اشخاص نیتیو انگلیسی‌زبان هستند و مدارک دانشگاهی کارشناسی،

کارشناسی ارشد و دکتری خود را از «آکسبریج»^۱ یا «ایوی لیگ»^۲ دریافت کرده‌اند. حتی برخی از آنان مانند «فیوریت موویز»^۳، یا «نوت‌بوک»^۴ بیوگرافی نویسندگانشان را نیز به نمایش می‌گذارند. در هر حال، هر مؤسسه و وب‌سایتی مدعی است که با بهره‌گیری از نویسندگان باتجربه خود، خدمت با کیفیتی را ارائه می‌دهد و مقالات، پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها را مطابق با خواست و شایسته درجه مورد نظر مشتری تهیه می‌کند (Lines 2016).

^۱ «آکسبریج» (Oxbridge) به مجموع دانشگاه‌های آکسفورد و کمبریج و مراکز آموزشی و دانشگاهی مربوط به آن‌ها گفته می‌شود.

^۲ «آیوی لیگ» (Ivy League) یک مجموعه متشکل از معروف‌ترین گروه دانشگاه‌های خصوصی کشور آمریکا است این گروه متشکل از ۸ دانشگاه پرآوازه خصوصی است. تمام این ۸ دانشگاه، در رتبه‌بندی‌های مختلف، سالانه در میان ۱۰ دانشگاه برتر آمریکا قرار می‌گیرند و عبارتند از: دانشگاه هاروارد، دانشگاه ییل، دانشگاه پرینستون، دانشگاه پنسیلوانیا، دانشگاه پرینستون، دانشگاه کرنل، دانشگاه کلمبیا، و کالج دارتموث.

اعضای آیوی لیگ فقط منحصر به ناحیه جغرافیایی شمال شرقی آمریکا است. افزون بر این، لیگ مشابه دیگری نیز وجود دارد که متشکل است از دانشگاه‌های دولتی و «لیگ آیوی عمومی» نامیده می‌شود.

«لیگ آیوی عمومی» (Public Ivie) به گروهی از دانشگاه‌های دولتی آمریکا گفته می‌شود که سعی در ارائه کیفیت در سطح «آیوی لیگ»، اما با قیمت دولتی و قابل دسترس برای عموم دارند؛ درست برخلاف تمامی اعضای آیوی لیگ که مؤسسات خصوصی با سرمایه‌های زیاد و شهریه‌های سر به فلک کشیده‌اند.

این لیگ در نخستین فهرست خود در سال ۱۹۸۵ متشکل از ۸ دانشگاه دولتی در ایالات متحده بود، اما امروزه این تعداد را بیش‌تر از ۳۰ دانشگاه می‌دانند. همه ۸ دانشگاه خصوصی حاضر در «آیوی لیگ» دارای رتبه بالاتری از دانشگاه‌های لیگ آیوی عمومی هستند. اعضای آیوی لیگ عمومی، از جمله عبارتند از: دانشگاه ویرجینیا، دانشگاه یو سی برکلی، دانشگاه تگزاس در آستین، دانشگاه فلوریدا، دانشگاه کارولینای شمالی، دانشگاه ایلینوی، دانشگاه مریلند، دانشگاه مینه‌سوتا، دانشگاه ویسکانسین، دانشگاه جورجیا تک، دانشگاه واشنگتن، دانشگاه میشیگان، دانشگاه یو سی سانتا باربارا (کالیفرنیا)، دانشگاه آریزونا، دانشگاه میامی و ...

^۳ Favourite Movie

^۴ Notebook

فصل دوم

ارکان، انواع و عناصر سایه‌نویسی

۱-۲. اشخاص دخیل در سایه‌نویسی

در سایه‌نویسی حسب تعریفی که از آن ارائه شد، دو شخص دخالت دارند:

الف) سایه‌نویس: سایه‌نویس (پدیدآور واقعی) که به او «نویسنده ناپیدا»، «نویسنده شبح»^۱، «نویسنده نامرئی»، «سایه‌نگار» و «نویسنده در سایه» نیز گفته شده است. در فرهنگ انگلیسی آکسفورد، سایه‌نویس این گونه تعریف شده است: «شخصی که کتاب یا موارد دیگر را برای شخصی دیگر می‌نویسد تا سپس به نام شخص اخیر منتشر شود». فرهنگ انگلیسی لانگمن در تعریف سایه‌نویس می‌گوید: «شخصی است که به او پول داده می‌شود تا کتاب یا داستانی را برای شخصی دیگر که سپس خود را مالک آن اثر معرفی می‌کند، بنویسد».

همچنین گفته شده:

- سایه‌نویس به فرد یا مؤسسه‌ای گفته می‌شود که به جای فرد دیگری، اثری را پدید می‌آورد و نامی از او در اثر پدید آمده، برده نمی‌شود (خسروی ۱۳۹۹).
- «نویسنده ناپیدا یا سایه‌نویس، کسی است که بیش تر فرایند مربوط به تحقیق و نگارش یک اثر علمی را انجام دهد، اما نامی از وی در اثر دیده نشود» (اسدی ۱۳۹۳).
- «نویسنده‌ای نامرئی که در برابر مزد برای دیگری می‌نویسد و دیگری ادعای نویسندگی دارد» (بی‌نام ۱۳۹۹).
- «نویسنده‌ای نامرئی که در برابر مزد برای دیگری می‌نویسد و دیگری ادعای نویسندگی دارد» (vajehyab).

¹ ghost author

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایران‌داک در ارتباط با آن □ ۳۱

□ به افرادی می‌گویند که سرگذشت افراد مشهور و موفق را در دوران زندگی خود فرد در طی مصاحبه‌هایی جمع‌آوری کرده و آن را به عنوان کتاب منتشر می‌کنند» (بی‌نام ۱۳۹۶).

□ «فردی است که با یا بدون دریافت هزینه، به سفارش یک مشتری، پایان‌نامه یا رساله او را می‌نویسد، در حالی که در اثر پایانی نامی از او برده نمی‌شود. این نگارش بخش قابل توجهی از اثر پایانی را پوشش می‌دهد» (رسولی ۱۳۹۴).

□ «شخصی است که شغلش نوشتن مطلب^۱ برای شخص دیگری است که نویسنده نامیده می‌شود» (bmj.com 2016).

□ «کسی که به طور ناشناس برای دیگران می‌نویسد را سایه‌نویس ... نام گذاشته‌اند» (رجب‌زاده ۱۳۹۶).

□ «از نگاه انجمن نویسندگان پزشکی اروپا، سایه‌نویس، شخصی است که متنی را برای یک مؤلف می‌نویسد؛ اما خودش مؤلف محسوب نمی‌شود» (Yadav and Rawal 2018).

تعریف‌های ارائه شده که از سوی غیرحقوقدانان ارائه شده، چه در واژه‌های مندرج در تعریف و چه در نگاه به پدیده سایه‌نویسی رنگ و بوی حقوقی ندارند. از منظر حقوقی، «سایه‌نویس شخصی است که رایگان یا در برابر عوض، همه یا بخشی از یک اثر را برای شخصی دیگر می‌آفریند با این قصد که اثر به نام شخص دوم معرفی و ثبت شود».

♦ انواع سایه‌نویس

سایه‌نویس از منظر حقوقی می‌تواند یکی از گونه‌های زیر باشد:

یک) شخص حقیقی: شخص حقیقی، یا «شخص انسانی» و یا «شخص واقعی» - در مقابل شخص حقوقی و شخص مجازی - عبارت از شخصی است که صورت و پیکر فیزیکی و عینی داشته، دارای حس و عقل حقیقی است. افزودن قید «فیزیکی و عینی» برای آن است که شخص حقوقی و مجازی از تعریف شخص حقیقی خارج گردد. همچنین درج قید «حقیقی» به تعریف از آن رو است که ربات‌های انسان‌نما که گاه همه کیفیات انسان واقعی را دارند، اما از هوش مصنوعی بهره می‌برند، داخل در تعریف نشوند.

دو) شخص حقوقی: شخص حقوقی یا «شخص قانونی» و یا «شخص غیرحقیقی»، در مقابل «شخص حقیقی»، در معنای عام عبارت است از مجموعه‌ای مشخص و متشکل از افراد انسان که قانون

¹ material

آن‌ها را در حکم یک شخص حقیقی دانسته و «موضوع حقوق و تکالیف قرار داده است» (جعفری لنگرودی ۱۳۷۹)؛ مانند «شرکت‌ها»، «مؤسسه‌ها»، «انجمن‌ها»، «بنیادها» و غیره. بر طبق ماده ۵۸۸ قانون تجارت: «شخص حقوقی می‌تواند دارای کلیه حقوق و تکالیفی شود که قانون برای افراد قائل است، مگر حقوق و وظایفی که بالطبع فقط انسان ممکن است دارای آن باشد، مانند حقوق و وظایف اُبوت، بُتوت و امثال ذلک».

در قوانین و مقررات کیفری ایران، مواد متعددی وجود دارند که با توجه به اصل همسانی حقوق و تکالیف شخص حقوقی با حقیقی (جز در موارد خاص)، برای شخص حقوقی، همانند شخص حقیقی، مسئولیت کیفری پیش‌بینی کرده‌اند که موارد زیر از جمله آن‌ها است:

□ ماده ۱۴۳ قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲/۲/۱): «در مسئولیت کیفری، اصل بر

مسئولیت شخص حقیقی است و شخص حقوقی در صورتی دارای مسئولیت کیفری است که نماینده قانونی شخص حقوقی به نام یا در راستای منافع آن مرتکب جرمی شود. مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی مانع مسئولیت اشخاص حقیقی مرتکب جرم نیست.

□ ماده ۲۸ قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان (مصوب ۱۳۴۸/۱۰/۱۱): «هرگاه

متخلف از این قانون، شخص حقوقی باشد، علاوه بر تعقیب جزایی شخص حقیقی مسئول که جرم ناشی از تصمیم او باشد خسارات شاکی خصوصی از اموال شخص حقوقی جبران خواهد شد و در صورتی که اموال شخص حقوقی به‌تنهایی تکافو نکند مابه‌التفاوت از اموال مرتکب جرم جبران می‌شود».

□ بند ۲ از قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی (ماده واحده) (مصوب

۱۳۹۶/۵/۳۱): «در صورت ارتکاب جرم توسط شخص حقوقی، علاوه بر مجازات مرتکب و

مدیران و گردانندگان مربوطه، مجازات شخص حقوقی حسب مورد مطابق مواد ۲۰، ۲۱ و ۲۲

قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲/۲/۱) تعیین می‌گردد».

□ ماده ۱۹ قانون جرائم رایانه‌ای (مصوب ۱۳۸۸/۳/۵): «در موارد زیر، چنانچه جرائم رایانه‌ای به

نام شخص حقوقی و در راستای منافع آن ارتکاب یابد، شخص حقوقی دارای مسئولیت

کیفری خواهد بود: الف) هرگاه مدیر شخص حقوقی مرتکب جرم رایانه‌ای شود؛ ب) هرگاه

مدیر شخص حقوقی دستور ارتکاب جرم رایانه‌ای را صادر کند و جرم به وقوع پیوندد؛

ج) هرگاه یکی از کارمندان شخص حقوقی با اطلاع مدیر یا در اثر عدم نظارت وی مرتکب

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایرانداد در ارتباط با آن □ ۳۳

جرم رایانه‌ای شود؛ ۵) هرگاه تمام یا قسمتی از فعالیت شخص حقوقی به ارتکاب جرم رایانه‌ای اختصاص یافته باشد.

تبصره ۱: منظور از مدیر، کسی است که اختیار نمایندگی یا تصمیم‌گیری یا نظارت بر شخص حقوقی را دارد.

تبصره ۲: مسئولیت کیفری شخص حقوقی، مانع مجازات مرتکب نخواهد بود و در صورت نبود شرایط صدر ماده و عدم انتساب جرم به شخص خصوصی فقط شخص حقیقی مسئول خواهد بود.^۱

با توجه به این مواد باید پرسید «آیا سایه‌نویسی از جمله کارهای شمرده می‌شود که فقط شخص حقیقی می‌تواند انجام دهد یا آن که شخص حقوقی و شخص مجازی (مؤسسه یا نرم‌افزار) نیز می‌تواند مرتکب سایه‌نویسی گردد؟ این پرسش تاکنون مطرح نشده و از این رو پاسخی نیز به آن داده نشده است.

شخص حقوقی که اقدام به سایه‌نویسی می‌کند در ذیل عنوان‌های متعدد به این کار دست می‌زند که «ترجمه»، «ویراستاری»، «همکاری پژوهشی و «اخذ پذیرش مقاله» از جمله آن‌ها است. این گونه مؤسسات در قالب «اخذ پذیرش مقاله» از مجلات داخلی یا خارجی با دانشجویان و حتی استادان همکاری کرده، مدعی هستند که پس از دریافت مقاله از درخواست‌کننده، «تبدیل ساختار و صورت مقاله را با چارچوب اعلامی مجله مورد نظر انجام می‌دهند و سپس مقاله را برای داوری به مجله می‌فرستند و البته این تعهد را نیز دارند که تا هنگام صدور «نامه پذیرش» و همچنین چاپ مقاله در نشریه مورد نظر، همراه نویسنده بمانند و نکته‌ها و نظر ویراستار(ان) یا داوران و حتی سردبیر مجله را درباره متن مقاله، اعمال و اجرا کنند».

^۱ بر طبق ماده ۲۰ قانون جرائم رایانه‌ای (مصوب ۱۳۸۸/۳/۵) «اشخاص حقوقی موضوع ماده فوق، با توجه به شرایط و اوضاع و احوال جرم ارتكابی، میزان درآمد و نتایج حاصله از ارتكاب جرم، علاوه بر سه تا شش برابر حداکثر جزای نقدی جرم ارتكابی، به ترتیب ذیل محکوم خواهند شد: الف) چنانچه حداکثر مجازات حبس آن جرم تا پنج سال حبس باشد، تعطیلی موقت شخص حقوقی از یک تا سه ماه و در صورت تکرار جرم، تعطیلی موقت شخص حقوقی از یک تا پنج سال؛ ب) چنانچه حداکثر مجازات حبس آن جرم بیش از پنج سال حبس باشد، تعطیلی موقت شخص حقوقی از یک تا سه سال و در صورت تکرار جرم، شخص حقوقی منحل خواهد شد. تبصره: مدیر شخص حقوقی که طبق بند «ب» این ماده منحل می‌شود، تا سه سال حق تأسیس یا نمایندگی یا تصمیم‌گیری یا نظارت بر شخص حقوقی دیگر را نخواهد داشت».

در تعاریف ارائه شده از سایه‌نویسی بیش‌تر این گونه تصور شده که یک فرد که هویت و نامش برای نویسنده دروغین آشکار است، دست به سایه‌نویسی برای دیگری می‌زند و توافقات و ارتباط‌ها نیز به طور معمول میان این دو نفر صورت می‌گیرد؛ اما به وضعیتی که نویسنده دروغین، کار سایه‌نویسی را به یک شخص حقوقی سفارش می‌دهد و یا یک شخص حقوقی بدون هرگونه سفارش و به امید سفارش بعدی، اثری را سایه‌نویسی می‌کند اشاره نشده است. تفاوت این گونه با موارد متعارف در آن است که در این جا طرف توافق با نویسنده دروغین، شخص حقوقی است و او فقط هویت و نام شخص حقوقی را می‌داند و اگر پرداختی نیز صورت گیرد، به شخص حقوقی صورت می‌گیرد. روشن است که در این حالت، شخص حقوقی خودش نمی‌تواند سفارش نویسنده دروغین را انجام دهد و آن را به یکی از کارکنان یا کارمندان خود و یا اشخاصی می‌دهد که با او ارتباط کاری دارند؛ اما در شرایط عادی، شخص حقوقی هیچ‌گاه میل ندارد که هویت او برای نویسنده دروغین فاش شود؛ زیرا در این حالت، امکان از دست دادن مشتریانش وجود خواهد داشت. در چنین وضعیتی، درست است که در مرحله ثبوتی، سایه‌نویس یک شخص حقیقی است، اما در مرحله اثباتی نمی‌توان اثر سایه‌نویشته را به او منتسب کرد، بلکه اثر مذکور به شخص حقوقی منتسب است و نتیجه آن است که آثار این انتساب نیز دامنگیر او خواهد شد. این آثار برخی حقوقی هستند و برخی کیفری. اما اگر شخص حقوقی به دلایل مختلف، از جمله روبه‌رو شدن با مجازات‌های مدنی و کیفری، نام شخص حقیقی طرف قرارداد با خود را آشکار کند، تبیین روابط حقوقی زیر اهمیت دارد:

- میان نویسنده دروغین و شخص حقوقی؛
- میان شخص حقیقی (سایه‌نویس پنهان) و شخص حقوقی (سایه‌نویس آشکار) و؛
- میان شخص حقیقی (سایه‌نویس پنهان) و نویسنده دروغین.

البته در بررسی این روابط، آنچه درباره ضمانت اجرای شرط عدم افشای نام سایه‌نویس گفته شد نیز باید ملحوظ گردد.

سه) شخص مجازی: اگر برای نمونه، فردی که هیچ‌گاه مترجم نبوده، یک متن انگلیسی را به نرم‌افزاری مانند «گوگل مترجم» بدهد تا آن را ترجمه کند و آنگاه نتیجه را در فضای حقیقی یا مجازی به نام خود به عنوان مترجم و یا حتی به نام نویسنده به چاپ برساند، آیا آنچه رخ داده، گونه‌ای از سایه‌نویسی شمرده می‌شود یا خیر؟

در ذیل عنوان «سایه‌نویسی از سوی شخص مجازی» وضعیت سایه‌نویسی از سوی اشخاصی که در فضای مجازی سایه‌نویسی می‌کنند و نام و هویتشان، به لحاظ حقوقی، نه در حوزه شخص حقیقی

قابل دسته‌بندی است و نه شخص حقوقی، قابل بررسی است. این اشخاص که می‌توان آنان را «شخص مجازی» نامید، در واقع به لحاظ مقررات ثبت احوال، حقوق تجارت و حقوق ثبت، قابلیت تعریف ندارند، اما در فضای مجازی به شدت فعالند.

از جمله اشخاص مجازی، درگاه‌های اینترنتی هستند، که در فضای مجازی به کار سایه‌نویسی مشغولند و برخی از آن‌ها عبارتند از:

1. Academic Ghostwriting (<http://www.academicghostwriting.com/>),
2. BoostMyGrade (<http://www.boostmygrade.com/>),
3. NoNeedToStudy (<https://www.noneedtostudy.com/myclass/take-online/>),
4. WeTakeYourClass (<http://www.wetakeyourclass.com/>),
5. AceMyAssignment (<http://acemyassignment.com/>), and
6. OnlineClassTutors (<http://onlineclasstutors.com/take-my-class-for-me/>) (Fisher, et al. 2015).

چنین اشخاصی اگرچه ممکن است در نهایت و هنگامی که در صدد تصفیه حساب با نویسنده دروغین هستند، نام و هویتشان آشکار می‌شود، ولی به لحاظ حقوقی در دو حالت ممکن است در دایره تعریف متعارف و معمول از سایه‌نویسی ننگینند:

۱. اگر شخص مجازی در پایان کار سایه‌نویسی، تصفیه حساب خود را غیرحضوری و به‌برخط انجام دهد، هویت او بر نویسنده دروغین کاملاً پنهان می‌ماند و در چنین وضعیتی، در عین حال که اثر آفریده شده کار نویسنده دروغین نیست، اما امکان اثبات هویت سایه‌نویس به‌طور معمول ناممکن است.

۲. اگر شخص مجازی با نام‌های ساختگی، مانند x23 یا «صدای خاموش» سفارش بگیرد و دریافت‌های خود را از طریق روش‌های اینترنتی غیرقابل ردیابی صورت دهد، باز هم امکان شناسایی و ردگیری او، حتی برای نویسنده دروغین ناممکن است.

در هر دو حالت یادشده، با آن که سایه‌نویسی انجام شده و آنچه نویسنده دروغین ارائه می‌کند اثر متعلق به او نیست، اما امکان اثبات وجود ندارد، به‌ویژه در حالت دوم که نویسنده دروغین با سایه‌نویس مواجهه حضوری نیز نداشته است و هویت او برایش صرفاً یک نام ساختگی است.

ب) نویسنده دروغین: نویسنده دروغین (پدیدآور دروغین) که به او «مشتري» یا «خریدار» نیز گفته شده در تعریف عبارت است از:

□ «مشتري، فردی است که خود - به دلایل گوناگون - توانایی نگارش پایان‌نامه یا رساله خود را ندارد، و برای تکمیل کار خود از فرد دیگری (سایه‌نویس) کمک می‌گیرد. کمک

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایران‌داک در ارتباط با آن □ ۳۶

سایه‌نویسی می‌تواند با یا بدون هزینه انجام شود، و در تکمیل اثر پایانی تأثیر قابل توجهی دارد» (رسولی ۱۳۹۴).

«وقتی سایه‌نویسی داریم، اعطای نویسندگی^۱ هم خواهیم داشت. هر جا یک سایه‌نویس هست، یک نویسنده مهمان هم حضور دارد. حالا این نویسنده مهمان ممکن است از جیب مایه گذاشته باشد یا از اهرم فشار دیگری استفاده کرده باشد. البته برای اعطای نویسندگی لزوماً در اثر سایه‌نویسی نیست و می‌تواند مستقل هم رخ بدهد؛ مثل وقتی که نام کسی که اصلاً در پژوهش شرکت نداشته، به دلیل انواع بده‌وبستان، به عنوان نویسنده درج می‌شود» (رجب‌زاده ۱۳۹۶).

□ گونه‌های نویسنده دروغین

همان‌گونه که درباره سایه‌نویس گفته شد، نویسنده دروغین نیز می‌تواند در قالب یکی از گونه‌های زیر باشد:

یک) شخص حقیقی؛

دو) شخص حقوقی؛

سه) شخص مجازی.

که توضیحات مربوط به هر یک، همان است که درباره گونه‌های سایه‌نویس پیش‌تر بیان گردید.

۲-۲. سایه‌نویس و لزوم داشتن تخصص یا دانش علمی

در سایه‌نویسی عمومی به نظر ضرورتی ندارد که سایه‌نویس، فردی متخصص در حوزه نگارش باشد، بلکه همین که قلم او از نویسنده دروغین برتر باشد کفایت می‌کند. برای نمونه، جایی که نویسنده دروغین از سایه‌نویس می‌خواهد که روایت او از زندگیش را در قالب یک زندگینامه تنظیم و منتشر کند، لازم نیست که او تخصص ویژه‌ای داشته باشد؛ اما اگر یک دانشجو یا استاد دانشگاه از سایه‌نویس درخواست کند که مقاله یا بخشی از کتابی را بنویسد، چنین سایه‌نویسی باید در حوزه علمی آن دانشجو یا استاد، بهره‌ای از تخصص داشته باشد و گرنه متن نوشته شده، در جامعه علمی پذیرفته نخواهد شد (C.f: Spinak, in blog.scielo.org). همچنین است هنگامی که از یک سایه‌نویس خواسته می‌شود که یک اثر موسیقایی را برای دیگری پدید آورد.

¹ guest authorship

۳-۲. سایه‌نویسی بدون درخواست نویسنده دروغین

در بیان عناصر سایه‌نویسی، توافق میان سایه‌نویس با نویسنده دروغین، تصریحاً یا تلویحاً از ارکان متعارف سایه‌نویسی دانسته شده است؛ اما آیا می‌توان حالتی را تصور کرد که در آن، بدون تحقق توافقی متنی به نام غیر نوشته شود؟ در این صورت، نویسنده دروغین چه اقدامی می‌تواند بکند؟ چنین اقدامی می‌تواند هم از روی حسن‌نیت به او و هم از سر سوءنیت انجام شود. برای نمونه، ممکن است دانشجوی وفادار یک استاد دانشگاه، نام او را برای ادای دین به استادش، بدون آگاهی وی در آغاز مقاله خود درج کند یا رقیبان یک نویسنده نامدار، زنده یا مرده، کتابی سخفیف را با نام او چاپ کنند تا اعتبارش را مخدوش سازند.

در جایی که نام یک شخص، بی آن که درخواست کرده باشد، به‌عنوان نویسنده شریک یا تنها پدیدآور یک اثر ذکر می‌گردد و او با این امر مخالفت دارد، می‌تواند از مراجع ذیربط اداری یا قضایی، حذف نام خود را درخواست کند؛ اما اگر با چنین امری مخالفت نکند، با پدیده‌ای مواجهیم که به آن عنوان «نویسنده افتخاری»^۱ را داده‌اند و گفته شده که این مورد نیز از گونه‌های سایه‌نویسی است. با این وصف، آشکار می‌گردد که گرفتن دستمزد یا به تعبیر حقوقی، «عوض» از اوصاف یا به تعبیر منطقی، اعراض لازم سایه‌نویسی است و از این رو، بدون عوض نیز سایه‌نویسی اتفاق می‌افتد؛ هرچند که در این موارد نیز، به لحاظ عرفی و غیر حقوقی، عوضی نصیب سایه‌نویس شده و او به آنچه می‌خواسته رسیده است.

۴-۲. سایه‌نویسی مبتنی بر تبانی

گونه‌ای از سایه‌نویسی که در آن، یک یا چند شخص که پدیدآور واقعی شمرده می‌شوند، برای کمک به همکاران خود، خواه در محیط‌های دانشگاهی یا غیر آن، و خواه در برابر عوض و یا بدون عوض، می‌پذیرند که نام چند فرد دیگر را نیز به‌عنوان پدیدآور بنویسند تا در عوض آنان نیز در آثار خود، نام آنان را بیاورند، از گونه‌های دیگر سایه‌نویسی است. «این نوع شیوه مقاله‌سازی به مراتب در کشورهای آسیایی و گاهی اروپای شرقی به چشم می‌خورد و می‌توان مقالاتی را با تعدادی زیادی نویسنده مشاهده نمود که از این شیوه پیروی کرده‌اند ... البته همیشه بالا بودن تعداد نویسندگان یک مقاله، دلیلی بر بدرفتاری سایه‌نویسی نیست؛ زیرا مقالاتی با تعداد نویسندگان زیاد نیز در دنیا وجود دارند که حاصل کار گروهی این افراد بوده است. از جمله این مقالات می‌توان مقاله چاپ شده در مجله معتبر Physical Review Letters را نام برد که دارای چندین هزار نویسنده است و مقاله، کار مشترک تمامی آن‌ها بوده است» (دادخواه ۱۳۹۶).

^۱ honorary author

در میان مقالاتی که در مجلات علمی ایران چاپ می‌شود، دیدن مقالاتی با چندین نویسنده که هر کدام از آن‌ها در نقاط جغرافیایی مختلفی از ایران زندگی می‌کنند و در دانشگاه‌هایی به کار پژوهش یا آموزش مشغولند که هیچ ارتباط علمی یا دانشگاهی با هم ندارند، گاهی شائبه وجود این گونه تبانی‌ها را به ذهن متبادر می‌کند؛ اما دسترسی‌های گسترده به اینترنت و فاصله‌هایی که از طریق فضای مجازی هر لحظه کوتاه‌تر می‌شوند می‌تواند پاسخ ردی باشد بر چنین تصوراتی.

۲-۵. علل گرایش به سایه‌نویسی

برخی علت افزایش سایه‌نویسی در ایران را افزایش مدرک‌گرایی در ایران دانسته‌اند (منصوریان ۱۳۹۳). البته علل گرایش به سایه‌نویسی باید در زیر عنوانی دامن‌دارتر به نام «علل بروز بدرفتاری علمی» بررسی شود. همچنین در کنار بیکاری یا فقر سایه‌نویس باید به عللی دیگر مانند افزایش جذب دانشجویان تحصیلات تکمیلی و دکتری و یا اشتیاق مدیران ارشد و میانی به مدارک دانشگاهی (به‌ویژه دکتری) یا افزایش لجام‌گسیخته دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی نیز اشاره شود. از اواسط دهه ۱۹۹۰ که شیوه «آموزش انبوه»^۱ (امکان تحصیل برای تعداد فراوان‌تری از دانشجویان) در دانشگاه‌های غربی و به‌تبع در سایر دانشگاه‌ها چیرگی پیدا کرد، خواه ناخواه افرادی به تحصیلات عالی وارد شدند که دانشگاه را فقط برای تحصیل نمی‌خواستند (Singh and Remenyi 2016) و در چنین وضعیتی، البته دانشگاه‌ها نیز اهداف علمی، آموزشی و پژوهشی خود را کمی تعدیل کردند. افزون بر این، افزایش دوره‌های مجازی در جهان نیز از علل گسترش دامن‌سایه‌نویسی است؛ دوره‌هایی که در آن، امکان حضور سایه‌نویسی در طی دوره‌های تحصیلی به جای نویسنده دروغین بسیار است. در «گزارش اخبار جهان و آمریکا»^۲ گفته شده که در سال ۲۰۱۵ در حدود یک میلیون و دویست هزار مورد از این گونه دوره‌های مجازی برخط وجود دارد که به احتمال هر سال حدود ۲۰ درصد به آن‌ها افزوده می‌شود (Fisher, et al. 2015).

«بنا به دلایل متعدد، دانشجویان نمی‌توانند کل کار تحقیقاتی لازم را برای یک پایان‌نامه انجام بدهند. این شرایط غالباً بیش‌تر در میان دانشجویان پاره‌وقت، به‌ویژه در مقطع دکتری اتفاق می‌آید. از این رو، برخی از دانشگاهیان پیشنهاد کرده‌اند که دانشجوی دکتری می‌تواند بخشی از کار تحقیق مورد نیاز را برون‌سپاری کند ... نظرات مربوط به برون‌سپاری به نحوی چشمگیر از یک دانشگاه به دانشگاه دیگر متفاوت است. برخی از دانشگاه‌ها معتقدند هیچ چیزی نباید برون‌سپاری بشود، در حالی که برخی دیگر نسبت به این موضوع بی‌طرف‌تر هستند. طی چند دهه و شاید بیش‌تر در قرن بیستم،

^۱ mass education

^۲ U.S. News and World Report

دانشجویان پایان‌نامه‌هایی داشته‌اند که به وسیله افراد دیگری که معمولاً تایپست‌هایی حرفه‌ای بودند، تایپ شده‌اند ... همچنین شماری از جنبه‌های کار تحقیق هم‌اکنون به افراد خارجی ارائه می‌شود که مسئولیت انجام آن امور را برای دانشجویان برعهده می‌گیرند. مثلاً پیشنهاد شده تدوین مرور ادبیات، جمع‌آوری داده‌ها، و تحلیل نتایج همگی از اموری هستند که می‌توان برون‌سپاری کرد. واگذار کردن وظایف به هر فرد دیگر، غیر از دانشجو (یعنی نامزد دریافت مدرک) هدف اخذ مدرک را زیر سؤال می‌برد. به‌سختی می‌توان درک کرد که چگونه این سطح از برون‌سپاری در جهان دانشگاهی می‌تواند قابل پذیرش باشد» (Singh and Remenyi 2016).

در برابر کسانی که معتقدند یکی از علل گرایش دانشجویان غیرانگلیسی‌زبان به تقلب آن است که زبان مادری دانشجویان انگلیسی نیست و یا هدف دانشجویان از دست زدن به وصله‌نویسی^۱، به دست آوردن نمره‌های بالاتر است، گفته شده که این امر ویژه دانشجویان غیرانگلیسی‌زبان نیست، بلکه انگلیسی‌زبانان هم در این امر مشارکت دارند و در واقع، وصله‌نویسی را بخشی از «فرایند آموزش دانشگاهی»^۲ می‌دانند (Pecorari, 2003). حسب یک تعریف، «وصله‌نویسی عبارت است از این که شخص (دانشجو)، متن یک پژوهشگر معتبر را کپی کند و اغلب به صورت لفظی و بدون استناددهی مناسب، آن را به‌عنوان کار خود ارائه دهد» (Howard 1995).

گفته شده سایه‌نویسی را کسانی دامن می‌زنند که در عین علاقه به تحصیل، یا آن‌چنان تنبل هستند و یا آن‌چنان مشغول و درگیر که نمی‌توانند تکالیفشان را خودشان انجام دهند (Fisher et al. 2015). «تومارد (Tomar 2015) اعتقاد دارد که سه دسته مشخص از دانشجویان وجود دارند که سایه‌نویسی را استخدام می‌کنند. گروه نخست دانشجویانی هستند که میزان تسلط آن‌ها به زبان انگلیسی به اندازه‌ای کافی نیست تا گزارش تحقیقاتی مناسبی را بنویسند. گروه دوم شامل دانشجویانی می‌شود که نتوانسته‌اند جزئیات فرایندی را متوجه بشوند که در روش تحقیق دانشگاهی وجود دارد و بنابراین برای نگارش تحقیق به یک فرد کارشناس در رشته مورد مطالعه نیاز دارند. گروه سوم از دانشجویانی تشکیل می‌شود که هم به تحقیقات خود علاقه‌ای ندارند و هم به اندازه کافی بضاعت مالی دارند تا هزینه‌های بالای مالی درخواست شده را به شرکت‌های سایه‌نویس پردازند. شناخت این گروه‌ها این امر را برای دانشگاه‌ها میسر می‌سازد تا خط‌مشی‌های را تولید کنند تا با این نوع سوء رفتار دانشگاهی مقابله کنند» (Singh and Remenyi 2016).

«می‌گویند وقتی در نویسندگی به انتهای کارتان می‌رسید و دیگر ایده‌ای در ذهن ندارید یا باید سایه‌نویس شوید یا استاد دانشگاه» (C.f. bankvarzesh.com).

¹ patchwriting

² academic learning process

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایران‌داک در ارتباط با آن □ ۴۰

برخی با اشاره به افرادی مانند مدیران، سیاستمداران و رؤیسان جمهور که از خریداران خدمات سایه‌نویسان هستند، علت این امر را این می‌دانند که این افراد زمان و توانایی لازم را ندارند، اما دوست دارند صاحب مهارت ادبی و بلاغی دیده شوند (C.f: Zheng and Cheng 2015).
به گفته ریلی و براون، میل به ایجاد یک تصویر عمومی مؤثر و کارا، منجر به استفاده از سایه‌نویسی می‌شود (Riley and Brown 1996) (C.f: Zheng and Cheng 2015).
در کنار مواردی که به‌عنوان علل گرایش به سایه‌نویسی بیان گردیده، این موارد را نیز می‌توان افزود:

«الف) ناتوان شدن نویسنده اصلی و حفظ نام او همچون یک برند؛

ب) ناکافی بودن وقت نویسنده اصلی؛

پ) ناتوانی در ایده‌پروری» (C.f: writena.com)؛

ت) ناتوانی دارنده ایده اصلی (مانند استاد هنرمندی که نمی‌تواند آموزش هنر خود را به‌خوبی روایت کند)؛

ث) ناآشنایی با شیوه‌های پژوهش و ارائه مقالات و متون پژوهشی؛

ج) افزایش جذب دانشجو در دوره‌های تحصیلات تکمیلی (اسدی ۱۳۹۳)؛

چ) کمی‌گرایی در پژوهش‌های علمی (همان).

ح) بیکاری: گفته شده: «افرادی که برای دیگران پایان‌نامه می‌نویسند، بیش‌تر از میان دانش‌آموختگان دانشگاه‌های بزرگند که از این کار به‌عنوان موقعیتی میانی تا پیدا کردن شغل ثابت استفاده می‌کنند. بیش‌تر این افراد شبکه‌های لازم را برای کسب شغل دائم ندارند یا به دلایل مختلف قومیتی، جنسیتی و مذهبی در تنگناهای ایدئولوژیک قرار دارند» (Kazemi. and Dehnavi, 2017) (کاظمی و اصغری ۱۳۹۸).

۲-۶. مبانی مخالفت با سایه‌نویسی

«سایه‌نویسی علمی می‌تواند خسارات جبران‌ناپذیری بر بدنه علمی دانشگاه‌ها و فضای پژوهشی در کشور وارد سازد؛ عدم اعتماد و اتکا به یافته‌های پژوهشی، عدم سرمایه‌گذاری کارآمد در حوزه‌های پژوهشی، افزوده شدن پژوهشگران بی‌تجربه به فضای علمی کشور، عدم رشد ایده‌ها و آثار مبتکرانه در بافت‌های علمی، و غیره، تنها تعداد کمی از پیامدهای ترویج سایه‌نویسی هستند» (رسولی و همکاران ۱۳۹۴).

آنان که در مخالفت با سایه‌نویسی قدم و قلم می‌زنند، دلایل زیر را مبانی مخالفت خود معرفی می‌کنند:

الف) نقض حقوق مالکیت فکری: اگر بپذیریم که سایه‌نویس در آنچه برای نویسنده دروغین می‌نویسد دارای صلاحیت علمی است و درست می‌نگارد و اثری که پدید می‌آورد بر پایه موازین علمی موجه است، اثر بر ساخته سایه‌نویس با مشکل علمی روبه‌رو نیست و هرگاه سایه‌نویس، چنین اثری را به نام خود عرضه کند، هیچ ایرادی بر آن وارد نیست؛ اما ایراد حقوقی آن است که سایه‌نویس، حسب توافق با نویسنده دروغین، می‌پذیرد که برخلاف اصول جهانی حقوق مالکیت فکری، حقوق معنوی ناشی از تولید اثر را به نویسنده دروغین بسپارد و خود را از مقام پدیدآوری اثر محروم کند.

در کنوانسیون برن، از جمله در ماده ۶ مکرر،^۱ حقوق مادی و معنوی ناشی از پدیدآورندگی پیش‌بینی شده است و ماده ۳ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان (مصوب ۱۳۴۸) ایران نیز این حقوق را به رسمیت شناخته است. در مقایسه با حقوق مادی که قابلیت انتقال دارند و می‌توان به لحاظ حقوقی آن‌ها را به غیر منتقل کرد، حقوق معنوی پدیدآوران که «حق تعلق اثر» مهم‌ترین آن‌ها است، در هیچ شکل و قالبی، حتی پس از مرگ پدیدآور به نام کسی دیگر نخواهد شد؛ اما در سایه‌نویسی از آن‌جا که قرار و توافق سایه‌نویس و نویسنده دروغین بر پنهان ماندن نویسنده و پدیدآور است، در واقع، همه حقوق او، خواه مادی و خواه معنوی، از میان می‌رود و حتی در جایی که نام سایه‌نویس در قالب «قدردانی» یا به‌عنوان «ویراستار» در اثر مورد اشاره قرار می‌گیرد، باز هم حقوق مادی و معنوی او به‌عنوان پدیدآور از میان رفته است. نقض حقوق پدیدآور، حتی در جایی که سایه‌نویس به‌عنوان «نویسنده همکار» معرفی می‌شود نیز از آن رو که بخشی از حقوق مادی و معنوی او نادیده گرفته می‌شود، رخ می‌دهد.

ب) اشاعه اطلاعات نادرست: گفته شد که به‌ویژه در مقالات علمی مرتبط با پزشکی و داروسازی، شرکت‌های دارویی برای موجه جلوه دادن محصولات خود، اعم از محصولات آرایشی، بهداشتی و دارویی، دست به استخدام سایه‌نویسانی می‌زنند که در مقالات و نوشته‌های خود «به‌دروغ» و در ذیل نام اشخاص نامدار، مطالبی را در تأیید محصولات این بنگاه‌های دارویی و شرکت‌های تولید ابزار و لوازم پزشکی می‌نویسند. روشن است که مفاد این گونه نوشته‌ها که بعدها نادرستی آن‌ها بر پایه آمارهای رسمی پزشکی و داده‌های سازمان‌های بی‌طرف آشکار می‌گردد، مصداق روشن اشاعه

^۱ بر طبق بند یک این ماده: «مستقل از حقوق مالی پدیدآورنده و حتی پس از انتقال این حقوق، پدیدآورنده دارای حق ولایت نسبت به اثر است و می‌تواند به هرگونه تحریف، حذف یا هر نوع تغییر اثر یا هر نوع لطمه دیگر نسبت به آن که موجب خدشه‌دار شدن اعتبار یا شهرت او شود، اعتراض کند» (محمدزاده و محسنی ۱۳۸۸، ص ۶).

اطلاعات دروغ است که در نهایت به اعتبار داده‌های پزشکی خدشه وارد کرده، موجب گمراهی بسیاری از پژوهشگران و خوانندگان این گونه متون می‌گردد؛ به‌ویژه هنگامی که به یاد آوریم آشکار شدن نادرستی این گونه مقالات، زمان به‌نسبت درازی لازم دارد.

پ) فریب خریدار: این نکته درباره سایه‌نویسی در متون پزشکی بسیار غم‌انگیزتر است. در حوزه پزشکی شرکت‌های داروسازی از راه سایه‌نویسی، داروهایی را کارآمد و سودمند معرفی می‌کنند که سال‌ها بعد و در عمل، ناسودمندی و عواقب وخیم مصرف آن‌ها آشکار می‌شود (Elliott and Landa 2010). نکته‌ای که موجب افزایش اقبال به این گونه داروها می‌شود، فریب و تقلب^۱ نهفته در نگارش مقالات فریبنده از سوی سایه‌نویسان است. آنچه عمده‌تاً از راه سایه‌نویسی درباره مواد دارویی و پزشکی رخ می‌دهد و در نتیجه آن، خریدار فریب‌خورده دارو یا کالایی بهداشتی را می‌خرد که با توصیفات و تعریف‌های مندرج در مقالات و متون سایه‌نویسی شده منطبق نیستند، بی‌شک مصداق فریب خریدار است که متون قانونی مربوط از جمله قانون حمایت از حقوق مصرف‌کننده می‌تواند در چنین مواردی برای محکوم کردن نویسندگان دروغین و شرکت‌های دخیل در این امر به کار بیاید.

ت) فریب خواننده: به لحاظ حقوقی در جایی که شخصیت طرف معامله و در بحث ما، فروشنده، برای خریدار موضوعیت داشته باشد، چنانچه معلوم شود که خریدار در شخصیت او دچار فریب شده، معامله غیرنافذ است و در حقوق ایران، درستی این معامله وابسته است به آن که خریدار به چنین معامله‌ای رضایت بدهد و گرنه معامله باطل خواهد بود. با این وصف، اگر برای نمونه درباره یک اثر ادبی یا موسیقایی که با نام پدیدآوری خاص به بازار عرضه شده، مشخص شود که فقط از نام او بهره گرفته شده، اما متن را سایه‌نویس نوشته یا اثر موسیقایی را تنظیم کرده، این موارد را باید از مصداق‌های فریب خریدار دانست که در این جا نیز قوانین حمایتی می‌توانند در پشتیبانی از خریدار فریب‌خورده بمورد استناد قرار گیرند.

ث) سرمایه‌گرایی در تولید اثر: غالب سایه‌نویسان افرادی هستند که به دلیل نداشتن شغل ثابت و یا ناکافی بودن درآمدی که از شغل ثابت خود به دست می‌آورند، دست به سایه‌نویسی می‌زنند و در برابر، بیش‌تر افرادی که سایه‌نویسان را به خدمت می‌گیرند، کسانی هستند که یا توان مالی بالنسبه خوبی دارند و یا حاضرند برای خدمات سایه‌نویسان هزینه کنند. اگر شرکت‌های دارویی، مدیران ارشد دولتی و خصوصی و یا صاحبان مشاغل آزاد پردرآمد را در گروه نخست قرار دهیم، دانشجویان دوره‌های کارشناسی ارشد و دکتری، شمار بزرگی از گروه دوم را تشکیل خواهند داد. در هر حال، از آن‌جا که سایه‌نویسی همواره «گران» است، نه رایگان و ارزان، آنچه به ادامه و گسترش آن کمک

¹ manipulation

می‌رساند، متقاضیانی است که حاضرند برای این کار سرمایه صرف کنند و اگر این امر گسترش یابد، می‌توان شاهد صاحبان سرمایه‌ای شد که با صرف سرمایه خود، صاحب اثر شده‌اند و در زمینه‌های مورد علاقه خود، از کتاب و مقاله گرفته تا آثار هنری و غیره، به‌عنوان پدیدآور شناخته می‌شوند.

ج) گسترش رفتارهای غیراخلاقی در جامعه: گفته شده اشخاصی که در طول تحصیلات دانشگاهی خود، به جای انجام تکالیف خود، آن‌ها را به سایه‌نویسیان می‌سپارند و از روش‌های غیرقانونی و غیراخلاقی استفاده می‌کنند، پس از فارغ از تحصیل شدن در زندگی شغلی و حرفه‌ای خود نیز همچنان از روش‌های غیراخلاقی و مخالف قانون بهره می‌برند (Fisher et al. 2015). این سخن را باید در کنار این نکته ملحوظ داشت که وقتی دیگران چنین رفتاری را می‌بینند و متوجه می‌شوند که رفتاری‌های علمی می‌توانند به آسانی انجام شوند و کیفر و جزایی را در پی نداشته باشند، آنان نیز به انجام چنین اقداماتی تشویق و تحریک می‌شوند. نتیجه گسترش این گونه رفتارها، از میان رفتن زشتی و قباح آن‌ها خواهد و نتیجه غایی، تبدیل شدن جامعه علمی به یک جامعه بدرفتار و غیرقابل اعتماد.

چ) از میان بردن اعتبار علمی دانشگاه‌ها و مدارک دانشگاهی: «تمام شکل‌های تقلب دانشگاهی برای هر دانشگاه بسیار مخرب هستند. تقلب دانشگاهی نام نیک مؤسسه را لکه‌دار می‌کند و انسجام میان دانشکده را با دانشجو زیر سؤال می‌برد. درست به همین دلیل است که دانشگاه‌ها باید به شدت با تمام اشکال تقلب مقابله کنند و حتی الامکان آن را از بین ببرند» (Singh and Remenyi 2016). آشکار شدن تقلبات علمی که سایه‌نویسی نیز جزء آن‌ها شمرده می‌شود و در سال‌های اخیر برخی از آن‌ها در میان فارغ از تحصیلان دانشگاه‌های ایران، خواه در میان مقامات دولتی و خواه در میان افراد غیرمشهور رخ داده، افزون بر آن که اعتبار علمی شخص را لکه‌دار می‌کند، موجب می‌گردد که دانشگاه‌هایی که چنین اشخاصی از آن‌ها فارغ از تحصیل شده‌اند و یا پس از پایان تحصیلات به آموزش یا پژوهش در آن‌ها مشغول شده‌اند به شدت کاهش یابد و البته در این میان، اعتبار مدارک دانشگاهی که این نویسندگان دروغین و بدون صلاحیت، امضای خود را در ذیل آن‌ها گذاشته‌اند و یا پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و یا دکتری که چنین اشخاصی استاد راهنما یا استاد مشاور و یا داور آن‌ها بوده‌اند، ناگفته روشن است.

۲-۷. ایرادات وارد بر سایه‌نویسی

«سایه‌نویسی دو مشکل اخلاقی ایجاد می‌کند. فرد درباره خودش تصور نادرستی پیدا می‌کند و فکر می‌کند این کار مال خودش است. مشکل دیگری که به وجود می‌آید، دیگرفریبی است» (C.f. mfjd.ir/fa/news).

«گسترش این پدیده در جامعه معاصر می‌تواند پدیده‌ای زیانبارتر شود. افراد ضعیف با کمک سایه‌نویسی اعتبار پیدا می‌کنند و در دستگاه‌های اجرایی نفوذ می‌کنند و ناتوانی آن‌ها که منجر به تصمیم‌گیری‌های نادرست می‌شود به کشور آسیب می‌رساند. نتیجه دوم این است که از بی‌اخلاقی قبح‌زدایی می‌کند و کم‌کم در دانشگاه‌ها افراد ضعیف نفوذ می‌کنند و آدم‌های قوی را بیرون می‌کنند و نتیجه آن هم متأسفانه زوال عمومی عقل همگانی خواهد بود» (C.f: mfjd.ir/fa/news).

«همان‌طور که یک اثر که به نام ما منتشر می‌شود، می‌تواند برای ما امتیاز به همراه داشته باشد، می‌تواند به هر دلیلی از جمله معتبر نبودن، به اعتبار علمی و پژوهشی ما خدشه وارد کند. آیا در این صورت، ما معتبر نبودن اثری را که به کمک سایه‌نویس به نام خود منتشر کرده‌ایم، گردن می‌گیریم؟» (رجب‌زاده ۱۳۹۶).

۲-۸. دفاع از سایه‌نویسی

«طبیعی است که مقامات برای سخنرانی‌های خود از متخصصان حوزه‌های مختلف کمک بگیرند. این کار، کار ناپسندی تلقی نمی‌شود؛ اما وقتی در حوزه پژوهش نام یک شخص به عنوان نویسنده یک اثر معرفی می‌شود در حالی که نویسنده شخص دیگری است، نوعی تقلب علمی و سوء رفتار پژوهشی رخ داده است» (رجب‌زاده ۱۳۹۶). پرسش طرفداران سایه‌نویسی آن است که با این وضعیت، چگونه باید از یک دانشجو یا پژوهشگر خواست که سایه‌نویسی نکند و یا از سایه‌نویسان کمک نگیرد و اگر برای نمونه یک دانشجو بپرسد چرا من نمی‌توانم کار موجه یک سیاستمدار را بکنم، پاسخ ما به او چیست؟ اگر این کار «ضد اخلاقی»، «ضد اجتماعی» و یا «ضد صداقت علمی» است، چرا در برابر دیگران به این موارد استناد نمی‌شود. این پرسش‌ها و توجیهات باعث شده که عده‌ای به جد خود را طرفدار سایه‌نویسی معرفی کنند. برخی از ادله‌ای که در دفاع از سایه‌نویسی مطرح شده به شرح زیر است:

□ «سایه‌نویسی به منزله یک شغل است که بسیاری از دانش‌آموخته‌هایی را که جذب مناصب دولتی و اداری و محیط‌های دانشگاهی نشده‌اند برای امرار معاش به خود جذب کرده است و ایرادی بر آن وارد نیست. در عوض، ایراد را می‌توان بر کسانی وارد دانست که خدمات سایه‌نویسان را وسیله نویسنده جلوه دادن خود قرار می‌دهند» (آقای Riley and (Brown 1996).

□ شیوه‌های تربیتی و آموزشی دانشگاهی نتوانسته‌اند دانشجویانی کارآمد را تربیت کنند که بتوانند بدون اتکا به غیر تکلیف دانشگاهی خود را انجام دهند و با این وصف، در واقع، آن‌ها

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایرانداد در ارتباط با آن □ ۴۵

باعث بروز سایه‌نویسی شده‌اند؛ اما به جای تغییر دادن خود، سایه‌نویسان و سایه‌نویسی را بد جلوه می‌دهند (Fisher et al. 2015).

□ یکی از سایت‌هایی که کمک سایه‌نویسی می‌دهد، با نام «ایس‌مای‌اساین» معتقد است که کارش، نه تنها غیراخلاقی نیست، بلکه کاملاً اخلاقی است؛ چرا که مدعی است: «ما فقط به شما کمک می‌کنیم تا به اهدافتان برسید» (Ace My Assignment 2015). با این توجیه، این سایت معتقد است ما به شما کمک می‌کنیم تا با رسیدن با شایستگی بیش‌تر بر مشکلات پیروز شوید.

□ «سایه‌نویس‌ها نه سوپرمن هستند و نه فرشته نجات. یکی از کسانی هستند که به دیگران خدمات می‌دهند و در قبالش دستمزد می‌گیرند. به همین سادگی. آن‌ها پای حرف‌های شما می‌نشینند، از شما سؤال می‌پرسند؛ تجارب شما را دریافت می‌کنند... سپس همه آن‌ها را به قلم می‌سپارند تا که به زیبایی روی دل کاغذ بنشینند. با وجود سایه‌نویس‌ها، دیگر لازم نیست وقت خود را صرف این کنید که چگونه بنویسم؟ آیا نوشته من به قدر کافی جذاب هست؟ آیا مخاطب من خوشش خواهد آمد؟» (ارسطویی ۱۳۹۸).

۲-۹. عناصر سایه‌نویسی

با توضیحاتی که تاکنون درباره سایه‌نویسی داده شده، ارکان سایه‌نویسی «در قالب موارد» و البته با اذعان به برخی استثنایا عبارتند از:

الف) توافق طرفین: سایه‌نویسی با توافق میان سایه‌نویس و نویسنده دروغین آغاز می‌شود. در گونه‌ای از سایه‌نویسی که عنوان «غیرمجاز» دارد، روشن است که این توافق «معمولاً» صورت مکتوب ندارد، بلکه توافق از گونه شفاهی است که در آن به لحاظ روابط معاملی، با توجه به نیاز مبرم سایه‌نویس به پول و یا نیاز جدی نویسنده دروغین به خدمات سایه‌نویس، با رعایت سایر متغیرها، گاه قدرت معاملی سایه‌نویس می‌چربد و گاه قدرت نویسنده دروغین.

اگرچه سایه‌نویسی با منع قانونی روبه‌رو است، اما به لحاظ حقوقی از مصداق‌های اجاره اشخاص (خدمات) است و در آن، سایه‌نویس در برابر خدمتی که انجام می‌دهد، دستمزد می‌گیرد؛ البته اگر از منظر مقررات قانون مدنی درباره «بیع» به آنچه در سایه‌نویسی رخ می‌دهد بنگریم شاید بتوان بنا بر آنچه مآلاً در سایه‌نویسی صورت می‌گیرد، بیع اثر نیز نامید، با این توضیح که در بیع، به شکل متعارف، مبیعی که عین معین است، پیش از بیع وجود دارد و در سفارش اثر که سایه‌نویسی آشکارا

در ذیل آن قرار می‌گیرد، موضوع سایه‌نویسی معمولاً حسب خواست نویسنده دروغین از سوی سایه‌نویس به وجود می‌آید که با این وصف، سایه‌نویسی عموماً در حوزه «اجاره اشخاص» قابل طبقه‌بندی است. گفتنی است که چنین قراردادی به لحاظ حقوقی قابلیت پیگیری و اقامه دعوا ندارد و برای نمونه اگر سایه‌نویس از ایفای تعهد خود خودداری کند و یا آن را به درستی انجام ندهد، نویسنده دروغین نمی‌تواند وجه داده شده را مطالبه کند و یا از دادگاه، الزام سایه‌نویس را به ایفای تعهد خود یا تکمیل آن درخواست کند. روشن است که در صورت نبودن توافق کتبی یا شفاهی میان دو طرف، حتی اگر بتوان رابطه آنان را در قالب «استیفا»^۱ تحلیل کرد، باز هم امکان پیگیری حقوقی در این باره نیز وجود ندارد.

البته عدم امکان مطالبه از سوی طرفین سایه‌نویسی را نمی‌توان با توجه به مبانی مربوط به «دین طبیعی»^۲ توضیح داد؛ زیرا در دین طبیعی، دین براساس قانون ایجاد شده، اما به موجب موازین قانونی امکان مطالبه و طرح دعوا برای مطالبه آن وجود ندارد، خواه به دلیل مرور زمان و خواه به دلیل منع قانونی و غیره، اما درباره وضعیت سایه‌نویس، بی‌حقی او در مطالبه دستمزد و یا عدم امکان توسل به مراجع قضایی برای مطالبه وجه، ناشی از آن است که اساس و پایه قرارداد یا توافق آنان غیرقانونی و باطل است و دادگاه حمایتی از این گونه توافقات نمی‌کند.

ب) شرط پنهان ماندن: بنا به دلایل قانون و عرفی، از میان موضوعاتی که سایه‌نویس و نویسنده دروغین بر آن توافق می‌کنند، شرط «پنهان ماندن»، شاید اصلی‌ترین شرطی باشد که بر آن توافق می‌شود؛ زیرا در غیر این صورت، به‌ویژه نویسنده دروغین با مشکلات قانونی جدی و مجازات‌های درخور توجه روبه‌رو خواهد شد که در بخش مربوط به مجازات‌های سایه‌نویسی به آن‌ها خواهیم پرداخت.

روشن است که این شرط، هیچ اعتباری ندارد و نقض آن از سوی هر یک از دو طرف که در عمل، البته بیش‌تر از سوی سایه‌نویس اتفاق افتاده، هیچ حقی به نویسنده دروغین برای تعقیب و طرح دعوا علیه سایه‌نویس نمی‌دهد؛ زیرا اساس توافق صورت گرفته، اعتبار قانونی ندارد و به تبع، شرط‌های مندرج در آن نیز قانونی نیستند.

^۱ استیفا عبارت است از بهره بردن از منافع شخص دیگر که در حقوق ایران عمدتاً مبتنی است بر ماده ۳۳۶ قانون مدنی ایران که می‌گوید: «هرگاه کسی بر حسب امر دیگری، اقدام به عملی نماید که عرفاً برای آن عمل اجرتی بوده و یا آن شخص عادتاً مهبای آن عمل باشد، عامل، مستحق اجرت عمل خود خواهد بود، مگر این که معلوم شود که قصد تبرُّع داشته است».

^۲ از نظر حقوقی، دین طبیعی، دینی است که دائن (بستانکار) به دلائل مختلف، از جمله شمول مرور زمان یا مخالفت مبنا و سبب تحقق دین با شرع و غیره، نمی‌تواند آن از طریق مراجع ققانونی از مدیون (بدهکار) مطالبه کند.

در برخی موارد، شرط پنهان ماندن سایه‌نویس به معنای حذف کامل نام او از اثر نیست، بلکه همچنان که خواهیم گفت گاه سایه‌نویس و نویسنده دروغین بر این توافق می‌کنند که نام سایه‌نویس به عنوان «ویراستار» یا «همکار» و یا «پژوهشیار» در متن آورده شود تا دست کم سایه‌نویس بتواند تحت عنوان‌های دیگر از برخی حقوقی که برای نمونه در ایران به ویراستاران یا اهل قلم داده می‌شود استفاده کند و یکسره از حقوق خود محروم نشود.

ت) مابه‌ازا (دستمزد و ...): به شرحی که پیش‌تر گفته شد، سایه‌نویسی جز در موارد نادر، با دستمزد همراه است و یکی از مواردی که سایه‌نویس و نویسنده دروغین بر سر آن توافق می‌کنند، دستمزد سایه‌نویس است. مانند هر توافقی که به ارائه خدمات زمان‌بر مربوط می‌شود، در این جا نیز دستمزد سایه‌نویس غالباً در چند مرحله و به شرط تأیید نویسنده دروغین پرداخت می‌شود. البته در جایی که سایه‌نویسی عبارت از نوشتن یک پایان‌نامه باشد، در واقع، تأیید نویسنده دروغین وابسته به آن است که در هر مرحله، استاد راهنما نیز متن سایه‌نویسی شده را تأیید کند. این وضعیت، یعنی پرداخت چند مرحله‌ای درباره مقالات سایه‌نویسی شده نیز صادق است.

ث) هویت داشتن نویسنده دروغین: برای آن که سایه‌نویسی محقق شود، نویسنده دروغین باید هویت داشته باشد، اعم از آن که شخص حقیقی باشد یا شخص حقوقی و یا شخص مجازی. از این رو، اگر اثر به نام شخصی منتشر شود که نه اکنون وجود دارد و نه پیش‌تر وجود داشته، این وضعیت را نمی‌توان داخل در مفهوم سایه‌نویسی دانست. در این باره تفاوت نمی‌کند که برای نمونه، اثر، تألیفی باشد یا ترجمه؛ چنان که فردی اثری را ترجمه کند و به نام شخصی که هیچ موجودیتی نداشته و ندارد منتشر سازد. چنین مواردی را باید در مقوله‌ای دیگر با عنوان «پدیدآور گمنام» بررسی کرد و از حوزه بررسی متن حاضر بیرون است. آنچه در ایران، از سوی شادروان ذبیح‌ا... منصوری انجام می‌گرفت و در آن، نویسنده اصلی، شخصی اعلام می‌گردید که بعدها مشخص شد، موجودیت بیرونی نداشته و ندارد نیز می‌تواند در ذیل همین عنوان بررسی گردد.

ج) انتشار: ممکن است به لحاظ نظری گفته شود همین که «آفرینش اثر به نام دیگری» رخ بدهد، سایه‌نویسی اتفاق افتاده است؛ اما به لحاظ حقوقی، برای آن که سایه‌نویسی قابلیت بررسی و پیگیری داشته باشد، اثر سایه‌نویسی شده باید انتشار یابد. در سرقت علمی نیز صرف برداشت بدون مجوز از اثر دیگری، بدون آن که منتشر شود، قابلیت پیگرد قانونی ندارد؛ چنان که در حقوق ایران، ماده ۲۳ قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان (مصوب ۱۳۴۸/۱۰/۱۱) بر همین نکته تأکید کرده، می‌گوید: «هر کس تمام یا قسمتی از اثر دیگری را که مورد حمایت این قانون است به نام خود یا به نام پدیدآورنده، بدون اجازه او و یا عالماً عامداً به نام شخص دیگری غیر از

پدیدآورنده، «نشر یا پخش یا عرضه» کند، به حبس تأدیبی از شش ماه تا ۳ سال محکوم خواهد شد.^۱ همچنین در جعل، اگر آنچه جعل شده مورد استفاده بیرونی قرار نگیرد و جاعل آن را همواره در نزد خود نگه دارد، جعل قابل تعقیب نیست. از این رو تعریف انتشار به لحاظ آثار حقوقی که بر آن مترتب است، اهمیت دارد.

روشن است که به لحاظ مفهومی، انتشار با «عرضه به عموم»^۲ تفاوت دارد؛ زیرا در واژه «عموم»، بر افرادی که از نظر شمار به نسبت بسیار هستند، دلالت دارد و برای نمونه اگر اثر سایه‌نویسی شده در یک جلسه دفاع که متشکل از چند نفر است، منتشر شود، اطلاق «عرضه به عموم» به این جمع، موجه به نظر نمی‌رسد؛ هرچند که از سوی دیگر، هرگونه عرضه به عموم، انتشار به شمار می‌آید. در کنوانسیون برن، تعریف مشخصی از «عرضه به عموم» ارائه نشده، هرچند در مواد مختلف آن به این اصطلاح اشاره شده است؛ اما در پیمان کپی‌رایت وایپو^۳ که یک موافقتنامه ویژه در ذیل کنوانسیون برن است درباره حمایت از آثار و حقوق نویسندگان آن‌ها در فضای دیجیتال^۴، حق «عرضه به عموم» چنین تعریف شده است: «عبارت است از حق اعطای اجازه به هرگونه اشاعه عمومی، از طریق ابزارهای باسیم یا بی‌سیم، از جمله اشاعه عمومی آثار از راهی که احاد مردم بتوانند از جایی که هستند و در زمانی که خودشان انتخاب کرده‌اند، به اثر دسترسی داشته باشند» (بیگ‌زاده ۱۳۹۹).

در وضعیت کنونی، انتشار ممکن است در فضای واقعی اتفاق بیفتد و یا در فضای مجازی. شمارش افرادی که به محض انتشار اثر در فضای مجازی از آن آگاه می‌شوند، قابل شمارش نیست؛ اما در جایی که وقوع سایه‌نویسی برای نمونه در جمع اعضای حاضر در یک جلسه دفاع آشکار می‌شود، به آسانی می‌توان از تعداد افراد آگاه از این امر آگاه شد.

درباره معنای «انتشار» گفته شده:

□ فاش شدن خبر (لغتنامه دهخدا، ذیل «انتشار»)،

□ پراکنده شدن (فرهنگ فارسی معین، ذیل «انتشار»).

به نظر می‌رسد درباره سایه‌نویسی، معنای حقوقی انتشار عبارت است از: «فاش شدن خبر وقوع سایه‌نویسی اثر در میان تعدادی از اشخاص که تبانی برای پنهان کردن خبر در میان آن‌ها ناممکن باشد». افزودن قید «ناممکن» در تعریف آن است که گاه تعداد افراد به رغم پرشمار بودن چنان است که امکان تبانی آن‌ها برای پنهان نگه داشتن وقوع سایه‌نویسی دور از انتظار نیست و به تعبیر دیگر، ممکن و شدنی است؛ مانند جایی که همه شرکت‌کنندگان یک دوره آموزشی با هم چنین توافقی می‌کنند.

^۱ communication to the public

^۲ WIPO Treaty (WCT)

^۳ digital environment

از عبارات قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی (ماده واحده) (مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱) و نیز آیین‌نامه اجرایی آن استنباط نمی‌شود که قانونگذار ایران برای کشف و آشکار شدن وقوع سایه‌نویسی، بازه زمانی مشخصی را در نظر گرفته باشد. از این رو، اگر به رغم تبانی صورت گرفته، در زمان نسبتاً دوری مشخص شود که سایه‌نویسی رخ داده است، باید قائل بر آن باشیم که همه ضمان‌اجراهای مندرج در قانون مذکور و آیین‌نامه اجرایی آن در مورد نویسنده دروغین و البته اشخاصی که با او در پنهان ماندن این امر تبانی کرده‌اند - حسب مورد - اجرا خواهد شد که البته این استنباط با باور کسانی که با عدالت کیفری مطلق موافقت، سازگاری بیش‌تری دارد.

۲-۱۰. قلمرو سایه‌نویسی: آثار کتبی یا همه آثار مشمول مالکیت فکری؟

با آن‌که شیوه بیان و تعریف سایه‌نویسی بیش‌تر مفهوم این معنا است که سایه‌نویسی در حوزه نویسندگی اتفاق می‌افتد و بسیاری از تعاریف نیز عمداً یا سهواً بر این نکته تأکید کرده‌اند؛ اما با توجه به مفهوم سایه‌نویسی که در معنای حقیقی و بی‌پیرایه عبارت است از «آفرینش اثر برای آن‌که به نام دیگری عرضه و منتشر گردد»، آفرینش هر اثر فکری، هنری علمی و ... می‌تواند مشمول عنوان سایه‌نویسی گردد و سایه‌نویسی منحصر به حوزه مالکیت ادبی نیست، بلکه در گونه‌های دیگر مالکیت فکری نیز قابلیت تحقق دارد. از این رو، تعریفی که از سایه‌نویسی شده و در ایران و حتی جهان مقبولیت یافته، تعریفی جامع و مانع نیست و بسیاری از صورت‌های سایه‌نویسی را که از منظر حقوقی مشمول این عنوان هستند، از دایره بررسی و پیگیری حقوقی خارج می‌کند. این سخن را دلایل زیر تأیید می‌کنند:

الف) رکن اصلی سایه‌نویسی «تولید اثر به نام دیگری» است. از آن‌جا که طبق ماده ۱ قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان (مصوب ۱۳۴۸/۱۰/۱۱) اثر چنین تعریف شده: «... به آنچه از راه دانش یا هنر و یا ابتکار آنان پدید می‌آید، بدون در نظر گرفتن طریقه یا روشی که در بیان یا ظهور و یا ایجاد آن به کار رفته، «اثر» اطلاق می‌شود»، هر اثری می‌تواند مشمول سایه‌نویسی گردد؛ خواه ادبی باشد، خواه هنری و خواه ابتکاری. تصور نشود که در حوزه صنعتی سایه‌نویسی اتفاق نمی‌افتد؛ زیرا اثر صنعتی نیز مشمول عنوان «اثر» است و این امکان وجود دارد که شخصی برای دیگری اثر هنری تولید کند.

ب) تقلب علمی با سایه‌نویسی متفاوت است: در تقلب علمی، یک شخص، همه یا بخشی از اثر متعلق به دیگری را به نام خود عرضه و منتشر می‌کند؛ با این قید که صاحب اصلی اثر معلوم است و با آنچه از سوی متقلب انجام شده موافق نیست و به همین دلیل به این اقدام معترض اعتراض می‌کند و در مقام دادخواهی برمی‌آید و البته دادگاه‌ها نیز با چنین معترضی همراهی می‌کنند و به سود او رأی می‌دهند؛

اما در سایه‌نویسی، شخص سایه‌نویس با آن‌که در غالب موارد «معلوم» است، اما حسب «توافق» با نویسنده دروغین، قرار نیست که نامش فاش شود، زیرا در ازای این توافق، مابه‌ازایی دریافت کرده و اگر بخواهد به دلیل نقض توافق از سوی نویسنده دروغین و عدم دریافت حق‌الزحمه‌اش طرح دعوا کند، چون خودش یک سوی رفتار مجرمانه یا با تسامح، «بدرفتاری علمی» است، هیچ دادگاهی به سود او رأی نمی‌دهد، بلکه هم او و هم نویسنده دروغین را محکوم خواهد کرد. با این توضیح، اگر بپذیریم که سایه‌نویسی در اثر صنعتی اتفاق نمی‌افتد، باید بپذیریم که اگر شخصی در ازای دریافت پول برای دیگری یک اثر صنعتی تولید کند با این توافق‌که اثر مذکور به نام شخصی ثبت و عرضه گردد که پول را پرداخت کرده، در واقع با تقلب علمی مواجه نیستیم، بلکه با سایه‌نویسی در حوزه صنعت روبه‌رو هستیم؛ چه در این‌جا نیز حقوق پدیدآور برخلاف اصول حاکم بر مالکیت فکری که متشکل از مالکیت ادبی - هنری و مالکیت صنعتی است، نقض شده و پدیدآور از حقوق قانونی خود محروم شده است.

پ) مخالفت با سایه‌نویسی در حوزه صنعتی یا هنری مشمول همان دلایلی است که مخالفان سایه‌نویسی مطرح کرده‌اند و پیش‌تر به آن‌ها اشاره شد و از جمله آن‌ها «سرمایه‌گرایی در تولید اثر» است. اگر امکان وقوع سایه‌نویسی در حوزه صنعتی و هنری را با اتکا به معنای ادبی اصطلاح «سایه‌نویسی» رد کنیم، راه برای تبدیل دارندگان سرمایه به پدیدآوران صنعتی باز می‌شود.

۱۱-۲. سایه‌نویسی جزئی و کلی

از تعریفی که برخی ارائه کرده‌اند این گونه به ذهن متبادر می‌شود که سایه‌نویسی نمی‌تواند به صورت جزئی باشد، بلکه در صورتی مصداق می‌یابد که «همه» یا «بخش بیش‌تر» از اثر را شامل شود؛ چنان‌که در تعریف سایه‌نویسی یا سایه‌نویسی گفته شده:

□ نویسنده ناپیدا یا سایه‌نویس، کسی است که بیشتر فرایند مربوط به پژوهش و نگارش یک اثر

علمی را انجام می‌دهد، اما نامی از وی در اثر دیده نمی‌شود (رسولی و همکاران ۱۳۹۴).

□ «کمک سایه‌نویسی می‌تواند با یا بدون هزینه انجام شود، و در تکمیل اثر پایانی تأثیر قابل

توجهی دارد» (رسولی و همکاران ۱۳۹۴).

اما به لحاظ عرفی و البته حقوقی، اگر معیار اصلی سایه‌نویسی تولید اثر برای دیگری باشد، به گونه‌ای که حقوق معنوی پدیدآور از میان برود، هیچ تفاوت نمی‌کند که حق معنوی پدیدآور (سایه‌نویس) درباره همه اثر از میان رفته و یا آن‌که در بخشی از اثر، دیگری جای او را گرفته باشد. از این رو، لازم نیست که در سایه‌نویسی، نام سایه‌نویس به کلی از متن حذف شود، بلکه گاه سایه‌نویس

در کنار نام خود، نام شخص دیگری را که نویسنده دروغین است، وارد می‌کند و به این ترتیب، مرکب سایه‌نویسی جزئی می‌شود. مواردی مانند درج نام دیگری به عنوان «نویسنده افتخاری»، افزودن نام چند نویسنده در کنار نام نویسنده بر اثر تبانی و یا استفاده از عین متن ترجمه شده در یک اثر بدون ذکر نام مترجم از مصادیق سایه‌نویسی جزئی شمرده می‌شود.

۲-۱۲. دستمزد سایه‌نویس

گفته شد که سایه‌نویسی در حوزه‌های غیرعلمی و غیرپژوهشی با مخالفت چندان روبه‌رو نیست و در چنین حوزه‌هایی، سایه‌نویسان حتی رسماً به خدمت درمی‌آیند. برای نمونه، سایه‌نویسی سخنرانی رئیس‌جمهورها معمولاً از سوی کارمندان ادارات روابط عمومی یا اعضای دفتر رئیس‌جمهور صورت می‌گیرد که کارکنان رسمی و تمام‌وقت اداره هستند و با این وصف، دستمزد و حقوق آنان کاملاً مشخص است. در این موارد، اگرچه به لحاظ نظری با سایه‌نویسی روبه‌رو هستیم، اما از منظر عرفی، اطلاق نام «سایه‌نویس» و وقوع «سایه‌نویسی» چندان درست نیست؛ زیرا در غالب موارد، نام و هویت پدیدآور اثر کاملاً آشکار است و او در نهان و یا در سایه به فعالیت نمی‌پردازد و البته، عرف نیز که از منابع حقوق شمرده می‌شود، این گونه موارد را می‌بیند و بر آنها مهر تأیید می‌زند.

اما در سایه‌نویسی متون پژوهشی و علمی، این روشنی و آشکاری، نه وجود دارد و نه می‌تواند وجود داشته باشد. به تعبیر دیگر، در این حوزه‌ها، سایه‌نویسی یک فعالیت پنهان و بدون نام و نشان است یا دست کم سایه‌نویسان و نیز طرف آن‌ها میل دارد که آشکار شوند. از این رو، سایه‌نویسی در این حوزه‌ها، قیمت و بهای مشخص ندارد و وابسته است به توافق دو طرف و این که آنچه انجام می‌شود چه میزان از سایه‌نویس وقت می‌گیرد و البته جایی که مقاله یا متن سایه‌نویسی شده به آن‌جا ارائه می‌گردد نیز در تعیین دستمزد بی‌تأثیر نیست و برای نمونه سایه‌نویسی یک مقاله برای یک نشریه معتبر حتماً دستمزدی بالاتر از سایه‌نویسی یک مقاله برای نشریات کم‌اعتبار یا غیرپژوهشی دارد.

در مواردی که مقاله از «بانک مقالات»^۱ یا «پایگاه‌های مقالات»^۲ خریداری می‌شود که کیفیت پایین دارند و از پیش نوشته شده هستند (Lines 2016)، روشن است که بهای متن بسیار اندک است. اگر سایه‌نویس از آنچه پیش‌تر آماده دارد و به دیگران نیز فروخته، متنی را به نویسنده دروغین بدهد، روشن است که دستمزد زیادی مطالبه نمی‌کند که این وضعیت بیش‌تر درباره سایت‌هایی صادق است که «مقاله را ظرف مدت ۲۴ ساعت ارائه می‌کنند» (Singh and Remenyi 2016). اما اگر سایه‌نویس پژوهش یا مقاله و حتی کتابی را از آغاز بنویسد، دستمزد او بیش‌تر خواهد بود. گفته شده در امریکا،

^۱ essay bank

^۲ essay database

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایرانداد در ارتباط با آن □ ۵۲

در صورت نخست، بهای نوشتن یک مقاله زیر ۱۰ دلار است و در صورت دوم، از ۱۰ تا ۵۰ دلار. این قیمت‌دهی مربوط به سال ۲۰۱۳ است (Spinak 2016).

«یافته‌های مصاحبه‌های سایه‌نویس‌ها نشان می‌دهد که [در ایران]، پایان‌نامه ارشد به طور متوسط از ۱/۵۰۰/۰۰۰ تا ۲/۵۰۰/۰۰۰ تومان، پیشنهادیه دکتری حدود ۸۰۰/۰۰۰ تومان، رساله دکتری از ۶/۰۰۰/۰۰۰ تا ۱۱/۰۰۰/۰۰۰ تومان، ارائه دفاع حدود ۵۰/۰۰۰ تومان و ترجمه کتاب حدود ۱۰ میلیون تومان قیمت دارند. تغییر دامنه تعرفه هم به علت‌های گوناگونی است... (رسولی و همکاران ۱۳۹۴). برخی از علت‌های تغییر دستمزد سایه‌نویسی عبارت هستند از:

- موضوع کار (امور هنری، ادبی یا صنعتی): با توجه به این که امکان سایه‌نویسی در هر سه حوزه ادبی، هنری و صنعتی وجود دارد و این که هر یک از آن‌ها ویژگی‌های خود را دارد، به این معنا که برای نمونه در امور ادبی، پژوهشگران فراوان‌ترند تا در امور صنعتی یا هنری، دستمزد سایه‌نویسی هم تحت‌الشعاع این وضعیت قرار می‌گیرد و کم یا زیاد می‌شود.
- حوزه کار (دانشگاهی، غیردانشگاهی): روشن است که در موضوعات غیردانشگاهی، به لحاظ شیوه پژوهش و شیوه ورود و خروج از مطالب، آنچه از سوی سایه‌نویس انجام می‌گیرد بسیار متفاوت است؛ زیرا متنی که برای چاپ در ستون حقوقی یک روزنامه سایه‌نویسی می‌شود، از نظر نوع کار، با متنی که به‌عنوان پایان‌نامه حقوق ارائه می‌گردد، پرکارتر است و از این رو، سایه‌نویس چنین متنی، دستمزد بیش‌تری درخواست می‌کند.
- مقطع دانشگاهی که سایه‌نویسی برای آن انجام می‌شود: «حجم پایان‌نامه‌ها ممکن است از ۵/۰۰۰ واژه در سطح کارشناسی به حدود ۵۰/۰۰۰ واژه در دوره کارشناسی ارشد و ۸۰/۰۰۰ واژه در دوره دکتری تغییر کند» (Singh and Remenyi 2016). افزون بر حجم پایان‌نامه‌ها در مقاطع مختلف، نوع برخورد استادان راهنما و نیز داوران و مشاوران در مقطع کارشناسی ارشد، نسبت به دوره دکتری نیز باعث می‌گردد که پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد نسبت به رساله‌های دکتری، دستمزد کم‌تری داشته باشند؛ زیرا این قاعده نانوشته وجود دارد که دانشجویان کارشناسی ارشد، بیش از آن که نظریه‌پرداز و ارائه‌دهنده «تز» باشند، گردآورنده و راوی هستند و نیازی نیست که در استدلال و اثبات دارای پختگی و چیرگی کامل باشند.
- حجم و میزان کار: در متونی که لازم است سایه‌نویس کاری بیش از مراجعه به متون، و پژوهش کتابخانه‌ای یا اسنادی انجام دهد، مانند جایی که باید پرسشنامه‌هایی را توزیع یا

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایران‌داک در ارتباط با آن □ ۵۳

نمودارهایی را ترسیم و یا با اشخاصی مصاحبه کند، روشن است که دستمزد او نسبت به مواردی که این گونه نیستند، بیش تر خواهد بود و دستمزد سایه‌نویس تحت الشعاع حجم کار قرار می‌گیرد.

□ متعارف بودن یا نبودن کار: موضوعات متعارف که منابع و مراجع بیش‌تری دارند و یا به تعبیر برخی از سایه‌نویسان، «راست کار» آنان هستند، بی‌گمان دستمزد کم‌تری دارند؛ اما موضوعات خاص یا نامتعارف، برای نمونه، وضعیت «حقوق بانکی در ایران پیش از اسلام» یا «حقوق معاملات در دوره اشکانیان»، به دلیل غیرمعمول بودن و نداشتن منابع قابل دسترس و یا نیازمند بودن به ترجمه متون انگلیسی و غیره، دستمزد بیش‌تری دارند؛ بماند که سایه‌نویسان اندکی انجام چنین موضوعاتی را می‌پذیرند یا می‌توانند بپذیرند و همین امر، در افزایش میزان دستمزد سایه‌نویسان تأثیر فراوان دارد.

□ تضمینات (از پروپوزال تا جلسه دفاع): برخی از سایه‌نویسان در عین حال که درباره پایان‌نامه یا رساله، درجه آن (برای نمونه «خوب» یا «عالی») را تضمین می‌کنند و بر همین اساس دستمزد می‌گیرند، چنین قراری هم می‌گذارند که اگر نتیجه با تضمین برابر نباشد، پول نویسنده دروغین را برمی‌گردانند (Fisher et al. 2015) که البته این گونه سایه‌نویسان یا آن دسته از مؤسسات سایه‌نویسی که چنین تضمین یا قراری دارند، به میزان تخصص و تجربه خود در سایه‌نویسی بسیار مطمئن هستند.

گاه در توافقی که میان سایه‌نویس و نویسنده دروغین صورت می‌گیرد، نمره‌ای که در جلسه دفاع از پایان‌نامه یا رساله دکتری به نویسنده دروغین داده می‌شود و یا نشریه‌ای که مقاله سایه‌نویسی شده در آن به چاپ می‌رسد، در تعیین دستمزد سایه‌نویس مؤثر است که البته در این گونه موارد گاه سایه‌نویس برای مطمئن شدن از نمره‌ای که به رساله یا پایان‌نامه نویسنده دروغین داده می‌شود و برای جلوگیری از هرگونه مسأله بعدی، خودش در جلسه دفاع حاضر می‌شود. البته برخی از سایه‌نویسان که تخصصاً برای دانشجویان یک رشته خاص فعالیت می‌کنند گاه برای آشنا شدن با روحیه و شیوه برخورد استادان راهنما یا مشاور و یا داوران با متن‌هایی که سایه‌نویسی می‌کنند نیز در جلسه دفاع حاضر می‌شوند.

- سختی کار؛
- تعداد متغیرها، مانند نیاز به نرم‌افزار تخصصی، موضوع کم کار شده، استاد سخت گیر، و نوع دانشگاه؛
- وضع مالی مشتری؛
- میزان تجربه سایه‌نویس؛
- تحصیلات دانشگاهی سایه‌نویس: گفته‌اند که بخشی از سایه‌نویسان افرادی هستند که به رغم داشتن تحصیلات خوب و نیز استعداد قابل توجه در رشته خود، نتوانسته‌اند جذب بازار کار شوند یا بازار کار نتوانسته به لحاظ مالی توقعات آنان را برآورده کند. روشن است که دستمزد چنین سایه‌نویسانی در برابر آن‌ها که تحصیلات خوب ندارند یا در رشته مورد نظر، صاحب صلاحیت‌های علمی ویژه یا منحصر به فرد هستند، بیش‌تر است؛ چرا که مراجعه‌کنندگان به آن‌ها می‌دانند کیفیت کار این سایه‌نویسان حتماً در مقبولیت و اعتبار کارشان تأثیر مطلوب خواهد داشت؛
- شهرت سایه‌نویس: مانند هر کار دیگر، شهرت سایه‌نویس در بهایی که نویسنده دروغین باید برای کار او پردازد، تأثیر دارد. این شهرت را سایه‌نویس در نتیجه مدت سابقه کار، میزان رضایت‌مندی مشتریان پیشین خود و اعتباری که آثار تولیدی او برای این مشتریان به همراه آورده تعیین می‌کند. البته گاه علت این شهرت می‌تواند به علت ارزان بودن کار یک سایه‌نویس در مقایسه با کار سایه‌نویسان دیگر باشد که کیفیت کاری مشابهی دارند؛
- فوریت کار: «در حال حاضر صنعت سایه‌نویسی نگارش کل پایان‌نامه را به‌عنوان بخشی از دامنه محصول خود ارائه می‌کند. برخی از ادعاها شگفت‌آور هستند، چون آن‌ها پیشنهاد می‌کنند می‌توان کل پایان‌نامه را ظرف مدت چند هفته تهیه کنند؛ نه چند روز» (Singh and Remenyi 2016)؛
- انتظار نویسنده دروغین از سایه‌نویس: گاه نویسنده دروغین به سایه‌نویس تأکید می‌کند که لازم نیست کاری بسیار مطلوب و کاملی ارائه کند، بلکه با توجه به وضعیت دانشگاه یا مقطع تحصیلی یا هر علت دیگر، ارائه یک متن متوسط نیز برای ارائه به‌عنوان پایان‌نامه یا رساله کفایت می‌کند. مشخص است که در چنین مواردی هزینه سایه‌نویسی کاهش خواهد یافت؛
- مخاطب متن سایه‌نویسی، اعم از نشریه ایرانی، یا خارجی معتبر یا نامعتبر.

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایران‌داک در ارتباط با آن □ ۵۵

درباره دستمزد سایه‌نویس، به ویژه آخرین قسط آن، نکته جالبی که گاه اتفاق افتاده آن است که نویسنده دروغین به هر دلیل از پرداخت آخرین قسط سر باز زده و در این گونه موارد، سایه‌نویس او را تهدید به افشای نام خود و وقوع سایه‌نویسی کرده است یا آن که به رغم توافق اولیه، به هر دلیل از نویسنده دروغین، مبلغ بیش‌تری را درخواست کرده که روشن است در همه این موارد، در هر حال، نویسنده دروغین باید به آنچه سایه‌نویس می‌خواهد تن بدهد و یا با او به مصالحه برسد. البته برای سایه‌نویسی که می‌خواهد به صورت حرفه‌ای به این کار پردازد، این رفتار موجب خواهد شد که اعتبار آتی خود را از دست بدهد و از این رو چنین کاری را سایه‌نویسان حرفه‌ای انجام نمی‌دهند. «برآورد شده که فقط در بریتانیا، سالانه بیش از ۲۰۰ میلیون پوند انگلیس برای این گونه خدمات صرف می‌شود» (Taylor and Butt 2006).

۲-۱۳. موارد رایج سایه‌نویسی

منظور از موارد رایج، مواردی است که یک شخص در آن مورد، به سایه‌نویس مراجعه می‌کند و از او می‌خواهد که اثری را پدید آورد. این موارد اغلب عبارتند از:

- الف) سخنرانی مسئولان و مدیران؛
- ب) پاسخ به هواخواهان و درخواست کنندگان؛
- پ) پاسخ پرسش‌ها و انواع استیضاح؛
- ت) زندگینامه‌نویسی؛
- پ) جزوه‌های دانشجویی؛
- ت) تقریرات فقهی؛
- ث) رساله‌های عملیه؛
- ج) مقالات دوره‌های تحصیلات تکمیلی (کارشناسی ارشد و دکتری)؛
- چ) پیش‌نویس طرح‌ها و لوایح قانونی؛
- ح) آرای قضایی در دادگاه‌های عالی: جامعه حقوقی هم متکی به سایه‌نویسی است. در یک مورد، قاضی دادگاه عالی، جان پل استیونس^۱، تخمین زد که منشی‌های دادگاه، بیش از نصف آرای ارائه شده را نوشته‌اند (Rosenthal and Yoon 2010).

روشن است که لوایح و کلا را نمی‌توان در قالب تعریف سایه‌نویسی گنجانند و همچنین عریضه‌نویسی را نیز نباید برخلاف باور برخی، سایه‌نویسی دانست (بی‌نام ۱۳۹۲).

¹ John Paul Stevens

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایرانداک در ارتباط با آن □ ۵۶

در مواردی که به شرح بالا بیان شد، نوع کاری که سایه‌نویسی می‌کند، از جمله می‌تواند یکی از موارد زیر باشد:

□ «دادن پیش‌نویس بدون ویرایش به یک نویسنده دیگر و ویرایش کردن آن و در نهایت برگرداندن به صاحب اصلی؛

□ دریافت چکیده و عنوان از یک بلاگر و گسترش دادن آن برای نوشتن یک مقاله طولانی؛

□ کنار هم قرار دادن پست‌های کوتاه و ساختن پست بلند؛

□ دریافت دست‌نویس و بازنویسی کردن آن؛

□ نوشتن مقاله فقط بر اساس عنوانی که به شما داده شده است؛

□ گرفتن ایده از کسی، پروراندن و انتشار آن به عنوان پست وبلاگ» (C.f. writena.com).

البته با توضیحاتی که پیش‌تر داده شد، در عمل، سایه‌نویسی می‌تواند سناریوهای مختلفی داشته باشد و به موارد بالا منحصر نیست.

نگاهی به فهرست موارد رایج موارد سایه‌نویسی و این که حتی در حوزه‌های دانشگاهی، این موارد را ناپسند نمی‌شمرند نشان می‌دهد که سایه‌نویسی «مطلقاً» مورد ایراد نیست، بلکه برخی از گونه‌های آن مورد ایراد است؛ اما این دوگانگی چه توجیحی دارد. رئیس‌جمهور می‌تواند برای نوشتن سخنرانی‌هایش یک سایه‌نویس استخدام کند، اما همین کار از سوی دانشجویان تحصیلات تکمیلی تخلف و ناپسند و مستوجب مجازات شمرده می‌شود (C.f. Zheng and Cheng 2015). به عنوان یک نتیجه‌گیری زود هنگام می‌توان گفت: به لحاظ کیفری و انضباطی، سایه‌نویسی دانشگاهی با برخورد و کیفر شدیدتری روبه‌رو است؛ اما چرا؟

۲-۱۴. سایه‌نویسی همچون یک شغل

در برخی از تعریف‌های کامل‌تر از سایه‌نویسی به این نکته اشاره شده که سایه‌نویس، «شغل» خود را سایه‌نویسی قرار داده است؛ اما آیا سایه‌نویسی را می‌توان یک شغل دانست و آیا این شغل، قانونی است یا غیرقانونی. در تعریف‌های قانونی از شغل، از جمله، گفته شده:

□ «شغل عبارت از مجموع وظایف و مسئولیت‌های مرتبط و مستمر و مشخصی است که از

طرف سازمان امور اداری و استخدامی کشور به عنوان کار واحد شناخته شده باشد ...»

(مجموعه قوانین ۱۳۴۵، ص ۵۵)؛

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایراندک در ارتباط با آن □ ۵۷

□ «منظور از «شغل» عبارت است از وظایف مستمر مربوط به پست ثابت سازمانی، یا شغل و یا

پستی که به طور تمام‌وقت انجام می‌شود» (مجموعه قوانین ۱۳۷۳، ص ۷۲۵)؛

□ «عبارت است از مجموع وظایف و مسئولیت‌های مرتبط، مستمر و مشخصی که از طرف

وزارتخانه به عنوان کار واحد شناخته می‌شود» (مجموعه قوانین ۱۳۷۴، ص ۲۶۳)؛

□ «شغل عبارت است از مجموع وظایف و مسئولیت‌ها و اختیارات مرتبط و مستمر که به عنوان

کار واحد شناخته شده باشد» (مجموعه قوانین ۱۳۷۴، ص ۴۰۲)؛

□ «شغل عبارت از مجموعه وظایف و مسئولیت‌های مرتبط و مستمر و مشخصی است که از

طرف سازمان به عنوان کار واحد شناخته شده است» (مجموعه قوانین ۱۳۷۵، ص ۳۲۱).

همچنین با آن‌که ماده ۱ قانون تجارت ایران می‌گوید: «تاجر کسی است که شغل معمولی خود را معاملات تجارتي قرار بدهد»، در کتاب‌های حقوق تجارت، هنگامی که شرح ماده ۱ این قانون مورد نظر بوده، کم‌تر به تعریف شغل پرداخته شده است.^۱ اما یکی از استادان حقوق تجارت ایران معتقد است: «به این سؤال که شغل چیست، نمی‌توان پاسخ واحد و قانع‌کننده‌ای داد. در فرانسه، بعضی از مؤلفان معتقدند که لازمه شغل برای هر تاجر، عمل کردن در قالب مؤسسه‌ای سازمان داده شده یا داشتن مشتری و سرقفلی است؛ اما دادگاه‌های فرانسه، شغل را فعالیتی می‌دانند که شخص به منظور کسب درآمد برای رفع نیازهای زندگی‌اش انجام می‌دهد. برای مثال کسانی را که به بورس‌بازی سهام مبادرت می‌کنند، تاجر تلقی کرده‌اند؛ در حالی که از طرفی، این افراد اصولاً شغل خود را خرید و فروش سهام قرار نداده‌اند و از طرف دیگر، نه مشتریان خاص دارند، نه سرقفلی و نه حتی محل ویژه‌ای که در آن‌جا چنین فعالیتی را انجام دهند؛ ویژگی‌هایی که در فعالیت تجار وجود دارد. با تدقیق در ماده یک قانون تجارت ایران، باید بپذیریم که برای آن‌که فعالیت‌های مندرج در ماده ۲ قانون مذکور به انجام‌دهنده آن‌ها وصف «تاجر» بدهد، باید شغل آن‌ها باشد و تکرار اعمال مزبور به تنهایی کافی نیست. برای مثال، کسانی که به دلیل علاقه به تابلوها یا آثار هنری دیگر، به خرید و فروش این آثار مبادرت می‌کنند و پیوسته کلکسیون خود را تغییر می‌دهند، با آن‌که عملشان مشمول بند ۱ ماده ۲ قانون تجارت است، به صرف تکرار عمل «خرید به منظور فروش»، تاجر تلقی نمی‌شوند؛ زیرا عمل آن‌ها شغل، یعنی فعالیت برای امرار معاش نیست» (اسکینی ۱۳۹۸).

^۱ از جمله در کتاب حقوق تجارت نوشته حسینقلی کاتبی و یا نوشته محمدعلی عبادی، تعریفی از شغل ارائه نشده است.

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایراندک در ارتباط با آن □ ۵۸

این تعاریف، آن‌گونه که باید معنای شغل آزاد را بیان نمی‌کنند و شاید با تعریفی که از «شرایط احراز شغل» در متون قانونی به عمل آمده سازگار نباشد؛ از جمله:

□ «شرایط احراز شغل عبارت از مجموعه توانایی‌ها، قابلیت‌ها، اطلاعات و مهارت‌هایی است که داشتن آن‌ها برای انجام وظایف و قبول مسئولیت‌های شغل ضروری است» (مجموعه قوانین ۱۳۷۵، ص ۳۲۱)؛

□ «شرایط احراز شغل عبارت از مجموعه توانایی‌ها، قابلیت‌ها، اطلاعات و مهارت‌هایی است که داشتن آن‌ها برای انجام وظایف و قبول مسئولیت‌های شغل ضروری است» (مجموعه قوانین ۱۳۷۶، ص ۵۰۳)؛

□ «عبارت از مجموعه توانایی‌ها، قابلیت‌ها، اطلاعات و مهارت‌هایی است که داشتن آن‌ها برای انجام وظایف و قبول مسئولیت‌های شغل ضروری است» (مجموعه قوانین ۱۳۷۹، ص ۱۵۶۴)؛

اگر سایه‌نویسی را یک «شغل» بدانیم، در نگاه بسیاری از افراد و حتی خود سایه‌نویسان، این کار یک «شغل مستمر» نیست، بلکه از گونه‌های «شغل موقت» است که در تعریف آن دو گفته شده:

□ «شغل مستمر: عبارت از یک سلسله وظایف و مسئولیت‌هایی است که در شرکت به طور مستمر برای یک پست و جهت ارجاع به یک مستخدم در نظر گرفته شده، اعم از این که دارای متصدی یا بدون متصدی باشد» (مجموعه قوانین ۱۳۵۹)؛

□ «شغل مستمر عبارت است از مجموعه وظایف و مسئولیت‌های مرتبط و مستمر و مشخصی که از طرف سازمان به عنوان کار واحد برای ارجاع به یک مستخدم ثابت در نظر گرفته شده باشد، اعم از آن که دارای شاغل و یا بدون شاغل باشد» (مجموعه قوانین ۱۳۶۷، ص ۲۹۶)؛

□ شغل موقت: شغل‌های غیرمستمر که جنبه استمرار ندارند به عنوان شغل موقت شناخته شده و استخدام اشخاص به طور رسمی برای تصدی این مشاغل ممنوع است (مجموعه قوانین ۱۳۵۹، قسمت «آیین‌نامه‌ها»، ص ۱۷، آیین‌نامه استخدامی مستخدمین هواپیمایی ملی ایران (هما)، مصوب ۱۳۵۹/۳/۱۰ شورای انقلاب جمهوری اسلامی ایران، ماده ۱، بند «چ»)؛

□ شغل‌هایی که جنبه استمرار ندارند به عنوان شغل موقت شناخته شده و استخدام اشخاص به طور رسمی برای تصدی این مشاغل ممنوع است (مجموعه قوانین ۱۳۶۲، ص ۳۲۲، آیین‌نامه

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایرانداد در ارتباط با آن □ ۵۹

استخدامی مستخدمین شرکت خدمات هوایی کشور (آسمان)، مصوب ۱۳۶۲/۶/۹ هیأت وزیران، ماده ۱، بند «ج».

با توجه به آنچه گفته شد، به نظر می‌رسد، شغل خواندن سایه‌نویسی تعبیری دیگر از «ممر درآمد» باشد؛ به این معنا که هر فعالیت را که عرفاً استمرار دارد و از آن درآمد به دست آید، «شغل» می‌نامند و با این تعبیر، سایه‌نویسی نیز می‌تواند شغل به شمار آید؛ اما روشن است که این شغل، با توجه به عدم حمایت قانونی از آن در ایران، هیچ‌گاه نمی‌تواند در دسته شغل‌های دولتی به شمار آید یا در رده‌بندی مشاغل جایی برای آن یافت. همچنین این «شغل آزاد»، به دلیل غیرقانونی بودن، نمی‌تواند مشمول بیمه‌های اجتماعی قرار گیرد و فقط کاری است که در ازای آن پول می‌دهند، بدون هرگونه امکان و مزایای قانونی دیگر، مانند بازنشستگی و غیره. البته ممکن است سایه‌نویس در قالب، یک عنوان جعلی و غیرواقعی، بیمه شود و یا حتی در سازمان‌های دولتی به کار گرفته شود و با حیل‌های قانونی صاحب شغل شود و یا در ذیل بیمه‌های دولتی یا خویش‌فرما (به حساب خود یا کارفرمای خصوصی) بیمه شود و سرانجام «بازنشسته» گردد.

به نظر در تعاریف سایه‌نویسی، منظور از «شغل»، حرفه یا مهارت باشد که در تعریف آن‌ها گفته شده:

□ حرفه، عبارت از مجموعه مهارت‌هایی است که احراز آن‌ها موجب اشتغال مستقل می‌شود (مجموعه قوانین ۱۳۶۵، ص ۴۰۶، آیین‌نامه نحوه تشکیل و اداره آموزشگاه‌های آزاد فنی و حرفه‌ای، مصوب ۱۳۶۵/۷/۶ هیأت وزیران، ماده ۳، بند ۲)؛

□ مهارت عبارت است از مجموعه اطلاعات نظری و توانایی‌های عملی لازم برای انجام هر بخش کار (مجموعه قوانین ۱۳۶۵، ص ۴۰۶، آیین‌نامه نحوه تشکیل و اداره آموزشگاه‌های آزاد فنی و حرفه‌ای، مصوب ۱۳۶۵/۷/۶ هیأت وزیران، ماده ۳، بند ۱)؛

□ مهارت عبارت از دارا بودن قابلیت و توانایی کافی برای انجام وظایف به نحو دقیق و مطلوب است (مجموعه قوانین ۱۳۷۵، ص ۳۲۲، آیین‌نامه حقوق و دستمزد کارکنان سازمان‌های مناطق آزاد تجاری؛

□ صنعتی جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۷۵/۱/۱۹ اکثریت وزرای عضو شورای عالی مناطق آزاد تجاری - صنعتی جمهوری اسلامی ایران، ماده ۲، بند «ظ».

اصل ۲۸ قانون اساسی ایران مقرر می‌دارد: «هر کس حق دارد شغلی را که بدان مایل است و مخالف اسلام و مصالح عمومی و حقوق دیگران نیست، برگزیند. دولت موظف است با رعایت نیاز جامعه به مشاغل گوناگون برای همه افراد، امکان اشتغال به کار و شرایط مساوی را برای احراز مشاغل ایجاد کند». همچنین ماده ۷۷ منشور حقوق شهروندی (مصوب آذر ۱۳۹۵) می‌گوید: «حق شهروندان است که آزادانه و بدون تبعیض و با رعایت قانون، شغلی را که به آن تمایل دارند انتخاب نمایند و به آن اشتغال داشته باشند. هیچ کس نمی‌تواند به دلایل قومیتی، مذهبی، جنسیتی و یا اختلاف‌نظر در گرایش‌های سیاسی و یا اجتماعی این حق را از شهروندان سلب کند». در همین باره، بر طبق ماده ۷۸ این منشور: «شهروندان از حق فرصت برابر در دسترسی به مشاغل و انتخاب آزادانه حرفه مورد نظر خود، طبق موازین قانونی، به گونه‌ای که قادر به تأمین معاش خود به صورت منصفانه و آبرومندانه باشند، برخوردارند. دولت شرایط مناسب را برای تحقق این حق، تضمین و بر آن نظارت می‌نماید».

۲-۱۵. شرایط ورود به سایه‌نویسی

در ایران، سایه‌نویسی یک فعالیت زیرزمینی (به معنای رایج، اما غیرقانونی) است. با این حال، ورود به جرگه سایه‌نویسان، بی‌ضابطه و فارغ از شرایط نیست. اگر سایه‌نویس شخص حقیقی باشد و به طور شخصی کار کند، نویسنده دروغین برای سپردن کار به او، حتماً مدارک و مدارج علمی او را جویا می‌شود و یا حسب تأیید فردی که پیش‌تر کار سایه‌نویس را دیده و یا مشتری پیشین سایه‌نویس بوده، با او وارد معامله می‌شود. اما درباره سایه‌نویسانی که در قالب شخص حقوقی (مؤسسه، شرکت و ...) فعالیت می‌کنند، این اشخاص پیش از به خدمت گرفتن سایه‌نویسان و ارجاع کار به آنان، مدارکی را که مؤید صلاحیت سایه‌نویسی باشد، مطالبه و ملاحظه می‌کنند و بدون احراز صلاحیت سایه‌نویس، کاری به او ارجاع نمی‌کنند؛ زیرا در غیر این صورت، اعتبارشان را از دست خواهند داد. «بیش‌تر سایه‌نویس‌هایی که با آن‌ها مصاحبه انجام شده است، دانشجوی دکترا و مرد هستند» (رسولی و همکاران ۱۳۹۴).

۲-۱۶. سایه‌نویسی و مفهوم اصالت اثر

سایه‌نویسی با پیش‌فرض «اصیل بودن اثر» در تعارض است. «آیا می‌توان کتابی نوشت که همه بخش‌های آن‌ها را خود فرد نوشته باشد؟ این ناممکن است. اما، مسئله سایه‌نویسی این است که این شیوه کار، کار فکری افراد دیگر را استثمار می‌کند. سایه‌نویسی از این جهت با نگارش و تالیف متفاوت است که سایه‌نویسی نگارش را از حالت اصیل آن خارج می‌کند» (بی‌نام ۱۳۹۸).

۱۷-۲. سایه‌نویسی و ویراستاری

ویرایش، اسم مصدر از مصدر «ویراستن» است. در لغتنامه دهخدا، در آیه^۱ «ویرایش» به چشم نمی‌خورد و این نشان می‌دهد که در روزگار دهخدا چنین واژه‌ای به کار نمی‌رفته و «ویرایش» از بر ساخته‌های دوران پس از او به شمار می‌رود. اما درباره معنای «ویراستن» نیز دهخدا چیزی نگفته، بلکه آن را به «پیراستن» ارجاع داده و درباره معنای «پیراستن» گفته است: «پیراستن. [ت] (مص) مقابل آراستن. پیراستن. کم کردن از چیزی برای زینت و خوش آیند شدن و زیبا گشتن چون پیراستن موی سر و درخت و جز آن. پیرایش کردن. نازیا دور کردن. (شرفنامه). تنقیح. تهذیب. زینت کردن با کاستن نه افزودن که آرایش باشد. کم کردن برای خوبی. آراستن با کم کردن فضول. خشودن. (آندراج). اصلاح کردن». آنگاه، از جمله، این شعر عنصری را شاهد مثال برای معنای پیراستن آورده است:

کی عیب سر زلف بت از کاستن است چه جای به غم نشستن و خاستن است
وقت طرب و نشاط و می‌خواستن است کاراستن سرو ز پیراستن است

اما در فرهنگ فارسی معین، هم مصدر «ویراستن» آمده و هم اسم مصدر آن، یعنی «ویرایش» و چنین معنا شده است:

□ ویراستن: (ت) (مص م). پیراستن، آراستن؛

□ ویرایش: تصحیح متن به لحاظ رسم الخط، جمله‌بندی، محتوا، و مانند آن.

این وضعیت نشان می‌دهد که از زمان دهخدا تا معین، ویراستن و ویرایش معنای مشخص و مستقل از پیراستن در زبان فارسی یافته‌اند و جالب این که در فرهنگ فارسی معین، شخصی به نام «ویراستار» نیز تعریف شده و درباره‌اش می‌خوانیم: «آن که دستنوشته نویسنده یا مترجم را تصحیح، پیراسته، تنظیم و برای چاپ و نشر آماده می‌سازد».

ویراستاری^۲، ویرایشگری یا ادیتوری را این گونه تعریف کرده‌اند:

□ «تصحیح یک متن بر مبنای ویژگی‌های دستوری، به شکلی که ایجاد ارتباط را آسان‌تر سازد»

(صفوی ۱۳۷۱)؛

^۱ واژه «درآیه» در برابر واژه عربی «مدخل» به کار می‌رود.

^۲ صادق کیا، که استاد دانشگاه تهران و رئیس فرهنگستان زبان ایران (فرهنگستان دوم) بوده است، واژه «ویراستن» را از فارسی میانه به فارسی نو آورده و بر پایه قواعد این زبان، از این واژه، صفت مفعولی «ویراسته»، صفت فاعلی «ویراستار»، و اسم مصدر «ویرایش» را ساخته است (ابوالقاسمی ۱۳۹۸، ص ۳۰۱).

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایراندک در ارتباط با آن □ ۶۲

□ «مجموعه عملیاتی که دستنوشته را از لحاظ زبانی و بعضی جهات فنی، برای چاپ آماده می‌کند» (سمیعی ۱۳۷۳)؛

□ «تلاش برای بهبود صوری و محتوایی و زبانی متون تألیفی و ترجمه، حک و اصلاح، افزایش و کاهش مطالب، رفع کاستی‌ها و ناهماهنگی‌ها، آماده ساختن متون برای حروفچینی و چاپ و اعمال کردن اشکالات و اغلاط و ناهماهنگی‌ها و کاستی‌های اثر» (هاشمی میناباد ۱۳۷۴).

«به لحاظ سنتی، استاد راهنما درباره سبک نگارش دانشگاهی، دانشجو را راهنمایی و در برخی موارد، در واقع متن رساله را ویرایش می‌کند؛ ولی برخی از دانشگاه‌ها صریحاً انجام این کار را برای استادان راهنما ممنوع کرده‌اند نتیجه این امر آن است که حالا دانشجویان تمایل پیدا کرده‌اند که ویرایشگران آزادی را برای این امر به کار بگمارند. در برخی موارد، مقدار کار تعهد شده به وسیله این ویرایشگران، برابر با سایه‌نویسی پایان‌نامه بوده است» (Singh and Remenyi 2016).

با آن‌که قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی (مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱)، نوشتن همه یا بخشی از یک اثر توسط یک نفر و ارائه و عرضه آن به نام دیگری را جرم دانسته، تبصره ۵ آن می‌گوید: «ارائه خدماتی که در جریان تهیه آثار پژوهشی، علمی و هنری انجام آن‌ها توسط اشخاص ثالث متعارف است، از قبیل ... ویراستاری اثر، مشمول حکم مقرر در این قانون نیست».

در یک آگهی که از سوی یکی از مؤسسات ایرانی چاپ شده، افزون بر «ویرایش تخصصی مقالات»، «ترجمه تخصصی مقالات»، و «فرمت‌بندی مقاله در کم‌ترین زمان»، اقدامات دیگری به شرح زیر انجام می‌گیرد که برخی از آن‌ها از مصادیق امور مصرح در تبصره ۵ قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی (مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱) هستند. در پایگاه اینترنتی این مؤسسه ([at: isi-isc.com/fa](http://isi-isc.com/fa)) آمده است: «مؤسسه اشراق در زمینه پذیرش و چاپ مقالات علمی در مجلات داخلی فعالیت چشمگیری دارد و موفقیت‌های بسیاری در این خصوص کسب نموده است. روند چاپ مقالات در مؤسسه اشراق به این صورت است که پس از دریافت درخواست پژوهشگر درخصوص چاپ مقاله در مجلات داخلی و نیز پس از ارسال عنوان مقاله به مؤسسه، کارشناسان اقدام به در اختیار گذاشتن لیست مجلات داخلی مرتبط با عنوان مقاله پژوهشگر می‌نمایند. پس از بررسی مقاله و پیشنهاد مجلات داخلی معتبر و مورد تأیید وزارت علوم و انتخاب یکی از مجلات پیشنهادی توسط متقاضی چاپ مقاله، متخصصان کار فرمت‌بندی در ساختار و چارچوب مجله را آغاز می‌نمایند. پس از اتمام مراحل فوق، مقاله جهت داوری به مجله ارسال می‌گردد و پیوسته مؤسسه در این مسیر تا اخذ نامه اکسپت و چاپ مقاله، همراه پژوهشگران بوده و هماهنگی‌های لازم را با ادیتور و سردبیر مجله انجام می‌دهد و پل ارتباطی ما بین پژوهشگر و مجله می‌باشد».

اگر حد و مرز ویراستاری و گونه‌های آن مشخص شود، آشکار می‌گردد که سایه‌نویسی ممکن است در قالب کدام گونه از ویراستاری به زندگی خود ادامه دهد و چنین سایه‌نویسانی به پشت‌گرمی تبصره ۵ پیشگفته می‌توانند همچنان به نام دیگری تولید اثر کنند؛ به‌ویژه از آن رو که به گفته برخی گاه ویراستاری به بازنویسی همه یا بخشی از اثر می‌انجامد (سمیعی ۱۳۷۳).

ویراستاری ۴ گونه دارد:

۱. ویراستاری ادبی (زبانی)؛

۲. ویراستاری فنی؛

۳. ویراستاری تخصصی؛

۴. ویراستاری محتوایی - ساختاری (سمیعی ۱۳۹۵).

الف) ویرایش ادبی (زبانی): «ویرایش زبانی، ناظر است به رفع خطاهای دستوری، اصلاح انحراف از زبان معیار، زدودن ابهام و تعقید برای رسیدن به روشنی و سلامت بیان، حذف تغییرهای رکیک برای وقار بخشیدن به کلام و همچنین از میان بردن ناهمواری‌ها و ناهم‌آهنگی‌های سبکی» (سمیعی ۱۳۹۵). روشن است در این گونه از ویراستاری، آنچه ویراستار انجام می‌دهد، چنان نیست که او را به سایه‌نویس همانند کند و هرچه ویراستار انجام می‌دهد و به اصطلاح «ویرایش» در سطح بیرونی کتن صورت می‌گیرد و متن را متحول نمی‌کند، بلکه همان گونه که در معنای ویرایش گفته شده، مایه «آراستن» و «پیرایش» صورت متن می‌گردد و ویراستار در محتوای اثر دخل و تصرف نمی‌کند. معمول آن است که نام چنین ویراستاری را در صفحه شناسنامه اثر به عنوان «ویراستار» درج می‌کنند و پدیدآور اثر و نیز خود ویراستار نیز از آشکار شدن آنچه صورت گرفته، واهمه ندارند.

ب) ویرایش فنی: «ویرایش فنی اساساً جنبه صوری دارد و به اثر، نظم و آراستگی ظاهری می‌دهد و از این راه به آن جلوه‌ای دیگر می‌بخشد. عموماً اثر در پرتو ویرایش فنی ارزش تازه‌ای پیدا می‌کند و در همان نگاه اول و تورق صرف، خواننده را مجذوب می‌سازد و این باور را در او تلقین می‌کند که با کالای فرهنگی مرغوبی سر و کار پیدا کرده است. در ویرایش فنی عمدتاً کارهایی به شرح زیر انجام می‌گیرد:

□ یکدست کردن شیوه املا؛

□ اعمال قواعد کاربرد نشانه‌های فصل و وصل؛

□ یکدست کردن ضبط اعلام و اصطلاحات؛

□ آوانویسی، حرف‌نویسی، اعراب‌گذاری، کاربرد اختصاری و رمزها؛

□ تنظیم پانوشته‌ها؛

- تنظیم و واریسی نشانی‌های مآخذ؛
- واریسی ارجاعات؛
- اعمال قواعد کاربرد اعداد و ارقام؛
- تنظیم شرح جدول‌ها و نمودارها و نقشه‌ها و تصاویر؛
- تنظیم فرمول‌ها؛
- درجه‌بندی عناوین و تعیین فواصل؛
- تهیه فهرست راهنما و دیگر فهرست‌ها؛
- واریسی و تنظیم واژه‌نامه؛
- تهیه صفحات عنوان، حقوق، عنوان لاتینی؛
- تهیه عنوان روی جلد و عنوان لاتینی پشت جلد» (سمیعی ۱۳۹۵).

هم‌چنان‌که مشخص است در این گونه از ویرایش نیز ویراستاری موجب تغییر ساختاری و مفهومی در اثر نمی‌شود، بلکه صورت اثر را به استانداردهای معمول و موجه چاپ و نشر نزدیک می‌کند. پیش‌تر به شخصی که ویراستاری فنی را انجام می‌دهد، «نسخه‌پرداز» هم می‌گفتند؛ زیرا او نسخه‌نهایی را برای چاپ پردازش و آماده می‌کرد و به آن سر و سامان می‌داد. رویه آن است که نام ویراستار فنی را در صفحه شناسنامه کتاب نمی‌آورند، بلکه گاه صاحب اثر از او در مقدمه اثر سپاسگزاری می‌کند.

با توجه به آنچه گفته شد ویراستاری فنی نیز به تعریف سایه‌نویسی نزدیک نمی‌شود و ویراستار فنی هیچ‌گاه اقداماتی نمی‌کند که بتوان او را با سایه‌نویس یکسان پنداشت.

پ) ویراستاری تخصصی: «اثر علمی - تحقیقی در سطح دانشگاهی، اگر تألیفی باشد، به ویرایش تخصصی نیاز دارد. ویراستار تخصصی، از نظر احاطه علمی باید در حد نویسنده و حتی بالاتر از او باشد؛ لکن ویرایش این نوع اثر، اگر ترجمه باشد، از ویراستار زبان‌دان و اصطلاح‌شناس و بهره‌ور از آشنایی نسبی به موضوع برمی‌آید. در این حالت، کار ویراستار منحصر خواهد بود به مقابله و ویرایش زبانی و یکدست کردن اصطلاحات و افزودن توضیحات لازم برای خوانندگان ترجمه و در موارد تردید، واریسی با استفاده از مراجع یا کمک گرفتن از اهل فن.

نوع دیگری از آثار علمی به اصطلاح تألیفی وجود دارد که عمده مطالب آن‌ها ترجمه یا اقتباس مستقیم از اثری به زبان بیگانه است. ویراستار متخصص، اگر به جهان کتاب در رشته خود آشنا باشد، می‌تواند منبع اصلی «مؤلف» را بازشناسد و در این حالت، کار او به ویرایش اثر ترجمه‌ای بسیار

نزدیک می‌گردد. اثر اقتباسی، هر قدر هم «مؤلف» بکوشد که رد گم کند، هم از روی مطالب و هم از طرز بیان آن‌ها باز شناخته می‌شود. در این صورت، ویراستار باید مصرانه معرفی منبع اصلی «تألیف» را خواستار گردد و ویرایش اثر را به آن منوط سازد» (سمیعی ۱۳۹۵).

با توضیحی که درباره ویراستاری تخصصی و سطح تخصص علمی ویراستار متخصص گفته شد، بسیار دور از ذهن و غریب است که ویراستار تخصصی مایل باشد که در قالب سایه‌نویس فعالیت کند و به رغم زحماتی که می‌کشد، فقط مبلغی دریافت کند و نامش در اثر درج نشود. معمولاً ویراستاران تخصصی در دایره‌المعارف‌ها و یا دانشنامه‌های تخصصی با عنوان «سرویراستار» فعالیت می‌کنند و چون عموماً از نویسندگان مقالات دانش و تخصص بالاتری دارند، به ارتقای ارزش این گونه کتاب‌ها، چه به لحاظ دانش و چه به لحاظ اعتبار علمی، کمک می‌کنند.

ت) ویراستاری محتوایی - ساختاری: «در ویرایش محتوایی - ساختاری کارهایی از انواع زیر ممکن است انجام گیرد:

- حذف یا تقلیل و تلخیص مطالب؛
- جابه‌جایی؛
- تبدیل، اصلاح، تعدیل، توضیح؛
- افزایش؛
- بازبینی و تصحیح؛
- برقرار ساختن نظم و ترتیب و اسلوب» (سمیعی ۱۳۹۵).

عنوان ویراستاری محتوایی - ساختاری و اقداماتی که او به شرح بالا می‌تواند در اثر انجام دهد، راه را برای خلط ویراستاری با سایه‌نویسی به شدت باز می‌کند. ویراستار محتوایی - ساختاری می‌تواند متن یک پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رساله دکتری و یا یک مقاله علمی - پژوهشی را بی‌آن که از محدود شرح شغلش خارج شود، دگرگون کند و یک اثر کم‌مایه را به یک اثر ارزشمند تبدیل کند یا یک متن چند صفحه‌ای را به یک مقاله پربار علمی بدل کند و یا از یک پایان‌نامه کم‌مایه و بدون ارجاع، از راه افزایش و حذف و تعدیل مطالب و افزودن توضیحات در متن و پاورقی‌ها، یک پایان‌نامه درخور توجه و عالی بسازد.

از این رو، ویراستاری محتوایی - ساختاری نزدیک‌ترین ارتباط را با سایه‌نویسی دارد؛ زیرا در سایه‌نویسی نیز نویسنده دروغین از سایه‌نویس می‌خواهد که با متن او هر چه می‌خواهد بکند تا برای دفاع یا پذیرش، قابل قبول باشد و در برابر، هر حق‌الزحمه‌ای که بخواهد به او پرداخت خواهد شد. تنها ایرادی که بر تفاوت ویراستاری محتوایی - ساختاری با سایه‌نویسی در این حالت وارد است،

آن است که سایه‌نویس معمولاً از آغاز به نام دیگری شروع به کار می‌کند؛ اما در ویراستاری محتوایی - ساختاری، ویراستار بر روی متنی که پیش‌تر از سوی یک نفر نوشته شده، کار ویراستاری را انجام می‌دهد. در پاسخ به این ایراد و قبول بخشی از آن باید گفت: اگر به شرحی که گفته شد قائل به «سایه‌نویسی جزئی» (در برابر سایه‌نویسی کلی) باشیم، آنچه در ویراستاری محتوایی - ساختاری می‌تواند در زیر پوشش ویراستاری انجام شود، دقیقاً همان «سایه‌نویسی جزئی»، اما از گونه رقیق و شدید آن است.

به این ترتیب، با آن که قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی (مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱)، در پی آن بوده تا راه را بر تقلب در تهیه آثار علمی ببندد، از آن‌جا که هیچ تفکیکی میان انواع ویراستاری نکرده و در تبصره ۵ خود: «ارائه خدماتی که در جریان تهیه آثار پژوهشی، علمی و هنری انجام آن‌ها توسط اشخاص ثالث متعارف است، از قبیل ... ویراستاری اثر» را مشمول حکم مقرر در این قانون ندانسته، راه را برای سایه‌نویسی در پوشش ویراستاری باز گذاشته و از همین رو، پس از تصویب این قانون و آیین‌نامه اجرایی آن، بسیاری از اشخاص و مؤسساتی که پیش‌تر به کار نوشتن پایان‌نامه، رساله و مقاله دانشگاهی مشغول بودند، اینک تحت نام ویراستاری این متون به فعالیت خود ادامه می‌دهند.

درباره آثاری که به ویراستاری می‌روند یا مورد تحلیل آماری قرار می‌گیرند یا نمودارهایی در آن‌ها از سوی دیگری رسم می‌شود و یا بخشی از متن را دیگری ترجمه کرده است و همچنین اگر پرسشنامه را فرد دیگری پخش و جمع‌آوری کند سخن درباره این که آیا این اقدامات مشمول عنوان سایه‌نویسی هستند درخور تأمل است (رجب‌زاده ۱۳۹۶).

هنگامی که یک اثر به ویراستاری داده می‌شود، کنترل پدیدآورندگان بر اثر همچنان باقی است و مالکیت آن‌ها بر اثر به رغم حضور ویراستار ادامه می‌یابد، اما در سایه‌نویسی چنین نیست (C.f. blog.scielo.org).

۲-۱۸. سایه‌نویسی و ترجمه

در بسیاری از پژوهش‌ها، پژوهشگر به دلایل گوناگون، از جمله ناآشنایی با زبان یا نداشتن زمان، از یک مترجم می‌خواهد که متنی را برای او ترجمه کند تا بتواند از مفاد متن‌های ترجمه شده در متنی که معمولاً به زبان خود می‌نویسد استفاده کند. اما آیا در این موارد، درخصوص آنچه ترجمه شده، سایه‌نویسی اتفاق افتاده است؟

تبصره ۵ قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی (مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱) می‌گوید: «ارائه خدماتی که در جریان تهیه آثار پژوهشی، علمی و هنری انجام آن‌ها توسط اشخاص ثالث

متعارف است، از قبیل ... «ترجمه»، مشمول حکم مقرر در این قانون نیست». به این ترتیب، دست کم از نظر قانونگذار ایرانی، ترجمه به مرزهای سایه‌نویسی نزدیک نمی‌شود؛ اما آیا به‌واقع چنین است و می‌توان به گونه مطلق، ترجمه را از سایه‌نویسی جدا کرد؟

اساس سایه‌نویسی بر تولید «همه» یا «بخشی» از اثر توسط شخصی است که اصولاً در سایه می‌ماند و فردی دیگر خود را به جای او، صاحب اثر معرفی می‌کند. در آثار ترجمه‌ای که نام مترجم اصلی در سایه می‌ماند و مترجم دروغین به‌عنوان صاحب همه اثر معرفی می‌گردد، پاسخ به این پرسش روشن است: «سایه‌نویسی اتفاق افتاده است»؛ اما در جایی که بخشی از اثر توسط دیگری ترجمه می‌شود و نویسنده دروغین، عین عبارات ترجمه شده را بدون نام بردن از مترجم اصلی و بدون هرگونه اشاره به همکاری او، به‌عنوان ترجمه خود معرفی می‌کند، پاسخ بالا چندان موجه و درست نیست.

از این رو باید میان آن گونه از ترجمه که در آن، متن ترجمه شده به شکلی که مترجم (سایه‌نویس) ترجمه کرده در متن تألیفی نمی‌آید و آن‌جا که متن ترجمه شده دقیقاً از راه «برداشت/گذاشت» در متن نویسنده دروغین وارد می‌گردد، تمایز قائل شد؛ بدین نحو که در صورت دوم باید قائل به وقوع سایه‌نویسی باشیم؛ زیرا «بخشی» از اثر تولید شده متعلق به مترجم (سایه‌نویس) است و بر طبق اصول حاکم بر مالکیت فکری، او مالک حقوق مادی و معنوی بخش ترجمه شده است و نویسنده دروغین نمی‌تواند حق او را از میان ببرد.

نتیجه آنچه گفته شد لزوم اصلاح تبصره ۵ قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی (مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱) است تا از این طریق، راه سایه‌نویسی در متون ترجمه‌ای/ تألیفی بسته شود.

۲-۱۹. سایه‌نویسی و سفارش اثر

مفهوم «اثر» در بند نخست از ماده ۲ کنوانسیون برن (۱۸۸۶) چنین تعریف شده است: «اصطلاح آثار ادبی و هنری»، تمامی آفرینش‌های مربوط به گستره ادبی، علمی و هنری، صرف‌نظر از روش یا شکل ابراز آن‌ها را در بر می‌گیرد؛ مانند موارد زیر: کتاب‌ها، بروشورها و دیگر نوشته‌ها؛ کنفرانس‌ها، نطق‌های کوتاه، موعظه‌ها و دیگر آثاری که دارای ماهیت مشابه هستند؛ آثار نمایشی یا نمایشی - موسیقایی، رقص‌ها، پانتومیم‌ها؛ تنظیم موسیقی با کلام یا بدون آن، آثار سینمایی و نیز آثاری که مشابه آثار سینمایی ابراز می‌شوند؛ آثار مربوط به طراحی، نقاشی، معماری، پیکره، گراور، لیتوگرافی؛ آثار عکاسی و آثاری که مشابه روش آثار عکاسی ابراز می‌شوند؛ آثار هنرهای کاربردی؛ تصاویر، نقشه‌های جغرافیایی؛ نقش‌ها؛ کروکی‌ها و آثار تجسمی مرتبط با جغرافی، توپوگرافی (موقعیت طبیعی)؛ معماری و علوم» (وادقانی ۱۳۸۸). در ماده ۱ قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان (مصوب ۱۳۴۸/۱۰/۱۱) در پیروی از کنوانسیون مزبور، اثر چنین تعریف شده است: «از نظر

این قانون، به مؤلف و مصنف و هنرمند، «پدیدآورنده» و به آنچه از راه دانش یا هنر و یا ابتکار آنان پدید می‌آید، بدون در نظر گرفتن طریقه یا روشی که در بیان یا ظهور و یا ایجاد آن به کار رفته، «اثر» اطلاق می‌شود.

اما آیا طبق مقررات مربوط به مالکیت فکری، می‌توان سایه‌نویسی را در قالب سفارش اثر انجام داد؛ به این معنا که شخص «الف» به شخص «ب» سفارش تولید یک اثر را بدهد و در ازای این کار به سفارش گیرنده، مبلغی را حسب توافق پرداخت کند.

ماده ۱۳ قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان می‌گوید: «حقوق مادی اثرهایی که در نتیجه سفارش پدید می‌آید تا سی سال از تاریخ پدید آمدن اثر، متعلق به سفارش دهنده است، مگر آن که برای مدت کم‌تر یا ترتیب محدودتری توافق شده باشد.

همان‌گونه که این ماده بیان می‌کند، امکان سفارش هر یک از آثار مذکور در ماده ۱ آن وجود دارد و از این رو، شاید گمان برود که این قانون سایه‌نویسی را اجازه داده است؛ اما دقت در متن ماده نشان می‌دهد که این قانون فقط «حقوق مادی» اثر سفارشی را متعلق به سفارش دهنده می‌داند، آن‌هم «تا سی سال از تاریخ پدید آمدن اثر». به این ترتیب، متن ماده مشخص می‌کند که به پیروی از اصل «تعلق همیشگی حقوق معنوی اثر به پدیدآور»، قانونگذار ایران نیز نمی‌پذیرد که در سفارش تولید یک اثر، اعم از رساله یا پایان‌نامه و یا کتاب، حقوق معنوی اثر به سفارش دهنده برسد؛ حتی برای زمانی اندک.

بر این پایه، از آن‌جا که در سایه‌نویسی، میان نویسنده دروغین و سایه‌نویس این توافق وجود دارد که اثر فقط به نام نویسنده دروغین عرضه یا منتشر شود، و حقوق معنوی سایه‌نویس کلاً از میان می‌رود، نمی‌توان سایه‌نویسی را با سفارش اثر همسان دانست.

۲-۲۰. سایه‌نویسی و همکاری پژوهشی / علمی

«در دنیای کنونی، متخصصان و پژوهشگران ناگزیر از برقراری ارتباط‌های بیش‌تر و بهره‌گیری از پدیده «همکاری علمی»^۱ و روی آوردن به «تألیف مشترک»^۲ هستند، زیرا یک فرد بندرت می‌تواند تمامی تخصص، مهارت، منابع و امکانات لازم برای پژوهش در موضوعی خاص را در اختیار داشته باشد. همکاری علمی مزایا و فواید زیادی دارد. «هارت» (Hart 2000) مزایای همکاری علمی را ارتقای کیفیت مقاله، استفاده از تخصص و مهارت نویسنده همکار، ارائه ایده‌های جدید و با ارزش توسط نویسنده همکار، افزایش انتشارات علمی و یادگیری از نویسنده همکار برشمرده است. در چند

^۱ scientific collaboration

^۲ co-authorship

دهه اخیر، انتشار مقاله‌های علمی حاصل تلاش مشترک دو و یا چند نویسنده، گسترش روزافزون یافته است. پدیده «تألیف مشترک» یا «همکاری در تألیف»، فرایندی را شامل می‌شود که طی آن، دو یا چند نویسنده برای خلق یک اثر علمی، با اتخاذ یکی از شیوه‌های همکاری، منابع و استعدادها را به اشتراک می‌گذارند و با هم همکاری می‌کنند (امیری ۱۳۸۳). از آن‌جا که «تألیف مشترک» یکی از جنبه‌های قابل لمس همکاری علمی است، اغلب تألیف مشترک به عنوان شاخصی برای سنجش آن در نظر گرفته می‌شود» (رحیمی و فتاحی ۱۳۸۳).

همکاری پژوهشی از آن دسته عنوان‌هایی است که سایه‌نویسی می‌تواند به راحتی در ذیل آن رخ بدهد؛ به این ترتیب که سایه‌نویس و نویسنده دروغین بر مبنای همه عناصری که در سایه‌نویسی وجود دارد، این بار توافق می‌کنند که نام سایه‌نویس را در کنار نام نویسنده دروغین در اثر ذکر کنند، اما نه به عنوان «پدیدآورنده»، بلکه با عنوان «پدیدآورنده همکار». با این روش، از سویی احتمال ردیابی سایه‌نویسی مشکل می‌شود؛ به‌ویژه در جایی که هیچ ذکر نمی‌شود کدام بخش از اثر را کدام‌یک از پدیدآورندگان (نویسنده دروغین و سایه‌نویس) پدید آورده؛ زیرا در این حالت، همه متن یک شکل و قالب و شیوه نگارش دارد و این امکان وجود ندارد که از راه تطبیق شیوه نگارش بخش‌ها یا فصل‌های مختلف اثر، به دو گانگی نویسندگان پی‌برد.

روشن است که این روش سایه‌نویسی درباره آثاری که امکان همکاری پژوهشی / علمی در موردشان وجود ندارد، مانند پایان‌نامه یا رساله دانشجویی منتفی است، اما در مواردی همچون کتاب تألیفی یا ترجمه و یا مقاله علمی پژوهشی مصداق‌های فراوان دارد.

۲-۲۱. سایه‌نویسی و مشاوره

در تعریف مشاور گفته شده: «منظور از مشاور کسی است که در یکی از رشته‌ها و گرایش‌های مشاوره (خانواده، شغلی، تحصیلی، توان بخشی، عمومی و ...) در سطح کارشناسی ارشد فارغ‌التحصیل شده باشد» (مجموعه قوانین ۱۳۸۲). یا «شخص حقیقی یا حقوقی است که خدمات مشاوره ارائه می‌کند» (مجموعه قوانین ۱۳۸۳).

همچنین در بند ۵ از ماده ۲ «آیین‌نامه خرید خدمات مشاوره» (مصوب ۱۳۸۸/۷/۱۸) در تعریف «مشاوره» گفته شده: «هر نوع خدمات مدیریتی، کارشناسی، مشاوره‌ای یا خدمات مهندسی مشاور، از جمله:

الف) طراحی مفهومی، پایه تفصیلی و اجرایی؛

ب) مطالعات پیدایش، مطالعات توجیهی و تهیه طرح؛

پ) مطالعات پژوهشی، تحقیقاتی، بنیادی، کاربردی، راهبردی و توسعه‌ای؛

- (ت) مطالعات موضوعی، بخشی، جامع و میان‌بخشی؛
- (ث) مطالعات منطقه‌ای و آمایش سرزمین؛
- (ج) تهیه و تنظیم استانداردها، ضوابط و معیارهای فنی و اجرایی؛
- (چ) برنامه‌ریزی و کنترل پروژه؛
- (ح) مهندسی ارزش؛
- (خ) برنامه‌ریزی آموزشی و توسعه منابع انسانی؛
- (د) پایش و ارزشیابی طرح‌ها؛
- (ذ) خدمات مدیریتی؛
- (ر) مدیریت طرح؛
- (ز) کنترل مهندسی؛
- (ژ) مطالعات اقتصادی؛
- (س) امکان‌سنجی، طراحی و مدیریت سیستم‌ها؛
- (ش) مطالعات ارزیابی زیست‌محیطی؛
- (ص) نظارت بر اجرا، نصب و بهره‌برداری؛
- (ض) مطالعات آماری؛
- (ط) نقشه‌برداری و ایجاد سیستم‌های اطلاعات جغرافیایی؛
- (ظ) ویژه‌سازی، نصب، راه‌اندازی، نگهداری و پشتیبانی بسته‌های نرم‌افزاری؛
- (ع) برنامه‌ریزی، امکان‌سنجی، مدیریت طرح، استانداردسازی، مطالعه، طراحی، ساخت، پیاده‌سازی، ارزیابی و ممیزی نظام‌های فناوری اطلاعات؛
- (غ) معماری اطلاعات، برنامه‌نویسی، پیاده‌سازی، انتقال، پشتیبانی و نگهداری نرم‌افزارهای سفارشی؛
- (ف) طراحی شبکه‌های رایانه‌ای؛
- (ق) خدمات برنامه‌ریزی فناوری اطلاعات و ارتباطات شامل تهیه طرح‌های جامع فناوری اطلاعات و ارتباطات، برنامه‌ریزی راهبردی فناوری اطلاعات و ارتباطات و تدوین معماری سازمانی؛
- (ک) خدمات جنبی و مکمل خدمات مشاوره؛
- (گ) خدمات کارشناسی در یک یا چند مورد از زمینه‌های اداری، مالی، آموزشی، حقوقی، پژوهشی، فنی و بازرگانی».

نگاهی به متن بالا نشان می‌دهد که حتی تعریف‌های قانونی از «مشاور» و «مشاوره»، جامع و مانع نیستند، اما در هر حال، فراوانی و گستره مواردی که در ذیل عنوان «مشاوره» جای می‌گیرند نشان

می‌دهند که سایه‌نویسان، اعم از اشخاص حقیقی یا حقوقی، با چه دامنه‌ای از فعالیت می‌توانند در توافق با نویسنده دروغین، به تولید اثر بپردازند و در زیر عنوان «مشاوره» نام خود را از «پدیدآورنده» به «مشاور» تقلیل بدهند و همان نتایجی را رقم بزنند که هدف و مقصود از سایه‌نویسی است؛ یعنی «تولید همه یا بخشی از اثر برای عرضه و انتشار به نام دیگری». اگر بپذیریم که در بسیاری از موارد مشاوران، گزارش‌های کارشناسی مکتوب را در پاسخ به پرسش‌های معین ارائه می‌کنند می‌توان میزان همکاری آنان در پدید آمدن آثار مکتوب، مانند رساله، مقاله، پایان‌نامه و یا کتاب را تجسم کرد. البته این سخن به این معنا نیست که همه مشاوران یا مؤسسات مشاوره‌ای در سایه‌نویسی نیز دست دارند، بلکه می‌توان این نظر را مطرح کرد که در ذیل مشاوره، سایه‌نویسی هم انجام شود؛ هم‌چنان که در یک پژوهش به این امر اشاره و گفته شده مؤسسات سایه‌نویس «با عناوینی مانند مشاوره و راهنمایی پایان‌نامه و تایپ و ترجمه فعالیت می‌کنند» (رسولی و همکاران ۱۳۹۴).

۲۲-۲. سایه‌نویسی و جعل

برخی جعل حدیث را از اقسام سایه‌نویسی دانسته‌اند (رسولی و همکاران ۱۳۹۴)؛ اما آیا به واقع، این سخن درست است؟

در تعریف جعل و تزویر، ماده ۵۲۳ کتاب پنجم از قانون مجازات اسلامی (تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده، مصوب ۱۳۷۵/۳/۲) می‌گوید: «جعل و تزویر عبارتند از ساختن نوشته یا سند یا ساختن مهر یا امضای اشخاص رسمی یا غیر رسمی [یا] خراشیدن یا تراشیدن یا قلم بردن یا الحاق یا محو یا اثبات یا سیاه کردن یا تقدیم یا تأخیر تاریخ سند نسبت به تاریخ حقیقی یا الصاق نوشته‌ای به نوشته دیگر یا به کار بردن مهر دیگری بدون اجازه صاحب آن و نظایر این‌ها به قصد تقلب» (مجموعه قوانین ۱۳۷۵، ص ۱۶۴).

عنصر اصلی سایه‌نویسی، «آفرینش و پدیدآوری به نام دیگری» است؛ خواه در برابر عوض و دستمزد و خواهد بدون آن و اعم از آن که اثر به نام کسی که دستمزد می‌دهد منتشر شود و یا به نام دیگری یا دیگران. از این رو، اگر شخصی به دیگری پولی بدهد تا اشعاری بسراید و آن اشعار را به نام دختر خودش به چاپ برساند، سایه‌نویسی رخ داده است. همچنین است اگر فردی سخن یا نوشته‌ای را به دیگری نسبت بدهد و برای نمونه جعل حدیث کند. در جعل حدیث گاه جاعل در ازای گرفتن پول یا مابه‌ازا چنین می‌کند، هم‌چنان که ابوهریره چنین می‌کرده، و گاه شخص برای منافع شخصی خودش و بدون آن که از دیگری پول بگیرد دست به جعل حدیث می‌زده است که شمار این احادیث نیز کم نیست و دانش درایه و حدیث برای پژوهش در همین باره و کشف حدیث واقعی از جعلی ایجاد شده است.

۲-۲۳. سایه‌نویسی و مالکیت فکری

«فکر» یک ماهیت غیرمادی و «معنوی» است، اما هنگامی که در گفتار یا نوشتار و یا رفتار نمود پیدا می‌کند، صورت «مادی» می‌یابد؛ به این معنا که قابل اندازه‌گیری است و می‌توان برایش بهای مادی نیز تعیین کرد. حقوق مالکیت فکری، بر این فرض استوار است که اگر صورت‌های مادی فکر، ارزش دارند و «مال» هستند، باید از مالکان آن‌ها پشتیبانی شود؛ به گونه‌ای که از هر مال مادی دیگر در حقوق حمایت می‌گردد؛ اما در عین حال نباید ویژگی معنوی فکر فراموش شود.

حقوق مالکیت فکری به دو شاخه تقسیم می‌شود: (۱) مالکیت صنعتی، (۲) کپی‌رایت (بیگ‌زاده ۱۳۹۹).

آن بخش از حقوق مالکیت فکری که در سایه‌نویسی بیش‌تر بر آن تمرکز می‌شود و مثال‌ها و نمونه‌ها از آن حوزه ارائه می‌شوند، و حتی اصطلاح «سایه‌نویسی» نیز معطوف به آن است، حقوق کپی‌رایت است.

در نظام جهانی، کنوانسیون برن (مصوب ۱۸۸۶) اصلی‌ترین مصوبه در زمینه حمایت از مالکیت ادبی و هنری است. کنوانسیون برن برای حمایت از آثار ادبی و هنری در سال ۱۸۸۶ منعقد گردیده، در پاریس به سال ۱۸۹۶ و در برلین به سال ۱۹۰۸ مورد بازنگری قرار گرفته، در برن به سال ۱۹۱۴ تکمیل شده، در رُم به سال ۱۹۲۸، در بروکسل به سال ۱۹۴۸، در استکهلم به سال ۱۹۶۷ و در پاریس به سال ۱۹۷۱ بازنگری گردیده و در ۱۹۷۹ اصلاح شده است. کنوانسیون برن مبتنی است بر سه اصل مبنایی که عبارتند از:

۱. آثاری که در یکی از کشورهای عضو به وجود می‌آیند (یعنی آثاری که نویسندگان‌شان تبعه چنین کشورهایی هستند یا آثار مذکور نخستین‌بار در این گونه کشورها منتشر شده‌اند) باید مشمول همان حمایت‌هایی شوند که هر یک از کشورهای عضو در مورد آثار شهروندان خود اعمال می‌کنند (اصل «رفتار ملی»)^۱.
۲. اعمال حمایت نباید مشروط به رعایت هر گونه تشریفات باشد (اصل «حمایت خودکار»)^۲.
۳. حمایت، مستقل از وجود حمایت در کشوری است که اثر در آن‌جا ایجاد شده است.

^۱ principle of “national treatment”

این اصل را می‌توان، اصل «رفتار همچون تبعه خود» نیز ترجمه کرد.

^۲ به موجب توافقنامه مربوط به جنبه‌های مرتبط با تجارتِ حقوق جهانی برقرار شود. لازم به ذکر است که امکان اجرای موافقتنامه ترپس یا تأخیر در اجرای آن در خصوص تعهدات ناشی از اصل «رفتار ملی» و شرط «دول کامله‌الوداد» مُجرا نخواهد شد.

^۳ principle of “automatic” protection

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایران‌داک در ارتباط با آن □ ۷۳

(اصل «استقلال حمایت»^۱) (همان). کنوانسیون برن، برخی محدودیت‌ها و استثنائات را درباره حقوق مادی (اقتصادی) اجازه می‌دهد؛ یعنی مواردی را که در آن‌ها آثار مورد حمایت ممکن است بدون کسب اجازه از مالک کپی‌رایت و بدون پرداخت مابه‌ازا مورد استفاده قرار گیرند. این موارد عموماً تحت عنوان «استفاده‌های رایگان»^۲ از آثار مورد حمایت نامیده می‌شوند و در بند ۲ از ماده ۹ (بازتولید در برخی موارد خاص)، ماده ۱۰ (نقل قول و استفاده از آثار به منظور مثال‌آوری و توضیح برای مقاصد آموزشی)، ماده ۱۰ مکرر (بازتولید روزنامه یا موارد مشابه و استفاده از آثار به منظور خبررسانی و گزارش‌نویسی^۳ رخدادها و اتفاقات جاری) و ماده ۱۱ مکرر (ضبط‌های زوگذر^۴ برای منظور پخش در برنامه‌های رادیو و تلویزیونی).

همچنین پیوست «قانون پاریس کنوانسیون»^۵ به کشورهای در حال توسعه اجازه می‌دهد که در مورد ترجمه و بازتولید آثار، در برخی موارد، مجوزهای غیرارادی (الزامی) را در ارتباط با فعالیت‌های آموزشی به اجرا درآورند. در این موارد، استفاده مذکور بدون اخذ اجازه از دارنده حق مجاز است؛ البته منوط به پرداخت حق‌الزحمه‌ای که باید به موجب قانون تعیین شود.

در حقوق ایران، دو قانون مهم به این موضوع پرداخته‌اند: قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان (مصوب ۱۳۴۸/۱۰/۱۱) و قانون پیشگیری و مقابله با تقلب علمی در تهیه آثار علمی (مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱)؛ با این توضیح که قانون حمایت ایران را در غالب موارد باید شکل اقتباسی و بومی شده مقررات کنوانسیون برن درباره کپی‌رایت شمرد.

در حقوق مالکیت فکری و همچنین در نظام جهانی مالکیت فکری، برای او که فکرش را در یکی از صورت‌ها، عینیت مادی می‌بخشد، دو نوع حقوق در نظر گرفته شده است: (۱) حقوق معنوی، (۲) حقوق مادی.

۱. **حقوق مادی:** «حق مادی آن بخش از حق مؤلف است که ارزش مادی داشته، قابل انتقال است و به شکل حق نشر و تکثیر، حق ترجمه کردن، حق اقتباس و تلخیص، و حق عرضه و اجرای اثر در قالب‌های نمایشی ظاهر می‌شود» (بیگ‌زاده ۱۳۹۷).

«ماده ۳ قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان بی‌آن که تعریفی از حق مادی یا

¹ principle of “independence” of protection

² free uses

³ reporting

⁴ ephemeral recordings

⁵ Appendix to the Paris Act of the Convention

معنوی ارائه کند، فقط به بیان برخی از مصادیق حق پدیدآورنده پرداخته که عبارتند از:

الف) حق انحصاری نشر و پخش و عرضه و اجرای اثر: منظور از انحصاری بودن، منحصر بودن اجرای این حقوق به پدیدآورنده است؛ به این معنا که به جز او، قائم مقامش، و اشخاصی که از پدیدآورنده اجازه دارند، شخص دیگری حق بهره‌برداری از چنین حقوقی را ندارد. نشر اثر می‌تواند در کلیه صورت‌های چاپی، صوتی و تصویری صورت گیرد و عرضه و اجرای آن می‌تواند در هر یک از صورت‌های مذکور در بندهای ماده ۲ محقق شود.

ب) حق بهره‌برداری مادی از اثر: بهره‌برداری مادی عبارت است از هر گونه استفاده از تمام یا بخشی از اثر که منجر به کسب درآمد می‌شود و در مقابل، بهره‌برداری معنوی، چنین درآمدی را برای پدیدآورنده به ارمغان نمی‌آورد» (بیگزاده ۱۳۹۷).

۲. حقوق معنوی: «حق معنوی قابلیت انتقال ندارد و کاملاً به پدیدآورنده تعلق داشته، آن بخش از جنبه‌های حق مؤلف را شامل می‌گردد که برای حمایت یا حفاظت از اصالت آن ضروری هستند، مانند حق جلوگیری از تعرض به اصالت اثر، حق نویسنده بر نام اثر و مشخصات آن، یا حق جلوگیری از تحریف اثر» (بیگزاده ۱۳۹۷).

«در تبیین بیش‌تر حقوق معنوی ماده ۴ مقرر داشته: «حقوق معنوی پدیدآورنده، محدود به زمان و مکان نیست و غیرقابل انتقال است». این که حقوق معنوی به زمان و مکان محدود نیست، ممکن است این گمان را ایجاد کند که در قلمرو قانون حمایت حقوق و مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، آثار پدیدآورنده در آن سوی قلمرو سرزمینی و حاکمیت حقوقی ایران نیز قابلیت استناد و حمایت دارد؛ اما چنین برداشتی از ماده، نادرست است، زیرا این امر منوط به پیوستن یا امضای موافقتنامه‌های منطقه‌ای یا جهانی توسط ایران است. با این توضیح، منظور ماده آن است که حق معنوی پدیدآورنده در تمام مکان‌های تحت حاکمیت دولت ایران مورد حمایت است و افزون بر این فقط در دایره زمانی عمر پدیدآورنده اعتبار ندارد، بلکه پس از درگذشت او نیز – به شرح ماده ۱۲ – واجد اعتبار و مورد حمایت قانونگذار ایرانی است.

«نکته مهم و قابل توجه درباره حق یا حقوق معنوی، عدم امکان واگذاری آن‌ها به غیر و انتقال این دسته از حقوق است. به لحاظ حقوقی، «انتقال» یعنی واگذاشتن و واگذاری حق به طور ارادی – و نه بر اثر فوت – به شخصی دیگر؛ از طریق انجام هر یک از اعمال حقوقی، از هبه گرفته تا بیع و اجاره. با این وصف و با ملحوظ داشتن مطلق بودن مفاد ماده ۴ می‌توان گفت که انتقال حق معنوی، نه به طور دائم مجاز است و نه به طور موقت و با این ترتیب، پدیدآورنده نمی‌تواند حق یا حقوق معنوی خود را کلاً یا جزئاً و یا به طور دائم یا موقت به دیگری واگذار کند؛ خواه در قبال این واگذاری وجهی یا

منفعتی مادی عاید او بشود و خواه چنین نشود.

«نکته درخور توجه درباره حق معنوی آن است که حق پدیدآورنده ابتدا باید به لحاظ حقوقی به وجود بیاید و آنگاه منتقل شود والا قابلیت انتقال آن منتفی است. توضیح این که حق معنوی، زمانی برای پدیدآورنده به وجود آید که اثر بر طبق قانون در حوزه مالکیت پدیدآورنده ایجاد شود؛ اما اگر پدیدآورنده پیش از تحقق قانونی این حق، اثر را به نام دیگری کند، حق معنوی و همچنین حق مادی برای دیگری به وجود خواهد آمد، نه برای او؛ مانند جایی که شخصی، کتابی را تألیف می‌کند، اما پیش از انتشار یا ثبتش تصمیم می‌گیرد که کتاب را به نام شخصی دیگر منتشر کند و در ازای این اقدام، وجهی از او دریافت می‌کند یا با چنین اقدامی، بدهی خود را با وی تصفیه می‌کند. در چنین حالتی، اثر از همان آغاز و پیش از آن که به نام پدیدآورنده ثبت شود، حسب خواست و اراده آزاد او به نام دیگری چاپ و منتشر شده و کلیه حقوق مادی و معنوی چنین اثری نیز به او شخص انتقال گیرنده (منتقل‌الیه) تعلق خواهد یافت. این نوع انتقال در قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مورد منع و نهی قرار نگرفته، هرچند در عمل می‌تواند مایه سوءاستفاده و در واقع، تقلب نسبت به قانون شود» (بیگزاده ۱۳۹۷).

«حق مالکیت با شماست. اگر در قرارداد شما آمده باشد که هیچ اسمی از سایه‌نویس در اثر شما نباشد، یک سایه‌نویس حرفه‌ای با کمال میل می‌پذیرد. البته شما می‌توانید در کتاب خود اعلام کنید که مثلاً این خاطرات توسط فلان شخص مکتوب شده است که این هم مرسوم است. می‌توانید از سایه‌نویس با عنوان «مشاور محتوا» یاد کنید و هر چیز دیگر (که البته در این دو صورت، سایه‌نویس از سایه بیرون خواهد آمد). متن مال شماست؛ در تصرف شماست و به شما فروخته شده است. هرگونه دخل و تصرفی می‌توانید داشته باشید و آن را به نام خودتان چاپ کنید» (ارسطویی ۱۳۹۸).

«آیا اگر مقاله یا پایان‌نامه توسط یک مؤسسه (یا فرد) نوشته شود و خود آن مؤسسه (یا فرد) تمایلی به درج نامش نداشته باشد، باز هم سایه‌نویسی رخ داده است؟ مسلم است که بله، سایه‌نویسی است» (رجب‌زاده ۱۳۹۶).

۲-۲۴. سایه‌نویسی همچون یک حرفه قانونی

آیا برای اقدام به سایه‌نویسی لازم است نخست نویسنده دروغین به سایه‌نویس سفارش بدهد و آنگاه سایه‌نویس آغاز به کار کند و یا سایه‌نویس می‌تواند مانند که شخص حرفه‌ای، تعدادی اثر را برای خریداران مقدر (نویسنده‌های دروغین بالقوه) بیافریند و چشم به راه آمدن آن‌ها باشد؟ «در دنیا سایه‌نویس‌های مشهور و زیادی هستند که می‌توانید از آن‌ها و روش کارشان ایده بگیرید از جمله روز موریس Roz Morris که در این زمینه بسیار مشهور است و بیش از ۴ میلیون محتوا به

صورت سایه‌نویسی از او منتشر شده است» (writena.com).

«استاویسکی (Stavisky 1973) می‌گوید که در دانشگاه‌های آمریکایی، سرقت ادبی سنتی دیرینه بوده است که به وسیله گروه‌های برادری تقویت شد و به قرن نوزدهم برمی‌گردد. گروه برادری (اخوت) از پرونده‌ها برای بازیابی اثر مکتوب دانشگاهی استفاده کردند. او همچنین می‌گوید که در دهه ۱۹۴۰ ظاهراً تبلیغات به صورت هفتگی در روزنامه معتبر نیویورک، خدمات سایه‌نویسی را آگهی می‌کردند که شامل تولید رساله‌ها، پایان‌نامه‌ها، و مقالات ترمی می‌شد. او ادامه می‌دهد که چگونه این کار در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ گسترش یافت. با ورود اینترنت، سایه‌نویسی به صنعتی جهانی تبدیل شده است. اصطلاحات «کارخانه تولید مقاله»^۱ و «کارخانه مقاله‌سازی»^۲ اغلب برای تشریح این صنعت به کار گرفته شده‌اند» (Singh and Remenyi 2016).

«ولفگانگ آمادئوس موتسارت برای افراد ثروتمند، آثار موسیقی، سایه‌نویسی کرده است».^۳

۲-۲۵. چرا یک نفر حاضر به سایه‌نویسی می‌شود؟

برای یک نویسنده هیچ لذتی مانند دیده شدنش وجود ندارد اما سایه‌نویسی در آمد بسیار بالایی دارد، عموماً ممکن است که شما مستقیم با برندینگ شخصی یک نفر مستقیماً در ارتباط باشید و به همین دلیل کمتر کسی پیدا می‌شود که سر قیمت با شما چانه بزند!

یکی از معروف‌ترین کتاب‌های دونالد ترامپ به نام «هنر معامله» که در سال ۱۹۸۷ انتشار یافته توسط تونی شوارتز سایه‌نویسی شده است (بی‌نام ۱۳۹۹). «دونالد ترامپ در برابر جمعیتی که در لابی برج ترامپ، در خیابان پنجم جمع شده بودند، ویژگی‌هایش را ترسیم می‌کرد و می‌گفت «ما به رهبری احتیاج داریم که هنر معامله را نوشته است.» شوآرتز با خودش فکر می‌کرد اگر این طور است، پس به جای ترامپ، این اوست که باید نامزد انتخابات ریاست جمهوری شود. شوآرتز به سرعت توییتی منتشر کرد و در آن نوشت: از دونالد ترامپ تشکر می‌کنم که پیشنهاد کرده است من نامزد انتخابات ریاست جمهوری شوم، با توجه به این که این من بودم که کتاب هنر معامله را نوشتم. شوآرتز کسی بود که در سال ۱۹۸۷، کتاب پر فروش خاطرات دونالد ترامپ را به نیابت از او نوشت و بابت آن، هم اسمش به عنوان نویسنده‌ی همکار روی جلد کتاب نوشته شد، هم پانصد هزار دلار پیش‌پرداخت گرفت و هم نیمی از حق‌التألیف کتاب را دریافت کرد. کتاب هنر معامله موفقیتی چشمگیر داشت. در چهل و هشت هفته جزو فهرست پر فروش‌ترین‌های تایمز بود و در سیزده هفته‌ی

^۱ paper mill

^۲ essay mill

^۳ ویکی‌پدیا، ذیل «سایه‌نویسی».

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایرانداد در ارتباط با آن □ ۷۷

متوالی در رده اول این فهرست قرار داشت. بیش از یک میلیون نسخه از کتاب فروخته شده بود و چندین میلیون دلار سود عاید نویسندگان آن می‌کرد. این کتاب که باعث شهرت ترامپ حتا خارج از مرزهای نیویورک شد، وی را به عنوان نمادی از یک سرمایه‌گذار موفق و پرنفوذ معرفی می‌کرد. ادوارد کوسنر، سردبیر سابق و ناشر نیویورک، که شوارتز در آن زمان به عنوان نویسنده در آنجا مشغول کار بود، می‌گوید: «تونی کسی بود که دونالد ترامپ را خلق کرد. او دکتر فرانکشتاین است» (at: khabgard.com).

«چندی پیش زلاتان ابراهیموویچ کاپیتان تیم ملی سوئد و ستاره خط حمله پاریس سن ژرمن از کتاب زندگینامه خود با نام «من زلاتان هستم» پرده‌برداری کرد. وی در این کتاب سخنان جنجالی زیادی به زبان آورد و اظهارنظرهای بسیاری درباره تیم‌ها، هم بازی‌ها و مربیانی که با آن‌ها کار کرد انجام داد. زلاتان انقدر شخصیت عجیب و غریبی در فوتبال است که کسی از حرف‌های او تعجب نکرد اما سایه‌نویس این کتاب ظرف روزهای گذشته اذعان کرد که بسیاری از نقل قول‌های آن کتاب ساخته ذهن اوست نه جملاتی که زلاتان گفته است. آیا او صرفاً می‌خواهد ننگ سایه‌نویسی را از دامن خود پاک کند یا واقعاً غولی است با جامه قدیسان؟

«دیوید لاگر کرانتز، سایه‌نویس کتاب زندگینامه زلاتان ابراهیموویچ، در مورد کارش این‌طور توضیح می‌دهد: «من با زلاتان از نزدیک کار کردم، درباره چیزهایی که نمی‌دانستم از او پرسیدم. من باید صدای حقیقی او می‌بودم، اما نکته این جاست که من مانند یک روزنامه‌نگار کار نکردم. من تمام حرف‌های او را بیان نکردم. من این را می‌دانم که اگر می‌خواهید چیزی حقیقی و معتبر به نظر برسد، آخرین کاری که باید بکنید نقل قول کامل صحبت‌هاست. من سعی کردم تصویر درست را از او بگیرم و داستان را پیدا کنم، من سعی کردم به ادبیات زلاتان برسم».

«کتاب من زلاتان هستم در سال ۲۰۱۴ در بخش ورزشی در لیست پرفروش‌ترین کتاب‌ها قرار گرفت. ریچارد ویلیامز منتقد روزنامه گاردین در رابطه با این کتاب نوشت: «این قانع‌کننده‌ترین زندگینامه ایست که تا کنون از یک فوتبالیست نوشته شده است.» کتاب سرشار است از اظهارنظرهای جنجالی و خاص، در کتاب درباره مارکور ماترازی مدافع ایتالیایی گفته می‌شود: «او مثل من است. نفرت و انتقام چیزی است که او را پیش می‌برد.» یا درجایی دیگر درباره پپ گواردیولا مربی سابق زلاتان و خواسته‌های او از بازیکنان می‌آید: «یک مربی وقتی شایسته است که بتواند با شخصیت‌های متفاوت بازیکنان کنار بیاید.»

«لاگراکانتز در رابطه با زمانی که می‌خواسته کار را به زلاتان تحویل بدهد می‌گوید: «می‌توانید تصور کنید لحظه‌ای که من، زلاتان ابراهیموویچ فلاپی، نسخه اولیه و اصلی کتاب را به زلاتان ابراهیموویچ واقعی تحویل می‌دادم. اولین چیزی که او گفت این بود: «این چه مزخرفی است؟ من هیچ وقت این‌ها را نگفتم!» اما پس از مدتی فکر کنم او فهمید قصدم من چه بود و حالا او فکر می‌کند این داستان خودش است.»

«سایه‌نویس کتاب من زلاتان هستم اگرچه تا به حال هیچ‌گاه نویسنده بزرگی نبوده، اما استعدادش را با موفقیتی که در فروش این کتاب به دست آورده نشان داده و سعی دارد با اظهارنظرهای فعلی‌اش از زیرسایه بیرون آید و شاید دیگر برای خود شروع به نوشتن کند. یک سوم آدم‌های این سرزمین اگر «حرفی» برای نوشتن داشته باشند، «استعداد» لازم را دارند؛ اما آدمی که مهم‌ترین عکس‌العملش در برابر زندگی «بیزاری» است، مطمئناً چیزی برای عرضه به خوانندگان ندارد. پس باید ابتدا زندگی را یاد گرفت و از زیر سایه بیرون آمد. برای نویسنده بزرگی بودن باید نخست انسان بزرگی بود، سپس مهارتی را فراگرفت و وجود خود را به صفحات کتاب منتقل کرد؛ اما بی‌شک تعداد اندکی از ما آدم‌های بزرگی هستیم و همواره با این پرسش مواجهیم که آیا زندگی ما ارزش به ثبت رسیدن را دارد؟» (C.f: bankvarzesh.com).

«گاهی گفته می‌شود کتاب معروف هیلاری کلینتون را یک سایه‌نویس نوشته است و نه شخص هیلاری. که این اصلاً چیز بدی نیست» (ارسطویی ۱۳۹۸).

«کارل تئودور تسو گوتنبرگ، وزیر دفاع آلمان در سال ۲۰۱۱، پس از افشای این نکته که بخش‌های زیادی از پایان‌نامه دکتری خود را بدون ذکر منبع، کپی‌کاری کرده، هم شغل و هم مدرک دکتری خود را در دانشگاه بایرویت از دست داد. پروفیسور «فولکر ریله» در مصاحبه همان سال با فوکوس آنلاین از وجود ۱۰ درصد کپی‌کاری در پایان‌نامه‌ها خبر داد و از این که این مسأله به اعتبار علمی کشورش خدشه وارد می‌کند ابراز نگرانی کرد» (کسرائی ۱۳۹۵).

«شرکت انتشارات آردیث^۱ - که یک شرکت کانادایی فعال در حوزه نشر است - افزون بر خدمات انتشارات، سایه‌نویسی را نیز به عنوان یک خدمت ارائه می‌دهد. این شرکت در توضیح این خدمت اعلام می‌کند که «در صورتی که مؤلفان خود زمان کافی برای نگارش آثار ندارند، سایه‌نویسان می‌توانند کل یا بخشی از کار را در قبال دریافت هزینه انجام دهند. بنابراین، از این دیدگاه سایه‌نویسی به عنوان یک شغل - متعارف اجتماعی - پذیرفته شده و باید برای سایه‌نویس شدن مهارت‌هایی را کسب کرد.

«بنگاه‌هایی نیز دوره‌هایی را برای آموزش سایه‌نویسی طراحی و پیشنهاد کرده‌اند. برای مثال، مؤسسه دانشگاه نویسندگان^۲ یک دوره آموزشی شش جلسه‌ای به قیمت ۲۷۰ دلار ایالات متحده برای آموزش مهارت‌های سایه‌نویسی طراحی کرده است. ملزومات موفقیت در سایه‌نویسی، شناسایی مشتریان بالقوه که برای شما مناسب هستند، بازاریابی کسب و کار سایه‌نویسی، ساختار هزینه و قیمت‌گذاری‌های گوناگون، تنظیم قرارداد، و کار کردن با افرادی که پتانسیل درگیر شدن در این امر را دارند، از جمله سرفصل‌ها و موضوعاتی است که در این دوره آموزش داده خواهند شد. هرچند، این گونه سایه‌نویسی، بیشتر موضوعاتی غیر از سایه‌نویسی پایان‌نامه‌ها/ رساله‌ها و مقالات دانشگاهی را دربرمی‌گیرد» (رسولی و همکاران ۱۳۹۴).

از آن‌جا که سایه‌نویسی یک حرفه قانونی و دست کم یک حرفه شریف نیست، دستمزد مشخص و معینی ندارد و آنچه سایه‌نویس در برابر کار خود از نویسنده دروغین می‌گیرد، به توافق آن دو وابسته است. «روزنامه نیویورک تایمز تخمین زده که استخدام سایه‌نویسی که زندگینامه «هیلاری کلینتون» را نگاشته است نزدیک به ۵۰۰ هزار دلار آمریکا هزینه برداشته است» (رسولی و همکاران ۱۳۹۴).

۲-۲۶. سایه‌نویسی در جهان

«نویسندگی در سایه به صورت حرفه‌ای و تخصصی اگرچه در ایران عمر زیادی ندارد، از مشاغل شناخته شده در حوزه نویسندگی در جهان است و همه اشکال نوشتن از متن ترانه و داستان گرفته تا زندگینامه را دربرمی‌گیرد. معمولاً نام نویسنده در سایه در اثر تولیدشده ذکر نمی‌شود، مگر اینکه توافقی غیر از این بین صاحب و خالق اثر صورت گرفته باشد و در این صورت نام گوست‌رایتر با عنوان مشاور یا ویراستار قید می‌شود» (بی‌نام ۱۳۹۸).

«رومن پولانسکی در سال ۲۰۱۰ فیلمی با عنوان سایه‌نویس ساخته است که در آن نخست‌وزیر پیشین بریتانیا، نویسنده گمنامی را برای تکمیل کتاب خاطرات خود به خدمت می‌گیرد» (ویکی‌پدیا،

¹ Ardith Publishing

² Writer's Digest University

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایرانداک در ارتباط با آن □ ۸۰

ذیل «سایه‌نویسی»). «این کتاب بر پایه کتاب شیخ پر فروش رابرت هریس ساخته شده است. این فیلم برنده جایزه خرس طلایی در شصتمین جشنواره فیلم برلین (۱۲ فوریه ۲۰۱۰)، جشنواره برلین (۱۹ مارس ۲۰۱۰ شده است. داستان فیلم در مورد یک سایه‌نویس بریتانیایی (یوان مک گرگور) است که قرار است تا کتاب خاطرات نخست وزیر پیشین انگلستان را کامل کند. در طی این کار به اسراری پی می‌برد که زندگی اش را به خطر می‌اندازد ... سایه نویس یا «نویسنده در سایه» به معنی شخصی است که به اسم کس دیگری آثار او را می‌نویسد. این فیلم در فوریه ۲۰۱۰ در بخش مسابقه جشنواره فیلم برلین به نمایش درآمد. هنوز اکران مشخص و عمومی برای این فیلم در نظر نگرفته شده است اما احتمال دارد که این فیلم در نیمه اول ۲۰۱۰ اکران بشود (آبادیس در: abadis.ir).^۱

دو نمونه از تبلیغات سایه‌نویسی در غرب (نک: ویکی‌پدیا، ذیل «سایه‌نویسی»):

(الف)

the Ghost in the Machine

Professional Writing & Ghostwriting Services

Home What is Ghostwriting? Company Information FAQ Writing Samples

For over twenty years, I have been providing writing, ghostwriting and editorial services for people just like you.

Let me help you realize your dreams!

I do not "farm out" writing assignments. My writing services represent a personal, creative, confidential, and professional relationship with you and you alone!

When you and I establish a professional writing relationship, we work one-on-one, with the ultimate goal of realizing your creative dreams.

Latest Headlines

- Voice: What Does Your Reader "Hear"?
- Verbs: The Little Engines that CAN!
- Storytelling: It's What We Do
- Ghostwriting - Why Bother Writing When You Know That Books Are Obsolete?
- The Ghostwriter and Ghostwriting Point of View (POV)

David Woolfe
P.O. Box 124
Atlantic Beach, NY 11509
tel. (516) 371-1750
dwoolfe@theghostinthemachine.com

121
Like

twitter

LinkedIn

^۱ برای دیدن گزارشی از این فیلم، نگاه کنید به: بی‌نام، «نقد و رمزگشایی فیلم The Ghost Writer 2010 (سایه‌نویس)»، در: <http://inaghd.ir/the-ghost-writer-2010>

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایران‌داک در ارتباط با آن □ ۸۱

(ب)

در بیرون از ایران، سایه‌نویسان دارای انجمنی به همین نام هستند که مشخصات آن به شرح زیر

است:

مطالب روزنامه گاردین درباره سایه‌نویسی از ویکی‌پدیا بیاید.

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایرانداد در ارتباط با آن □ ۸۲

۲۷-۲. سایه‌نویسی در ایران

«شاه قاسمی و اخوان (۲۰۱۵) با انجام یک پژوهش نشان می‌دهند که این پدیده در ایران بسیار شایع است و تعداد بسیاری از فارغ‌التحصیلان عملاً سایه‌نویسی را شغل خود می‌دانند» (ویکی‌پدیا، ذیل «سایه‌نویسی»). مشخصات این پژوهش چنین است:

Confessions of Academic Ghost Authors". Sage Journals. Ehsan Shahghasemi, Manijeh Akhavan. 11 February 2015. doi:10.1177/2158244015572262. ISSN 2158-2440. Retrieved 18 August 2017

این گروه از نویسندگان در صفحه تارنمای اینترنتی خود، نمونه‌ای از کارهای انجام شده‌شان را نیز به شرح زیر گذاشته‌اند:

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایرانداد در ارتباط با آن □ ۸۳

این گروه در توضیح روش خود می‌گوید: «بخش عمده‌ای از کار ما مربوط به نوشتن زندگینامه است. ما می‌توانیم زندگینامه را به شیوه‌های مختلفی، از جمله در قالب بیوگرافی یا داستان مکتوب کنیم.

متن اولیه بر اساس ساعت‌ها مصاحبه با سفارش‌دهنده‌ی اثر تهیه می‌شود. لحن، کلیدواژه‌ها و نظرات شما از زبان خودتان در کتاب انعکاس داده می‌شود. شیوه‌ی کاری که برای هر اثر طراحی می‌شود، این امکان را به سفارش‌دهنده می‌دهد که همه‌ی حقوق مادی و معنوی از جمله عنوان مؤلف را به خود اختصاص دهد.

مدارک هر کتاب و متنی که توسط گروه ما نوشته می‌شود، به طور کامل به سفارش‌دهنده پس داده می‌شود. نویسندگان در سایه، در سایه می‌مانند».

این گروه، حتی آگهی استخدامی نیز منتشر کرده است:

www.elnazansari.com › contact ▾ [Translate this page](#)

استخدام سایه نویس | زندگی‌نامه، تاریخچه کسب و کار، تاریخچه ...

استخدام سایه نویس برای زندگی‌نامه، تاریخچه کسب و کار، تاریخچه خانوادگی | تلگرام: ۰۹۰۵۳۲۹۵۱۸۰ | تلفکس:

۰۲۱۸۸۳۰۹۴۵۴ شنبه تا چهارشنبه | الناز انصاری.

فصل سوم

جرم انگاری سایه نویسی

۱-۳. جرم‌انگاری سایه‌نویسی در حقوق بیگانه

برخی ایالت‌های آمریکا قوانینی را تصویب کرده‌اند تا از سایه‌نویسی جلوگیری کنند. برای نمونه، نیویورک، کارولینای شمالی، ایلینویز و کالیفرنیا هم‌اکنون قوانینی علیه فروش تجاری مقالات پژوهشی دارند (Hawley 1984; Stearns 1992). در حال حاضر، حداقل ۹ ایالت قوانینی دارند علیه این که افراد در اینترنت وانمود کنند، فرد دیگری هستند (Luckerson 2013; January 2013). همچنین کنگره آمریکا در تلاش است تا با راستی‌آزمایی بهتر دانشجویان، مشکل صحت و اعتبار دوره‌های آنلاین را در «قانون فرصت‌های آموزش عالی»^۱ برطرف کند (Schaefer, Barta and Pavone 2009).

برخی از استادان در دانشگاه‌های خارجی، با احساس خطری که سایه‌نویسی ایجاد کرده، درخواست کرده‌اند که موارد سایه‌نویسی تجاری (انتفاعی) باید به بخش کیفری اداره تحقیقات منطقه‌ای^۲ و یا دادستان^۳ گزارش شوند (Hammer 1976).

۲-۳. جرم‌انگاری سایه‌نویسی در حقوق ایران

تا هنگامی که یک رفتار به لحاظ حقوقی ممنوعیت نیابد و به «جرم» تبدیل نشود، تلقی شدنش به عنوان یک امر غیراخلاقی یا زشت نمی‌تواند باعث گردد که همگان از انجام آن دست بکشند؛ هم‌چنان که بسیاری از دانشجویان که برای انجام تکالیف درسی یا پژوهشی خود از سایه‌نویسان کمک می‌گیرند، به غیراخلاقی بودن این کار آگاهند، اما در عین حال از طرفداران آن هستند (Fisher et al. 2015).

الف) در مقررات دانشگاهی

در آیین‌نامه انضباطی دانشجویان جمهوری اسلامی ایران (مصوب سیصد و پنجاه و هشتمین

¹ Higher Education Opportunity Act of 2008

² Criminal Division of the Regional Inspector's Office

³ attorney general

جلسه مورخ ۱۳۷۴/۶/۱۴ شورای عالی انقلاب فرهنگی) هیچ اشاره‌ای به «سایه‌نویسی» یا «تقلب علمی» و یا «سرقت علمی» نشده و در ماده ۶ آن با عنوان «حدود اختیارات و وظایف کمیته‌های انضباطی دانشگاه و کمیته مرکزی انضباطی»، مواردی که ممکن است اندکی به تقلبات علمی نزدیک باشد، عبارت است از: «تقلب در امتحان» (در بند ۱.ب) و «تخلفات اخلاقی» در بند «د» که هیچ‌یک از مصادیق آن به شرح بندهای «۱.د» تا «۸.د»^۱ قرابتی با سایه‌نویسی یا سرقت علمی ندارند. از این رو باید گفت که مفاد این آیین‌نامه نمی‌تواند درباره سایه‌نویسی مورد استناد قرار گیرد و با استفاده از آن نمی‌توان با سایه‌نویسی مقابله کرد و یا با سایه‌نویسان به عنوان «متخلف» برخورد کرد.

شیوه‌نامه اجرایی این آیین‌نامه که بر طبق ماده ۱۳ آن باید ظرف یک ماه از تاریخ تصویب آن (۱۳۷۴/۶/۱۴) باید به تصویب وزیر عتف و وزیر بهداشت، درمان و آموزش پزشکی می‌رسید، سرانجام در ۱۳۹۸/۵/۲۷ به تصویب این دو وزیر رسید و بر پایه بند ۱۲۳ شیوه‌نامه، از تاریخ ابلاغ، لازم‌الاجرا گردید.

بند ۱ این شیوه‌نامه که با عنوان «اصل قانونی بودن تخلفات» انشا شده مقرر می‌دارد: «آن دسته از رفتارهای دانشجو «تخلف» است که در آیین‌نامه انضباطی یا شیوه‌نامه اجرایی به عنوان «تخلف» احصا شده است و در احراز تخلفات، مراجعه به تعاریف قانونی تخلفات و تطبیق موضوع با تعاریف الزامی است».^۲ از سوی دیگر، بر طبق قسمت «ب» از بند ۴ این شیوه‌نامه با عنوان «اصل برائت»: «هرگونه شک در احراز انتساب تخلف ارتكابی باید به نفع دانشجو تفسیر شود».

در این شیوه‌نامه همچون آیین‌نامه ذیربط آن، سخنی از سایه‌نویس یا سایه‌نویسی نیست و ممکن است چنین تصور شود که حسب مفاد این شیوه‌نامه نیز سایه‌نویسی قابل پیگیری نیست و از راه تمسک به مواد این شیوه‌نامه نمی‌توان با دانشجوی سایه‌نویس و یا دانشجویی که نویسنده دروغین بوده مقابله کرد.

^۱ مفاد مصداق‌های تخلف ذیل بند «د» به این شرح هستند: «د» استعمال مواد مخدر یا شرب خمر یا قمار یا مداخله در خرید و فروش و توزیع این گونه مواد؛ «د۲» استفاده از نوارهای ویدیویی یا صوتی یا لوحه‌های رایانه‌ای مستهجن یا مداخله در خرید و فروش، تکثیر، توزیع این گونه وسایل؛ «د۳» عدم رعایت پوشش اسلامی یا استفاده از پوشش یا آرایش مبتذل؛ «د۴» استفاده یا توزیع یا تکثیر کتب، مجلات، عکس‌های مستهجن و یا آلات لهو و لعب؛ «د۵» عدم رعایت شئون دانشجویی؛ «د۶» داشتن رابطه نامشروع؛ «د۷» تشکیل یا شرکت در جلسات نامشروع؛ «د۸» انجام عمل منافی عفت.

^۲ افزودن عبارت «یا شیوه‌نامه اجرایی» در کنار «آیین‌نامه انضباطی» با «اصل قانونی بودن تخلفات» در بند ۱ این شیوه‌نامه با عنوان «اصل قانونی بودن تخلفات» انشا شده مغایرت آشکار دارد و به لحاظ مقررده‌نویسی، توسعه مرزهای آیین‌نامه اجرایی «شمرده می‌شود».

ماده ۳۴ این شیوه‌نامه اجرایی که به تصریح خود، تخلفات مندرج در ماده ۶ آیین‌نامه را «تفصیل» داده و گسترده کرده است، از مستندات قابل اتکا در پیشگیری از سایه‌نویسی در مقررات دانشگاهی است؛ با این توضیح ضروری که در ماده ۳۴ به جای سایه‌نویسی از «اجاره علمی» استفاده شده است. ماده ۳۴ با عنوان «تقلب در فعالیت‌های پژوهشی» که در زیر عنوان کلی «ب» رسیدگی به تخلفات آموزشی و اداری» آمده می‌گوید:

«در صورت ارتکاب هر نوع تخلف پژوهشی، مانند سرقت، اجاره یا داده‌سازی علمی، عدم تعهد و مسئولیت نسبت به ذینفعان در امور پژوهشی، عدم رعایت حقوق آزمودنی‌ها، عدم استفاده درست از منابع، انتشار غیرواقعی، مجدد، همپوشان و تکه‌ای از قبیل معرفی نویسندگان یا داوران غیرواقعی و ساخت و استفاده از ایمیل جعلی برای داوری غیرواقعی مقالات توسط خود دانشجو و ... متخلف به یکی از تنبیهات بندهای ۹ تا ۱۲ محکوم و در صورت تکرار یا محکومیت در مراجع قضایی، تنبیه تا بند ۲۰ قابل تشدید است.

تبصره ۱: چنانچه تخلف در انجام پایان‌نامه باشد، به طوری که مانع انتساب اثر به دانشجو شود یا در تدوین مقاله باشد که منجر به قبولی در دروس دانشگاهی یا تغییر در نمره شده باشد، متخلف علاوه بر اعمال تنبیهات ماده فوق، به تنبیه بند ۶ در درس یا تکالیف مربوطه نیز محکوم می‌شود.

تبصره ۲: در مواردی که تخلف پژوهشی دانشجو پس از دانش‌آموختگی احراز گردد، نظر شورای مرکزی ملاک عمل خواهد بود.

تبصره ۳: همکاری‌کننده در هر یک از تخلفات پژوهشی به یکی از تنبیهات بندهای ۵ تا ۹ به‌جز بند ۶ محکوم می‌گردد و در صورت تکرار، تنبیه تا بند ۱۲ قابل تشدید است».

در «نظامنامه اخلاق آموزش» که در بهمن ۱۳۹۹ از سوی معاونت آموزشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری تدوین و منتشر شده و دارای چندین بخش، از جمله بخش «پیوست: تعریف مفاهیم» است، هیچ تعریفی از سایه‌نویسی به چشم نمی‌خورد، بلکه تنها در بخش ۱ این نظامنامه با عنوان «مسئولیت‌های اخلاقی در سیاستگذاری آموزش» در بند ۳ به یکی از مسئولیت‌ها با این عبارت اشاره شده است: «حمایت از حقوق همه ذینفعان و صاحبان حق در فعالیت‌های آموزشی» که البته قید «آموزشی»، ارتباط این بند را با سایه‌نویسی که بیش‌تر در فعالیت‌های پژوهشی رخ می‌دهد، کمرنگ می‌کند.

ب) در قوانین و مقررات غیردانشگاهی

یک) برابر با ماده ۲ قانون راجع به مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۶۱/۷/۲۱): هر فعل یا ترک فعل

که مطابق قانون قابل مجازات یا مستلزم اقدامات تأمینی و تربیتی باشد، جرم محسوب است و هیچ امری را نمی‌توان جرم دانست؛ مگر آن‌که به موجب قانون برای آن، مجازات یا اقدامات تأمینی یا تربیتی تعیین شده باشد». این مفهوم در ماده ۲ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲/۲/۱) چنین بیان شده است: هر رفتاری، اعم از فعل یا ترک فعل که در قانون برای آن مجازات تعیین شده است، جرم محسوب است.

از سوی دیگر بر طبق اصل ۳۷ قانون اساسی: «اصل، برائت است و هیچ کس از نظر قانون مجرم شناخته نمی‌شود؛ مگر این‌که جرم او در دادگاه صالح ثابت گردد». با توجه به این اصل، ماده ۴ قانون آیین دادرسی کیفری (۱۳۹۲/۱۲/۴) نیز مقرر داشته است: «اصل، برائت است. هرگونه اقدام محدود کننده، سالب آزادی و ورود به حریم خصوصی اشخاص، جز به حکم قانون و با رعایت مقررات و تحت نظارت مقام قضائی مجاز نیست و در هر صورت، این اقدامات نباید به گونه‌ای اعمال شود که به کرامت و حیثیت اشخاص آسیب وارد کند».

اگر مفاد متن‌های قانونی بالا در کنار اصل ۲۸ قانون اساسی مورد توجه قرار گیرد که می‌گوید: «هر کس حق دارد شغلی را که بدان مایل است و مخالف اسلام و مصالح عمومی و حقوق دیگران نیست برگزیند. دولت موظف است با رعایت نیاز جامعه به مشاغل گوناگون، برای همه افراد امکان اشتغال به کار و شرایط مساوی را برای احراز مشاغل ایجاد نماید»،^۱ ممکن است چنین ادعا شود که سایه‌نویسی همچون یک «شغل» می‌تواند از سوی شهروندان انتخاب شود و چون اشتغال به آن همواره با رضایت سایه‌نویس و نویسنده دروغین همراه است، موجه به نظر می‌رسد؛ اما قید «عدم مخالفت با مصالح عمومی» که در این اصل به آن اشاره شده و تصریح گردیده، سایه‌نویسی را با مشکل قانونی مواجه می‌کند.

از «مصالح عمومی» یا «مصلحت عمومی»، تعریفی در متون قانونی نشده است؛ اما درباره معنای حقوقی آن گفته شده: «مصالح مربوط به گروه وسیعی از مردم یک محل یا مملکت یا رسته؛ مانند مصالح مربوط به یک شهر که شهرداری آن‌ها را حفظ می‌کند، و مصالح مربوط به کشور و مصالح مربوط به دانشگاه یا وقف یا صغار و غایبان» (جعفری لنگرودی ۱۳۷۹). از مترادفات مصالح عمومی،

^۱ مفاد این اصل در قسمت اخیر ماده ۶ قانون کار (مصوب ۱۳۶۸/۷/۲) نیز مورد تأکید قانونگذار ایران قرار گرفته است. طبق این ماده: «براساس بند چهار اصل چهل و سوم و بند شش اصل دوم و اصل نوزدهم، بیستم و بیست و هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اجبار افراد به کار معین و بهره‌کشی از دیگری ممنوع و مردم ایران از هر قوم و قبیله که باشند از حقوق مساوی برخوردارند و رنگ، نژاد، زبان و مانند این‌ها سبب امتیاز نخواهد بود و همه افراد، اعم از زن و مرد، یکسان در حمایت قانون قرار دارند و «هر کس حق دارد شغلی را که به آن مایل است و مخالف اسلام و مصالح عمومی و حقوق دیگران نیست برگزیند».

«مصالح عامه» است که در اصل ۴۵ قانون اساسی^۱ به آن اشاره گردیده و در تعریف آن گفته شده: «مصلحتی که مفید به حال اکثر مردم یک جامعه است» (جعفری لنگرودی ۱۳۷۹). اما آیا می‌توان سایه‌نویسی را با مصالح عمومی مخالف دانست؟

از تعریف حقوقی «مصلحت عمومی» یا «مصالح عامه» نمی‌توان تا آن‌جا پیش رفت که سایه‌نویسی کاری است ممنوع؛ به‌ویژه آن‌که میان «مصالح عمومی» و «مصالح ملی» به نظر، افتراق و تفاوت وجود دارد. آنچه مخالفان سایه‌نویسی تا پیش از تصویب قانون پیشگیری و مقابله با تقلب علمی در تهیه آثار علمی (مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱) می‌گفتند، دائر بر این بود که سایه‌نویسی در متون علمی و دانشگاهی، اعتبار علمی ایران را نزد جهانیان مکدر و مخدوش کرده است و از این رو باید با آن مقابله کرد؛ اما این دلیل برای مقابله قانونی و حقوقی با سایه‌نویسی کفایت نمی‌کرد؛ زیرا پرتوان‌ترین قانون مربوط به مالکیت فکری در ایران، یعنی قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان (مصوب ۱۳۴۸/۱۰/۱۱) نیز در رویارویی با شخص سایه‌نویس کارایی چندانی نداشت و با توسل به آن، خاصه ماده ۲۳ این قانون، بیش‌تر می‌شد نویسنده دروغین را به‌عنوان مجرم اصلی مجازات کرد و اگر دستی به سایه‌نویس می‌رسید، او را می‌شد در قالب «معاون جرم» به دادگاه برد و روشن بود که میزان مجازات او از «مباشر جرم»، یعنی سایه‌نویس بیش‌تر نبود؛ در حالی که مخالفان سایه‌نویسی اعتقاد داشته و هنوز نیز دارند که در زنجیره بدرفتاری علمی، حلقه اصلی، سایه‌نویس است و تا چنین شخصی نباشد، به رغم درخواست نویسنده دروغین، اتفاقی به نام «سایه‌نویسی» رخ نخواهد داد.

ماده ۲۳ قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان (مصوب ۱۳۴۸/۱۰/۱۱) مقرر می‌دارد: «هر کس تمام یا قسمتی از اثر دیگری را که مورد حمایت این قانون است به نام خود یا به نام پدیدآورنده بدون اجازه او یا عامداً به شخص دیگری غیر از پدیدآورنده، نشر یا پخش یا عرضه کند، به حبس تأدیبی از شش ماه تا سه سال محکوم خواهد شد». برپایه مفاد این ماده، نمی‌شد علیه سایه‌نویسان مستقیم طرح دعوا کرد، بلکه اگر اثبات می‌شد که شخصی (در این‌جا: نویسنده دروغین)، متن بر ساخته دیگری، اعم از تألیف یا ترجمه، را به نام خود عرضه کرده، به مجازات محکوم می‌شد و در واقع، در فضای ماده ۲۳، شخص مال‌باخته (در این‌جا: سایه‌نویس) باید علیه نویسنده دروغین طرح

^۱ اصل چهل و پنجم: انفال و ثروت‌های عمومی، از قبیل زمین‌های موات یا رها شده، معادن، دریاها، دریاچه، رودخانه‌ها و سایر آب‌های عمومی، کوه‌ها، دره‌ها، جنگل‌ها، نزارها، بیشه‌های طبیعی، مراتعی که حریم نیست، ارث بدون وارث، و اموال مجهول‌المالک و اموال عمومی که از غاصبین مسترد می‌شود، در اختیار حکومت اسلامی است تا بر طبق «مصالح عامه» نسبت به آن‌ها عمل نماید. تفصیل و ترتیب استفاده از هر یک را قانون معین می‌کند.

شکایت می‌کرد؛ اما با توجه به ارکان سایه‌نویسی که پیش‌تر بیان شد، حسب توافقی که سایه‌نویس با نویسنده دروغین دارد، هیچ‌گاه این اتفاق نمی‌افتاد و دعوایی از سوی سایه‌نویس علیه نویسنده دروغین اقامه نمی‌گردید. از سوی دیگر درباره جرم موضوع ماده ۲۳ قانون مذکور که یک جرم خصوصی به شمار می‌رود، ماده ۳۱ همین قانون تصریح دارد که: «تعقیب بزه‌های مذکور در این قانون، با شکایت شاکی خصوصی شروع و با گذشت او، موقوف می‌شود». با این کیفیت، سرقت علمی موضوع ماده ۲۳ و سایه‌نویسی موضوع این ماده، از نگاه قانونگذار در حوزه «مصالح عمومی» یا «مصالح ملی» طبقه‌بندی نشده بود، بلکه یک جرم خصوصی بود و به همین خاطر، مقامات عمومی که حافظ «مصالح عمومی» یا «مصالح ملی» هستند، نمی‌توانند به استناد ماده ۲۳ وارد جریان کیفری شوند و دعوایی را علیه سایه‌نویسان اقامه کنند؛ اما نگاه قانون پیشگیری و مقابله با تقلب علمی در تهیه آثار علمی (مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱) دقیقاً برخلاف قانون پیشگفته بود؛ به این معنا که سایه‌نویسی را به حوزه «جرائم عمومی» وارد کرد و این اجازه را به «دادستان» و «مقامات عمومی» داد که به‌عنوان «شاکی عمومی» علیه سایه‌نویسان طرح دعوا کنند و این، گامی به جلو بود که ابزار حقوقی را برای مخالفان سایه‌نویسی برای رویارویی با آن فراهم کرد.

دو) قانون پیشگیری و مقابله با تقلب علمی در تهیه آثار علمی (مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱): قانون پیشگیری در قالب یک لایحه از سوی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (وزارت عتف) با همکاری وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی تهیه و پس از فرستاده شدن به مجلس شورای اسلامی در جلسه ۳۸۲ مجلس شورای اسلامی (مورخ ۱۳۹۴/۹/۳۰) اعلام وصول شده است. این لایحه که به شماره چاپ ۱۱۲ در مجلس شورای اسلامی چاپ گردید، در آغاز در قالب یک ماده‌واحد و ۷ تبصره و با عنوان «لایحه مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی» تنظیم شده بود، پس از ارجاع به کمیسیون حقوقی و قضایی مجلس شورای اسلامی (به‌عنوان کمیسیون اصلی) و کمیسیون فرهنگی و علوم و تحقیقات (به‌عنوان دو کمیسیون فرعی) مورد بررسی قرار گرفت و پس از حک و اصلاحات، کلیات آن در قالب یک ماده واحد و ۱۰ تبصره در جلسه علنی شماره ۱۲۴ از دوره دهم – اجلاس اول مجلس شورای اسلامی (مورخ سه‌شنبه ۱۳۹۶/۴/۲۷)، پس از اظهار نظر ۳ نماینده مخالف (حسینعلی حاجی دلیگانی، مهرداد بانوج لاهیجی و غلامعلی جعفرزاده[۹]) و ۳ نماینده موافق (سید کاظم دلخوش، سلیمی و محمود صادقی) تصویب شد؛ با این توضیح که در آغاز نظر کمیسیون فرهنگی، مخالف با این طرح بود، اما سرانجام با اعمال برخی اصلاحات، نظر این کمیسیون نیز همانند نظر کمیسیون حقوقی و قضایی و کمیسیون علوم و تحقیقات نسبت به لایحه موافق شد (روزنامه رسمی، مشروح مذاکرات جلسه ۱۲۴ مجلس

شورای اسلامی، ص ۱۴-۹)؛ چرا که با اعمال برخی تغییرات و افزودن چند تبصره به لایحه نخستین، نگاه مقابله‌ای به تقلب در آثار علمی، با نگاه «پیشگیرانه» همراه شده بود (همان، ص ۱۳). متن ماده واحده و ۱۰ تبصره آن، پس از قرائت، در جلسه ۱۲۵ صحن علنی مجلس شورای اسلامی (چهارشنبه مورخ ۱۳۹۶/۴/۲۸) به تصویب رسیده است. متن مصوب برای اعلام نظر شورای نگهبان، نخستین بار در تاریخ ۱۳۹۶/۵/۲ به این شورا فرستاده شده و پس از دریافت نظر شورا و رفع برخی ایرادهای این شورا در جلسه ۱۳۵ مجلس شورای اسلامی (سه‌شنبه مورخ ۱۳۹۶/۵/۳۱) به تصویب نهایی رسیده است. این متن نهایی برای اعلام نظر شورا، در مورخ ۱۳۹۶/۶/۴ بار دیگر به شورای نگهبان فرستاده شده و شورا در مورخ ۱۳۹۶/۶/۸ آن را عیناً تأیید کرده است. پس از آن رئیس مجلس شورای اسلامی طی نامه شماره ۴۹۱۸۵/۱۰۱ مورخ ۱۳۹۶/۶/۱۴ آن را به دولت ارسال کرده است. در پی آن، این قانون به موجب نامه مورخ ۱۳۹۶/۶/۱۹ رئیس‌جمهور به وزارتخانه‌های ذیربط برای اجرا ابلاغ شده است.

پس از تصویب قانون، با توجه به تبصره ۱۰ آن که مقرر می‌دارد: «آیین‌نامه اجرایی این قانون ظرف مدت سه ماه پس از ابلاغ این قانون به پیشنهاد مشترک وزارتخانه‌های علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و با همکاری وزارت دادگستری تهیه می‌شود و به تصویب هیأت وزیران می‌رسد»، آیین‌نامه اجرایی آن، به این شرح به تصویب هیأت وزیران در جلسه ۱۳۹۸/۵/۲۳ به پیشنهاد مشترک وزارتخانه‌های علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و با همکاری وزارت دادگستری و به استناد تبصره ۱۰ ماده واحده قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی (مصوب ۱۳۹۶)، آیین‌نامه اجرایی قانون یادشده را به شرح زیر تصویب کرد».

این آیین‌نامه که تاریخ تصویبش نشان می‌دهد در بازه سه ماهه مقرر در تبصره ۱۰ به تصویب نرسیده، مشتمل است بر ۱۳ ماده و چندین تبصره که در شماره ۲۱۶۹۱ از سال هفتاد و پنجم روزنامه رسمی (و شماره ۱۱۹۷ «ویژه‌نامه قوانین و مقررات» این روزنامه)، مورخ ۱۳۹۸/۶/۱۲ به چاپ رسیده و به حکایت ماده ۲ قانون مدنی ایران، ۱۵ روز پس از انتشار در این روزنامه، لازم‌الاجرا است.

قانون مقابله که در قالب ماده واحده تصویب شده مقرر می‌دارد: «تهیه، عرضه و یا واگذاری آثاری از قبیل رساله، پایان‌نامه، مقاله، طرح پژوهشی، کتاب، گزارش یا سایر آثار مکتوب و یا ضبط‌شده پژوهشی - علمی و یا هنری، اعم از الکترونیکی و غیرالکترونیکی توسط هر شخص حقیقی یا حقوقی به قصد انتفاع و به‌عنوان حرفه یا شغل، با هدف ارائه کل اثر و یا بخشی از آن توسط دیگری به‌عنوان اثر خود، جرم بوده و مرتکب یا مرتکبان، علاوه بر واریز وجوه دریافتی به خزانه دولت،

مشمول مجازات به شرح زیر می‌باشند:

۱. ارتکاب جرم توسط شخص حقیقی، مشمول مجازات جزای نقدی درجه سه و محرومیت از حقوق اجتماعی درجه شش است؛

۲. در صورت ارتکاب جرم توسط شخص حقوقی، علاوه بر مجازات مرتکب و مدیران و گردانندگان مربوطه، مجازات شخص حقوقی حسب مورد مطابق مواد ۲۰، ۲۱ و ۲۲ قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲/۲/۱) تعیین می‌گردد.

الف) مشمولان قانون پیشگیری و مقابله: عبارت «هر شخص حقیقی یا حقوقی» در صدر ماده واحده، نشانگر آن است که قانونگذار، ارتکاب عمل مجرمانه صدرالذکر را از هیچ شخصی نمی‌پذیرد. برخلاف قانون حمایت که در ماده ۲۳ آن از «هرکس» استفاده شده و به لحاظ حقوقی فقط شخص حقیقی را شامل می‌شود، این قانون، هم «شخص حقیقی» را شامل می‌شود و هم «شخص حقوقی» را. این تصریح برای رفع این شبهه است که به گمان برخی، شخص حقوقی را نمی‌توان مجازات کرد؛ اما در بند ۱ و ۲ ماده واحده با گذر از این شبهه به شرح زیر مقرر داشته است:

۱. ارتکاب جرم توسط شخص حقیقی، مشمول مجازات جزای نقدی درجه سه و محرومیت از حقوق اجتماعی درجه شش است؛

۲. در صورت ارتکاب جرم توسط شخص حقوقی، علاوه بر مجازات مرتکب و مدیران و گردانندگان مربوطه، مجازات شخص حقوقی حسب مورد مطابق مواد ۲۰، ۲۱ و ۲۲ قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲/۲/۱) تعیین می‌گردد.

مواد مرقوم از قانون مجازات اسلامی به شرح زیر مقرر می‌دارند:

□ ماده ۲۰. در صورتی که شخص حقوقی براساس ماده ۱۴۳ این قانون مسئول شناخته شود، با

توجه به شدت جرم ارتكابی و نتایج زیان‌بار آن به یک تا دو مورد از موارد زیر محکوم می‌شود. این امر مانع از مجازات شخص حقیقی نیست:

الف) انحلال شخص حقوقی؛

ب) مصادره کل اموال؛

پ) ممنوعیت از یک یا چند فعالیت شغلی یا اجتماعی به طور دائم یا حداکثر برای مدت پنج سال؛

ت) ممنوعیت از دعوت عمومی برای افزایش سرمایه به طور دائم یا حداکثر برای مدت پنج سال؛

ث) ممنوعیت از اصدار برخی از اسناد تجاری حداکثر برای مدت پنج سال؛

ج) جزای نقدی؛

چ) انتشار حکم محکومیت به وسیله رسانه‌ها.

تبصره: مجازات موضوع این ماده، در مورد اشخاص حقوقی دولتی و یا عمومی غیردولتی در مواردی که اعمال حاکمیت می‌کنند، اعمال نمی‌شود.

□ **ماده ۲۱.** میزان جزای نقدی قابل اعمال بر اشخاص حقوقی، حداقل دو برابر و حداکثر چهار

برابر مبلغی است که در قانون برای ارتکاب همان جرم به وسیله اشخاص حقیقی تعیین می‌شود.

□ **ماده ۲۲.** انحلال شخص حقوقی و مصادره اموال آن، زمانی اعمال می‌شود که برای ارتکاب

جرم، به وجود آمده یا با انحراف از هدف مشروع نخستین، فعالیت خود را منحصرأ در جهت ارتکاب جرم تغییر داده باشد.

علت تصریح بند ۱ و ۲ به شرح بالا آن بود که برخلاف آنچه در زمان تصویب قوانین سابق دیده می‌شد، در شرایط کنونی، برداشت و سرقت علمی، همچون یک جرم سازمان‌یافته، عمدتاً توسط مؤسسات و اشخاص حقوقی و همچنین در قالب پایگاه‌هایی در فضای مجازی ارتکاب می‌یافت، نه توسط اشخاص حقوقی. از همین رو، در تبصره ۲ این ماده‌واحد گفته شده: «در صورتی که ارتکاب جرم موضوع این قانون از طریق پایگاه الکترونیکی و یا در قالب بنگاه (شامل مؤسسه، شرکت یا هر نوع دیگر) اعم از ثبت شده یا نشده انجام شود و یا برای انجام آن، اقدام به تبلیغ به هر نحو گردد، مرتکب یا مرتکبان به میانگین حداقل و حداکثر مجازات مقرر فوق محکوم می‌شوند».

با توجه به تبصره ۶ ماده‌واحد «در صورت استفاده از آثار متقلبانه موضوع این قانون توسط اعضای هیأت علمی، دانشجویان، کارکنان اداری و طلاب، ضمن سلب هرگونه امتیاز مادی و یا معنوی مترتب بر آن و ملغی‌الاثربودن هرگونه مدرک تحصیلی، پایه، مرتبه علمی، رتبه و یا عناوین مشابه علمی، به تخلفات نامبردگان، حسب مورد توسط هیأت‌های انتظامی اعضای هیأت علمی، هیأت‌های رسیدگی به تخلفات اداری، کمیته‌های انضباطی دانشجویان و یا دادسرا و دادگاه ویژه روحانیت رسیدگی می‌شود.

علت آن که در این تبصره، تخلفات همگان در هیأت‌های انتظامی رسیدگی می‌شود، اما درخصوص روحانیون، به دادسرا و دادگاه ویژه روحانیت اشاره شده، مفاد ماده ۱۳ آیین‌نامه دادسراها و دادگاه‌های ویژه روحانیت است که مقرر داشته: «دادسراها و دادگاه‌های ویژه روحانیت در موارد

ذیل صالح به رسیدگی می‌باشند:

الف) کلیه جرائم روحانیون؛

ب) کلیه اعمال خلاف شأن روحانیون؛

ج) کلیه اختلافات محلی محل به امنیت عمومی در صورتی که طرف اختلاف روحانی باشد؛

د) کلیه اموری که از سوی مقام معظم رهبری برای رسیدگی مأموریت داده می‌شود. با این کیفیت و با این تلقی که سرقت علمی یا مشارکت و معاونت در آن، یا «جرم» است و یا «خلاف شأن روحانیت»، اگر شخص روحانی مرتکب یکی از بزه‌های مندرج در قانون پیشگیری شود، تنها مرجع صالح برای رسیدگی به موضوع دادسرا و دادگاه ویژه روحانیت است.

ب) استثنای سایه‌نویسی در قانون پیشگیری و مقابله با تقلب: تبصره ۵ قانون پیشگیری و مقابله با تقلب ... می‌گوید: «ارائه خدماتی که در جریان تهیه آثار پژوهشی، علمی و هنری انجام آن‌ها توسط اشخاص ثالث متعارف است، از قبیل خدمات آزمایشگاهی، تایپ، کمک به گردآوری داده‌ها، ترجمه، تکثیر و ویراستاری اثر، مشمول حکم مقرر در این قانون نیست». درباره وضعیت ویراستاری، پیش‌تر سخن گفته شد؛ اما آیا سایر موارد استثنا شده نیز می‌توانند دستمایه سایه‌نویسی شوند.

ممکن است درباره «تکثیر» گفته شود که هیچ‌گاه به سایه‌نویسی نمی‌انجامد که اگر چنین باشد، در واقع، از سایه‌نویسی، خروج موضوعی داشته و نیازی به ذکر آن در متن تبصره نبوده است. اما اگر به زیرزمینی بودن سایه‌نویسی بودن دقت شود، همه این عنوان‌ها، هم می‌تواند پوششی برای فعالیت‌های سایه‌نویسی باشد و هم نمی‌تواند. از این رو، مستثنا کردن آن‌ها به لحاظ قانونی درست نیست. اگر بپذیریم که سایه‌نویسی می‌تواند همه یا بخشی از آثار مندرج در ماده واحد را شامل شود و از سوی دیگر بپذیریم که مشخصاً «خدمات آزمایشگاهی، کمک به گردآوری داده‌ها، ترجمه و ویراستاری» می‌تواند بخشی از اثر را که حدود و در صد آن مبهم است، در قالب سایه‌نویسی ایجاد کند، استثنای ذکر شده، نادرست است. در واقع، تبصره ۵ نبایست این فعالیت‌ها را از ذیل عنوان سایه‌نویسی خارج می‌کرد، بلکه باید تصریح می‌کرد که اگر سایه‌نویسی در ذیل این عناوین و اقدامات صورت گیرد، مشمول مجازات‌های مقرر در قانون است.

پ) موارد غیرمشمول سایه‌نویسی در قانون پیشگیری و مقابله: در متن ماده واحد قانون پیشگیری گفته شده که اقدام هر شخص حقیقی یا حقوقی در تولید و عرضه اثر به نام دیگری، هنگامی جرم است و قابلیت پیگرد دارد که «به قصد انتفاع و به عنوان حرفه یا شغل» باشد. با این قید، هرگاه

شخصی که همه یا بخشی از اثر را برای این پدید می‌آورد که به نام غیر عرضه و منتشر شود و در اصطلاح سایه‌نویس است، قصد انتفاع نداشته باشد، بلکه به زبان حقوقی تبرعاً و به رایگان چنین کند و یا شغل و حرفه او سایه‌نویسی نباشد، بلکه به طور مقطعی (چند ماهه) یا موردی و یا تفننی دست به سایه‌نویسی بزند، اقدام او را اعم از آن که شخص حقیقی باشد یا حقوقی نمی‌توان جرم دانست.

اما آنچه در اثبات سایه‌نویسی اهمیت دارد مشخص شدن این نکته است که آیا در مقام انکار وقوع سایه‌نویسی، اثبات قید مندرج در ماده واحد با مدعی سایه‌نویسی است و یا شخصی که متهم به سایه‌نویسی است باید خلاف آن را به اثبات برساند.

به لحاظ اثباتی گفته شده: مدعی کسی است که برخلاف اصل سخن می‌گوید و از این رو، هر شخص که موافق با اصل سخن بگوید و ادعایی را مطرح کند، نیازی به اثبات ادعای خود ندارد و از این رو آنچه اهمیت دارد پاسخ به این پرسش‌ها است: (۱) آیا غیرانتفاعی کار کردن اصل است یا انتفاعی کار کردن؟ (۲) آیا اقدام موردی و تفننی یا مقطعی (چند ماهه) را می‌توان شغل و حرفه دانست یا خیر؟

(۱) **غیرانتفاعی کار کردن اصل است یا انتفاعی کار کردن؟** در هیچ یک از مقررات قانونی به این

پرسش پاسخ داده نشده و در این باره اصلی مقرر نشده؛ اما حسب «عرف» جاری در جامعه که از منابع حقوق به شمار می‌آید، «اصل بر این است که هیچ شخصی رایگان برای دیگری کار نمی‌کند». از این رو، اگر در شکایت مبتنی بر ادعای سایه‌نویسی، سایه‌نویسی ادعا کند که رایگان و به شکل غیرانتفاعی و از سر خیرخواهی یا هر عنوان غیرانتفاعی دیگر، دست به چنین کاری زده، لازم است، این نیت خود را ثابت کند و گرنه ادعایش پذیرفتنی نیست. مفاد ماده ۳۳۶ قانون مدنی ایران را می‌توان از مؤیدات آنچه گفته شد به شمار آورد. برطبق این ماده: «هرگاه کسی بر حَسَب امر دیگری، اقدام به عملی نماید که عرفاً برای آن عمل اجرتی بوده و یا آن شخص عادتاً مهیای آن عمل باشد، عامل، مستحق اجرت عمل خود خواهد بود، مگر این که معلوم شود که قصد تبرُّع داشته است.

تبصره (الحاقی ۱۳۸۵/۵/۹): چنانچه زوجه کارهایی را که شرعاً به عهده وی نبوده و عرفاً برای آن کار اُجرت المِثْل باشد، به دستور زوج و با عدم قصد تبرُّع انجام داده باشد و برای

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایرانداد در ارتباط با آن □ ۹۶

دادگاه نیز ثابت شود، دادگاه اجرت‌المثل کارهای انجام گرفته را محاسبه و به پرداخت آن حکم می‌نماید».

۲) اقدام موردی و تفننی یا مقطعی (چندماهه) را می‌توان شغل و حرفه دانست یا خیر؟ با

تعریفی که در قوانین و مقررات ایران از شغل ارائه شده و پیش‌تر به برخی از آن‌ها اشاره شد و با این فرض که در ایران، شغل دولتی سایه‌نویسی وجود ندارد و به رسمیت شناخته نشده، باید بر آن باشیم که اولاً منظور از شغل و حرفه که در ماده واحده به آن اشاره شده، شغل و حرفه غیردولتی و آزاد است و ثانیاً از آن‌جا که در مفهوم حرفه و شغل، استمرار زمانی و کسب درآمد نسبتاً مستمر پنهان و نهفته است، اشتغال چندماهه یا تفننی و یا موردی به سایه‌نویسی - حتی اگر با قصد انتفاع باشد - نمی‌تواند مشمول مجازات مندرج در قانون گردد؛ زیرا هم‌چنان که روش است میان شغل و اشتغال و حرفه و تفنن تفاوت آشکار وجود دارد و اگر مراد قانونگذار اشتغال عنوان سایه‌نویسی بر این عنوان‌ها بود، بایست به آن‌ها نیز اشاره می‌کرد؛ مضافاً این که در صورت شک در این که آیا عملی جرم است یا خیر، حسب اصل اباحه، باید از جرم نبودن عمل پشتیبانی شود.

۳-۳. شروع به جرم سایه‌نویسی

در قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان (مصوب ۱۳۴۸)، در «قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی» (مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱) و همچنین در آیین‌نامه اجرایی آن (مصوب ۱۳۹۸/۵/۲۳) اشاره‌ای نشده که آیا شروع به سایه‌نویسی نیز جرم شمرده می‌شود یا نه؟ برای نمونه اگر دانشجویی به یکی از مؤسساتی که فعالیت سایه‌نویسی می‌کنند، مراجعه کند، بخشی از دستمزد مقرر برای سایه‌نویسی پایان‌نامه کارشناسی ارشد خودش را نیز پردازد، اما پیش از پایان کار، مؤسسه سایه‌نویسی کشف و تعطیل شود، آیا سایه‌نویسی به مفهوم علمی آن و نیز در معنای قانون پیشگیری و مقابله محقق شده است؟ ماده ۱۲۲ قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲/۲/۱) در تعریف شروع به جرم می‌گوید: «هرکس قصد ارتکاب جرمی کرده و شروع به اجرای آن نماید، لکن به واسطه عامل خارج از اراده او، قصدش معلق بماند، به شرح زیر مجازات می‌شود: ...

تبصره: هرگاه رفتار ارتكابی، ارتباط مستقیم با ارتكاب جرم داشته، لکن به جهات مادی که مرتکب از آن‌ها بی‌اطلاع بوده، وقوع جرم غیرممکن باشد، اقدام انجام شده در حکم «شروع به جرم» است».

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایرانداد در ارتباط با آن □ ۹۷

همین قانون برای رفع برخی شبه‌ها درباره مصداق‌های شروع به جرم در ماده ۱۲۳ و ۱۲۴ مقرر کرده است:

□ ماده ۱۲۳: «مجرد قصد ارتکاب جرم و یا عملیات و اقداماتی که فقط مقدمه جرم است و ارتباط مستقیم با وقوع جرم ندارد، شروع به جرم نیست و از این حیث قابل مجازات نمی‌باشد».

□ ماده ۱۲۴: «هرگاه کسی شروع به جرمی نماید و به اراده خود آن را ترک کند، به اتهام شروع به آن جرم، تعقیب نمی‌شود، لکن اگر همان مقدار رفتاری که مرتکب شده است، جرم باشد به مجازات آن محکوم می‌شود».

۳-۴. معاونت در جرم سایه‌نویسی

در «قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی» (مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱) پس از آن که در متن ماده واحده به وضعیت سایه‌نویسی (اجاره علمی) اشاره شده، در تبصره ۱ آن گفته شده: «معاونت در جرائم موضوع بندهای ۱ و ۲ مستوجب حداقل مجازات مقرر می‌باشد».^۱

ماده ۱۲۶ قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲/۲/۱) در تعریف «معاون جرم» می‌گوید: «اشخاص زیر معاون جرم محسوب می‌شوند:

الف) هرکس، دیگری را ترغیب، تهدید، تطمیع، یا تحریک به ارتکاب جرم کند یا با دسیسه یا فریب یا سوءاستفاده از قدرت، موجب وقوع جرم گردد.

ب) هرکس وسایل ارتکاب جرم را بسازد یا تهیه کند یا طریق ارتکاب جرم را به مرتکب ارائه دهد.

پ) هرکس وقوع جرم را تسهیل کند.

^۱ «قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی» (مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱). ماده واحده: تهیه، عرضه و یا واگذاری آثاری از قبیل رساله، پایان‌نامه، مقاله، طرح پژوهشی، کتاب، گزارش یا سایر آثار مکتوب و یا ضبط‌شده پژوهشی - علمی و یا هنری، اعم از الکترونیکی و غیرالکترونیکی توسط هر شخص حقیقی یا حقوقی به قصد انتفاع و به‌عنوان حرفه یا شغل، با هدف ارائه کل اثر و یا بخشی از آن توسط دیگری به‌عنوان اثر خود، جرم بوده و مرتکب یا مرتکبان، علاوه بر واریز وجوه دریافتی به خزانه دولت، مشمول مجازات به شرح زیر می‌باشند: ۱) ارتکاب جرم توسط شخص حقیقی، مشمول مجازات جزای نقدی درجه سه و محرومیت از حقوق اجتماعی درجه شش است. ۲) در صورت ارتکاب جرم توسط شخص حقوقی، علاوه بر مجازات مرتکب و مدیران و گردانندگان مربوطه، مجازات شخص حقوقی حسب مورد مطابق مواد ۲۰، ۲۱ و ۲۲ قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲/۲/۱) تعیین می‌گردد.

تبصره: برای تحقق معاونت در جرم، وحدت قصد و تقدم یا اقتران زمانی بین رفتار معاون و مرتکب جرم شرط است. چنانچه فاعل اصلی جرم، جرمی شدیدتر از آنچه مقصود معاون بوده است مرتکب شود، معاون به مجازات معاونت در جرم خفیف‌تر محکوم می‌شود.

۳-۵. شرکت در جرم سایه‌نویسی

در قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی (مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱) به موضوع شرکت در جرم سایه‌نویسی اشاره صریح نشده، اما از عبارت «مرتکب یا مرتکبان» که در متن ماده واحده به کار رفته می‌توان برداشت کرد که از نظر نویسندگان این قانون، هر شخص که در سایه‌نویسی شریک باشد، بر طبق این قانون مجرم است و مجازات می‌شود. ماده ۱۲۵ قانون مجازات اسلامی درباره «شرکت در جرم» می‌گوید: «هرکس با شخص یا اشخاص دیگر در عملیات اجرایی جرمی مشارکت کند و جرم، مستند به رفتار همه آن‌ها باشد، خواه رفتار هر یک به تنهایی برای وقوع جرم کافی باشد، خواه نباشد و خواه اثر کار آنان مساوی باشد، خواه متفاوت، شریک در جرم محسوب و مجازات او، مجازات فاعل مستقل آن جرم است. در مورد جرائم غیرعمدی نیز چنانچه جرم، مستند به تقصیر دو یا چند نفر باشد، مقصران، شریک در جرم محسوب می‌شوند و مجازات هریک از آنان، مجازات فاعل مستقل آن جرم است».

۳-۶. مشکلات پیگیری قضایی و غیرانضباطی سایه‌نویسی

گفته شد که بسیاری از دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی و همچنین بنگاه‌های بخش خصوصی از علنی شدن و انتشار وقوع سایه‌نویسی در حوزه کاری خود پرهیز دارند و می‌کوشند که این گونه موارد را در درون خود به شکلی حل و فصل کنند تا اخبار آن به بیرون درز نکند تا از این راه، اعتبارشان را حفظ کنند. این موارد در دانشگاه‌ها از طریق راهکارهای موجود در آیین‌نامه‌های انضباطی و در بخش خصوصی بیش‌تر از طریق مذاکره و میانجیگری حل و فصل می‌شوند. اما در کنار این خواسته اصلی، برخی دلایل جنبی نیز وجود دارند که موجب می‌گردند پیگیری قضایی سایه‌نویسی از راه مراجع قضایی و طرح شکایت کیفری یا حقوقی صورت نگیرد. موارد زیر برخی از این دلایل هستند:

الف) طولانی بودن فرایند دادرسی قضایی؛

ب) هزینه‌بر بودن طرح دعوا در مراجع قضایی، چه در مرحله طرح دعوا و چه در مراحل مختلف کارشناسی؛

پ) نیاز به ایجاد ساختار نو در مراکز دانشگاهی و بخش خصوصی برای طرح دعاوی حقوقی؛

ت) امکان رسانه‌ای شدن مواردی که در مراجع قضایی مطرح می‌شوند؛

ج) ایجاد عدم اعتمادی عمومی نسبت به مدارک علمی اعطایی از سوی مراکز و مؤسسات دانشگاهی.

۳-۷. نقش سوءنیت در سایه‌نویسی

به لحاظ حقوقی، برای آن که شخصی عنوان «سایه‌نویس» و یا «نویسنده دروغین» باید در زمان اقدام به این امر، از حکم قانونی این امر آگاه باشد تا به مجازات قانونی یا انضباطی مربوط محکوم شود؛ بماند که در تعیین میزان محکومیتش، سابقه او، سنش و برخی عوامل دیگر نیز دخیلند.

الف) نقش جهل حکمی در جرم سایه‌نویسی

از نگاه حقوقی، گاه شخصی که مرتکب یک عمل مجرمانه یا تخلف می‌شود، هیچ گونه آگاهی به جرم بودن یا تخلف بودن آن ندارد، به گونه‌ای که اگر از این امر آگاه می‌شد هیچ گاه دست به عمل مزبور نمی‌زد. این گونه از نادانی یا ندانستن را در دانش حقوق «جهل حکمی» می‌نامند؛ یعنی ناآگاهی از حکم قانون درباره یک عمل. از منظر حقوقی، «جهل حکمی، عذر موجه شمرده می‌شود» و نتیجه آن، برائت مرتکب از مجازات‌های کیفری و انتظامی است.

با رعایت ماده ۲ قانون مدنی ایران که می‌گوید: «قوانین ۱۵ روز پس از انتشار، در سراسر کشور لازم‌الاجرا است؛ مگر آن که در خود قانون، ترتیب خاصی برای موقع اجرا مقرر شده باشد»، پذیرش جهل به قانون و مقرراتی که در روزنامه رسمی چاپ می‌شوند، پذیرفته نیست. البته آنچه در ماده ۲ آمده یک «فرض قانونی» است، دایر بر این که همه شهروندان و تابعان قانون ۱۵ روز پس از انتشار از مفاد آن آگاه می‌شوند؛ هرچند که ممکن است در واقع چنین نباشد و از همین رو، گفته شده: «فرض آگاه بودن همگان از قانون، مخالف با واقع است» (کاتوزیان ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۳۹۷). اما جهل به احکام مندرج در مقررات دانشگاهی و غیر آن که در این روزنامه چاپ نمی‌شوند، امکان‌پذیر است و آگاه بودن از آن نیاز به اثبات دارد.

متأسفانه «اغلب دانشگاه‌ها درباره موضوعات مربوط به رشته تحصیلی یا درباره هرگونه اقدام حقوقی که به آن‌ها مربوط می‌شود، کاملاً مخفیانه عمل می‌کنند. فیلم‌سازان مستند اظهار داشته‌اند که تعداد فزاینده‌ای از دانشجویان در مسائل بسیاری علیه دانشگاه‌ها اقامه دعوا می‌کنند. برخی از این پرونده‌ها به دانشگاه‌هایی مربوط می‌شوند که پیش از نام‌نویسی دانشجویان، انتظاراتی را که از آن‌ها دارند، برآورده نکرده‌اند. دست کم در یک مورد ثبت شده، پس از آن که دانشجو به سرقت ادبی متهم شد، آن دانشجو دانشگاه را مورد پیگرد قانونی قرار داد. او ادعا می‌کرد دانشگاه به نحوی مطلوب درباره این موضوع به دانشجو اطلاع‌رسانی نکرده که سرقت ادبی بدرفتاری دانشگاهی شمرده

می‌شود و بنابراین، خودش را نسبت به آن عمل مسئول نمی‌داند. بنابراین، کار او بدرفتاری تلقی نشد. به سختی می‌توان تصور کرد چگونه کسی می‌تواند در جهان غرب تحصیل کند، از جمله در سال‌های نخستین دانشگاه، بدون آن که موضوع سرقت ادبی به طور کامل برایش توضیح داده شود» (2016 Singh and Remenyi). در اظهارنظر یکی از سایه‌نویسان آمده است: «من از رشته‌های کاربردی فاصله می‌گیرم. این موضوع تنها معیار اخلاقی من به عنوان فرد سایه‌نویس است. من به پرستار کمک نخواهم کرد تا به نحوی کاذب خود را واجد شرایط نشان بدهد: که می‌داند ممکن است والدین خودم تحت مراقبت همان افراد قرار بگیرند» (2016 Singh and Remenyi). در واقع، چنین شخصی، گمان می‌کند که سایه‌نویسی در عین حال که نادرست است، اما از موضوعات اخلاقی شمرده می‌شود، نه قانونی و از این رو، در اخلاقیات خود برای آن حد و مرز قائل شده؛ در حالی که به لحاظ قانونی، این عمل جرم است و تلقی مرتکب و کوچک و بزرگ کردن دایره مفهومی آن، از نگاه حقوقی در این موضوع هیچ تأثیری ندارد.

ب) نقش جهل موضوعی در جرم سایه‌نویسی: در برابر جهل حکمی، نوعی دیگر از جهل در دانش حقوق به نام «جهل موضوعی» نامیده می‌شود؛ یعنی ناآگاهی به این که فلان رفتار، از مصادیق فلان حکم قانونی است. به تعبیر دیگر، در جهل موضوعی، شخص از حکم قانون آگاهی دارد، اما نمی‌داند که فلان رفتار، مشمول حکم قانون است. درباره سایه‌نویسی یا به طور عام، بدرفتاری علمی، بسیاری از افراد با آن که می‌دانند تقلب علمی در مفهوم عام آن، رفتار غیرقانونی است، اما نمی‌دانند که برای نمونه، سایه‌نویسی هم مشمول این حکم است. این وضعیت، گاه به علت عدم آموزش کافی است و گاه به دلیل اطلاع‌رسانی ناقص. در چنین وضعیتی، مرتکب یا متخلف سایه‌نویسی در عین حال که قصد انجام این عمل را دارد، اگر بداند که آنچه انجام می‌دهد، تخلف یا جرم است قطعاً از انجام آن خودداری خواهد کرد. آموزش درست و توضیح مقررات مربوط به تقلب علمی و ارائه موارد و مصادیق این امر، از راه‌های پیشگیری با این پدیده توسط کسانی است که ندانسته مرتکب سایه‌نویسی یا سرقت علمی می‌شوند.

فصل چهارم

سایه‌نویسی و حقوق در ایران

۴-۱. برخورد با سایه‌نویسی در قوانین و مقررات ایران

الف) در مقررات دانشگاهی ایران: «هدف دانشگاه تنها برقراری ارتباط و آزمون دانش به دانشجویان نیست، بلکه الهام‌بخشیدن به آنها است تا مادام‌العمر به یادگیری بپردازند ... اگر وضعیت چنین بود، انگیزه اندک (یا کم‌تری) برای تقلب در هر فرد وجود داشت» (Singh and Remenyi, 2016).

یکم) درباره دانشجویان: ماده ۷ آیین‌نامه انضباطی دانشجویان، مصوب سیصد و پنجاه و هشتمین جلسه شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۷۴/۶/۱۴) ذیل عنوان «تنبیها» مقرر می‌دارد:

الف) تنبی‌هایی که با حکم کمیته‌های انضباطی دانشگاه یا کمیته مرکزی انضباطی نسبت به دانشجویان می‌تواند اعمال شود:

الف) احضار و اخطار شفاهی؛

الف) اخطار کتبی بدون درج در پرونده دانشجو؛

الف) تذکر کتبی و درج در پرونده دانشجو؛

الف) توبیخ کتبی و درج در پرونده دانشجو؛

الف) دادن نمره ۰/۲۵؛

الف) محرومیت از تسهیلات رفاهی دانشگاه (از قبیل وام، خوابگاه و ...)

الف) دریافت خسارت از دانشجو در مواردی که تخلف، منجر به ایجاد ضرر و زیان به دانشگاه یا بیت‌المال شده باشد؛

الف) منع موقت از تحصیل تا مدت دو نیم سال تحصیلی (با احتساب یا بدون احتساب سنوات).

تبصره ۱: در مواردی که کمیته انضباطی بدوی دانشگاه حکم صادر کرده و به آن حکم در موعد مشخص شده در این آیین‌نامه دانشجو اعتراض کند، تجدید نظر در حکم صادره به عهده کمیته انضباطی تجدید نظر دانشگاه خواهد بود.

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایراندک در ارتباط با آن □ ۱۰۳

تبصره ۲: اعمال مجدد مجازات موضوع بند ۸ الف ماده ۷ منوط به تأیید کمیته مرکزی انضباطی خواهد بود.

ب) تنبیهاتی که فقط با حکم کمیته مرکزی انضباطی نسبت به دانشجویان می‌تواند اعمال شود:

۱) منع موقت از تحصیل تا چهار نیم سال تحصیلی (با احتساب یا بدون احتساب سنوات).

تبصره: چنانچه پس از اجرای حکم کمیته و در طول مدت تحصیل دانشجو، احتساب سنوات محرومیت از تحصیل مانع از فارغ‌التحصیل شدن دانشجو شود و دانشجو متعذر به عذر موجه شود، کمیته مرکزی پس از ارائه دلایل و مدارک تعذر از سوی دانشجو و بررسی، بنا به تشخیص می‌تواند اقدام به تبدیل حکم به عدم احتساب سنوات کند؛

۲) تغییر محل تحصیل دانشجو؛

۳) تبدیل دوره تحصیلی دانشجو از روزانه به شبانه؛

۴) اخراج دانشجو از دانشگاه با حفظ حق شرکت مجدد در آزمون ورودی؛

۵) محرومیت از تحصیل در کلیه دانشگاه‌ها تا ۵ سال.

تبصره ۱: در موارد ضروری بنا به تشخیص، کمیته انضباطی دانشگاه یا کمیته مرکزی انضباطی می‌تواند حکم به صورت ترکیبی صادر کند. (ترکیبی از ۲ یا چند بند ماده ۷).

تبصره ۲: رئیس دانشگاه مجاز است تا زمان رسیدگی به پرونده دانشجوی متخلف در کمیته انضباطی دانشگاه از ورود وی به دانشگاه جلوگیری کند مشروط بر این که مدت رسیدگی به پرونده دانشجو از یک ماه تجاوز نکند و در مورد پرونده‌هایی که به کمیته مرکزی انضباطی برای رسیدگی و اعلام رأی ارجاع می‌شود، رئیس دانشگاه مجاز است از ورود دانشجو به دانشگاه تا مدت دو ماه جلوگیری کند. (در صورت تلاقی ایام ممانعت از ورود دانشجو به دانشگاه با امتحانات پایان نیم سال، دانشجو می‌تواند با تشخیص رئیس دانشگاه در امتحانات پایان نیم سال شرکت کند).

تبصره ۳: به منظور ممانعت از اعمال سلیقه‌های متفاوت در دانشگاه‌ها و در موارد تخلف مشابه، کمیته‌های انضباطی دانشگاه‌ها موظفند در خصوص تخلفات مشمول بندهای ۵ ج و ۱ د و ۲ و ۴ و ۶ د و ۷ و ۸ ماده ۶ آیین‌نامه، ضمن رسیدگی و صدور حکم در محدوده اختیارات، مراتب را برای اطلاع و احیاناً اعلام نظر به کمیته مرکزی انضباطی ارسال کنند.

تبصره ۴: هرگاه دانشجویی در مکان‌هایی به عنوان دانشجو فعالیت داشته باشد (از قبیل سفرهای علمی،

محل‌های کارآموزی، خوابگاه و ...) مرتکب عملی شود که بر حسب قوانین کشوری مستوجب کیفر باشد، کمیته انضباطی می‌تواند ضمن رسیدگی به تخلف در حیطه این آیین‌نامه، موارد را برای برخورد در حیطه کاری مراجع ذیصلاحیت به آنها نیز ارجاع دهد. به هر حال تنها مرجع مجاز دانشگاه به انعکاس تخلف و معرفی دانشجوی خاطی به مراجع قضایی و انتظامی، کمیته انضباطی آن دانشگاه است.

تبصره ۵: هرگاه دانشجویی در خارج از محوطه دانشگاه مرتکب عمل خلافی شود که بنا بر قوانین کشوری مستوجب کیفر باشد، رسیدگی به جرم ارتكابی در چارچوب ضوابط و قوانین کیفری و جزایی در صلاحیت مراجع قضایی است اما کمیته انضباطی می‌تواند به موازات آن حسب ماده ۷ این آیین‌نامه تصمیم‌گیری کند.

تبصره ۶: ترمرد دانشجویی از اجرای احکام و دستوراتی که کمیته انضباطی صادر می‌کند یا تکرار تخلف موجب تشدید تنبیه خواهد شد.

تبصره ۷: بنا به تشخیص کمیته انضباطی، موارد تخلف می‌تواند به ولی یا سرپرست یا همسر دانشجوی اطلاع داده شود.

تبصره ۸: در صورت احتمال تصحیح رفتار و عدم تکرار تخلف، کمیته‌های انضباطی دانشگاه و کمیته مرکزی انضباطی بنا به تشخیص می‌تواند اجرای تمام یا بخشی از حکم را پس از اخذ تعهد به حالت تعلیق درآورند و در صورت تکرار هر نوع تخلف، علاوه بر اعمال مجازات جرم جدید، حکم تعلیقی هم به اجراء درخواهد آمد و استفاده از موضوع این تبصره در طول مدت تحصیل دانشجوی فقط یک بار مجاز می‌باشد و اعتبار اجرای احکام تعلیقی به شرط عدم تکرار تخلف تا پایان تحصیل دانشجوی است و در صورت عدم تکرار تخلف در طول مدت تحصیل، سوابق محکومیت از پرونده او خارج خواهد شد.

ضمناً این تبصره بر کلیه موارد تخلف موضوع ماده ۶ این آیین‌نامه شمول دارد الا در این موارد: اعمال شنیع (زنا و لواط) - سرقت مکرر - استفاده از سلاح - عضویت یا فعالیت در گروهک‌های ملحد، مفسد یا محارب - توزیع مواد مخدر و مشروبات الکلی.

تبصره ۹: به تخلفات دانشجویان مهمان و انتقالی، کمیته انضباطی دانشگاهی که تخلف در زمان تحصیل دانشجوی در آنجا صورت گرفته است رسیدگی خواهد کرد و چنانچه در موقع اجرای حکم، دانشجوی در آن دانشگاه نباشد، کمیته انضباطی دانشگاهی که محل تحصیل دانشجوی است مکلف به اجرای حکم صادره خواهد شد.

۲) ماده ۳۴ شیونامه اجرایی آیین‌نامه بالا (مصوب مردادماه ۱۳۹۸ ۳۴ وزارتین بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، و علوم، تحقیقات و فناوری) ذیل عنوان «تقلب در فعالیت‌های پژوهشی» مقرر داشته است: «در صورت ارتکاب هر نوع تخلف پژوهشی، مانند سرقت، اجاره یا داده‌سازی علمی، عدم تعهد و مسئولیت نسبت به ذینفعان در امور پژوهشی، عدم رعایت حقوق آزمودنی‌ها، عدم استفاده درست از منابع، انتشار غیر واقعی، مجدد، همپوشان و تکه‌ای، از قبیل معرفی نویسندگان یا داوران غیرواقعی و ساخت و استفاده از ایمیل جعلی برای داوری غیرواقعی مقالات توسط خود دانشجو و ...، متخلف به یکی از تنبیهات بندهای ۹ تا ۱۲ محکوم و در صورت تکرار یا محکومیت در مراجع قضایی، تنبیه تا بند ۲۰ قابل تشدید است.

تبصره ۱: چنانچه تخلف در انجام پایان‌نامه باشد، به طوری که مانع انتساب اثر به دانشجو شود یا در تدوین مقاله باشد که منجر به قبولی در دروس دانشگاهی یا تغییر در نمره شده باشد، متخلف علاوه بر اعمال تنبیهات ماده فوق به تنبیه بند ۶ در درس یا تکالیف مربوطه نیز محکوم می‌شود.

تبصره ۲: در مواردی که تخلف پژوهشی دانشجو پس از دانش‌آموختگی احراز گردد، نظر شورای مرکزی ملاک عمل خواهد بود.

تبصره ۳: همکاری‌کننده در هریک از تخلفات پژوهشی به یکی از تنبیهات بندهای ۵ تا ۹ (به‌جز بند ۶) محکوم می‌گردد و در صورت تکرار، تنبیه تا بند ۱۲ قابل تشدید است.

ماده ۱۲ این شیوه‌نامه در ذیل عنوان «تخلفات و تنبیهات» مقرر داشته است: به منظور استناد و تطبیق دقیق‌تر احکام انضباطی، تنبیهات ماده ۷ آیین‌نامه به صورت زیر تفکیک می‌شوند:

الف) تنبیهاتی که با حکم شورای انضباطی دانشگاه یا مرکزی نسبت به دانشجویان می‌تواند اعمال شود:

۱. احضار و اخطار شفاهی بدون درج در پرونده انضباطی دانشجو؛
۲. تذکر کتبی بدون درج در پرونده انضباطی دانشجو؛
۳. اخطار کتبی بدون درج در پرونده انضباطی دانشجو؛
۴. تذکر کتبی و درج در پرونده انضباطی دانشجو؛
۵. توبیخ کتبی و درج در پرونده انضباطی دانشجو؛
۶. دادن نمره ۲۵/ در درس، آزمون یا تکالیف مربوط به تخلف؛
۷. محرومیت از تسهیلات رفاهی دانشگاه یا ایجاد تغییر در آن‌ها، از قبیل وام، خوابگاه و غیره از یک ماه تا مدت زمان باقیمانده از تحصیل؛

۸. دریافت خسارت از دانشجو در مواردی که تخلف منجر به ایجاد ضرر و زیان شده باشد؛

۹. منع موقت از تحصیل به مدت یک نیم‌سال یا از ۱ تا ۶ ماه بدون احتساب سنوات؛

۱۰. منع موقت از تحصیل به مدت یک نیم‌سال یا از ۱ تا ۶ ماه با احتساب سنوات؛

۱۱. منع موقت از تحصیل به مدت دو نیم‌سال یا از ۶ تا ۱۲ ماه بدون احتساب سنوات؛

۱۲. منع موقت از تحصیل به مدت دو نیم‌سال یا از ۶ تا ۱۲ ماه با احتساب سنوات.

ب) تنبیهاتی که فقط با حکم شورای مرکزی می‌تواند نسبت به دانشجو اعمال شود:

۱۳. منع موقت از تحصیل به مدت سه نیم‌سال یا از ۱۳ تا ۱۸ ماه بدون احتساب سنوات؛

۱۴. منع موقت از تحصیل به مدت سه نیم‌سال یا از ۱۳ تا ۱۸ ماه با احتساب سنوات؛

۱۵. منع موقت از تحصیل به مدت چهار نیم‌سال یا از ۱۸ تا ۲۴ ماه بدون احتساب سنوات؛

۱۶. منع موقت از تحصیل به مدت چهار نیم‌سال یا از ۱۸ تا ۲۴ ماه با احتساب سنوات؛

۱۷. تغییر محل تحصیل دانشجو؛

۱۸. تبدیل دوره تحصیلی دانشجو از دولتی به شهریه‌پرداز؛

۱۹. اخراج دانشجو از دانشگاه، با حفظ حق شرکت مجدد در آزمون ورودی؛

۲۰. اخراج دانشجو از دانشگاه با محرومیت از تحصیل در کلیه دانشگاه‌ها تا ۵ سال.

دوم) درباره اعضای هیأت علمی

۱) در قانون مقررات انتظامی هیأت علمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و تحقیقاتی کشور

(مصوب ۱۳۶۴/۱۲/۲۲) ماده ۷ در ذیل عنوان «تخلفات انتظامی و جرائم» و ماده ۸ در ذیل عنوان

«مجازات‌های انتظامی» به شرح زیر مقرر داشته‌اند:

□ **ماده ۷.** تخلفات انتظامی و جرائم شامل تخلفات انضباطی و اعمال خلاف شرع و اخلاق

عمومی به قرار زیر است:

۱. ترک خدمت و یا غیبت بدون اجازه یا عذر موجه؛

۲. تخلف از اجرای قوانین و مقررات دانشگاه؛

۳. سهل‌انگاری یا غرض‌ورزی در انجام وظایف؛

۴. تمرد از اجرای دستورات قانونی مقامات دانشگاه؛

۵. استفاده غیرمجاز از امکانات و اموال دولتی؛

۶. تسلیم مدارک به اشخاصی که حق دریافت آن را ندارند و یا خودداری از تسلیم مدارک به

اشخاصی که حق دریافت آن‌ها را دارند؛

سابه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایراندک در ارتباط با آن □ ۱۰۷

۷. تسامح در حفظ اموال و وجوه دولتی و اسناد و مدارک دانشگاه اعم از محرمانه و غیر آن؛

۸. افشاء سؤالات امتحانی و یا تعویض برگ‌های امتحانی و یا تغییر اوراق؛

۹. افشاء اسناد محرمانه دانشگاه؛

۱۰. از بین بردن و اخفای غیرمجاز اسناد و مدارک دانشگاه و حیف و میل اموال و وجوه

دولتی؛

۱۱. اعتیاد و ارتکاب اعمال خلاف اخلاق عمومی که موجب هتک و حیثیت و شئون شغلی

است؛

۱۲. ارتکاب اعمال خلاف شرع و عدم رعایت حجاب اسلامی؛

۱۳. عضویت در یکی از فرق ضاله و ساواک منحل و تشکیلات فراماسونری و مشابه آن؛

۱۴. عضویت یا فعالیت یا تبلیغ به نفع احزاب و گروه‌های الحادی یا محارب یا احزاب و

گروه‌های غیرقانونی؛

۱۵. القاء اندیشه‌های الحادی و توهین به مقدسات اسلامی؛

۱۶. ارتکاب اعمال خلاف مصالح نظام جمهوری اسلامی از قبیل به تعطیل کشاندن کلاس‌ها و

اعتصاب، تحصن و تظاهرات به طور غیرمجاز در محیط دانشگاه.

تبصره: اثبات تخلفات و جرائم مذکور در بندهای ۱۰ و ۱۳ و ۱۴ و ۱۶ در مرجع صالح قضایی صورت

می‌گیرد و عضو هیأت علمی در مدت رسیدگی در مرجع قضایی به حالت تعلیق درمی‌آید.

□ **ماده ۸.** انواع مجازات‌ها به ترتیب اهمیت عبارتند از:

۱. احضار و اخطار شفاهی؛

۲. اخطار کتبی با درج در پرونده؛

۳. توبیخ کتبی با درج در پرونده؛

۴. کسر حقوق و مزایای دریافتی تا یک سوم، از یک ماه تا سه ماه؛

۵. تعلیق رتبه از یک سال تا دو سال؛

۶. تنزل یک پایه؛

۷. انفصال موقت از یک ماه تا یک سال؛

۸. بازخرید خدمت با پرداخت ۴۵ روز حقوق در قبال هر سال خدمت دولتی تا ده سال و پرداخت

یک ماه حقوق در قبال هر سال نسبت به مازاد ده سال خدمت. کسور بازنشستگی.

۹. افرادی که خدمت آنان بازخرید می‌شود به آنان مسترد خواهد شد و کسر یک سال خدمت

یک سال محسوب می‌شود،

۱۰. اخراج از دانشگاه یا مؤسسه آموزشی یا تحقیقاتی مربوط؛

۱۱. اخراج از مؤسسه متبوع و محرومیت از پذیرش در سایر دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و تحقیقاتی کشور؛

۱۲. انفصال دائم از خدمات دولتی.

تبصره: رییس دانشگاه و یا مؤسسه آموزش عالی و تحقیقاتی می‌تواند بدون مراجعه به هیأت رسیدگی انتظامی مجازات‌های مندرج در بند ۱ و ۲ و ۳ را در مورد اعضای متخلف هیأت علمی اجراء کند. اجرای مجازات‌های مندرج در بندهای بعدی موکول به رأی هیأت رسیدگی انتظامی است.

ماده ۹ و ۱۰ از این قانون در جهت تبیین آنچه در ماده ۸ آمده، مقرر داشته‌اند:

□ ماده ۹: مجازات‌های بند ۴ و بندهای بعدی ماده ۸ این قانون قابل پژوهش در هیأت تجدید نظر می‌باشد.

□ ماده ۱۰: در صورت تکرار تخلف و ثبوت آن عضو هیأت علمی خاطی به اشد مجازات پیش‌بینی شده در آن درجه محکوم خواهد شد و هرگاه مجازات قبلی اشد مجازات اعمال شده در درجه مربوط باشد، عضو خاطی به حداقل مجازات درجه بعد محکوم خواهد شد به نحوی که در هر حال از مجازات محکومیت قبلی شدیدتر باشد.

ب) در قوانین و مقررات عمومی ایران: در بیرون از جهان حقوق، بر پایه آنچه گفته شد ممکن است برخی سایه‌نویسی را بپذیرند و برخی نه؛ اما به لحاظ حقوقی، سایه‌نویسی نمی‌تواند مشمول دو گونه دآوری و حکم قرار گیرد و از این رو، از منظر حقوقی، هر یک از گونه‌های متفاوت سایه‌نویسی، یا قانونی است یا نه. در متن‌های قانونی ایران، هیچ‌جا اصطلاح «سایه‌نویسی» به کار نرفته است. تنها در ماده واحده «قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی» (مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱) گفته شده: «تهیه، عرضه و یا واگذاری آثاری از قبیل رساله، پایان‌نامه، مقاله، طرح پژوهشی، کتاب، گزارش یا سایر آثار مکتوب و یا ضبط‌شده پژوهشی - علمی و یا هنری، اعم از الکترونیکی و غیرالکترونیکی توسط هر شخص حقیقی یا حقوقی به قصد انتفاع و به‌عنوان حرفه یا شغل، با هدف ارائه کل اثر و یا بخشی از آن توسط دیگری به‌عنوان اثر خود، جرم بوده و مرتکب یا مرتکبان، علاوه بر واریز وجوه دریافتی به خزانه دولت، مشمول مجازات به شرح زیر می‌باشند:

۱. ارتکاب جرم توسط شخص حقیقی، مشمول مجازات جزای نقدی درجه سه و محرومیت از حقوق اجتماعی درجه شش است؛

سابه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایراندک در ارتباط با آن □ ۱۰۹

۲. در صورت ارتکاب جرم توسط شخص حقوقی، علاوه بر مجازات مرتکب و مدیران و گردانندگان مربوطه، مجازات شخص حقوقی حسب مورد مطابق مواد ۲۰، ۲۱ و ۲۲ قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲/۲/۱) تعیین می‌گردد.

تبصره ۱: معاونت در جرائم موضوع بندهای ۱ و ۲ مستوجب حداقل مجازات مقرر می‌باشد.

تبصره ۲: در صورتی که ارتکاب جرم موضوع این قانون از طریق پایگاه الکترونیکی و یا در قالب بنگاه (شامل مؤسسه، شرکت یا هر نوع دیگر) اعم از ثبت شده یا نشده انجام شود و یا برای انجام آن، اقدام به تبلیغ به هر نحو گردد، مرتکب یا مرتکبان به میانگین حداقل و حداکثر مجازات مقرر فوق محکوم می‌شوند.

تبصره ۳: محل بنگاه و یا پایگاه الکترونیکی مندرج در تبصره ۲ به درخواست یکی از وزارتخانه‌های علوم، تحقیقات و فناوری و یا بهداشت، درمان و آموزش پزشکی یا سایر مراجع مربوطه و با دستور مراجع قضایی، حسب مورد، مهر و موم (پلمب) یا متوقف می‌شود.

تبصره ۴: بازرسان وزارتخانه‌های علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی در اجرای این قانون و مطابق قانون آیین دادرسی کیفری (مصوب ۱۳۹۲/۱۲/۴) پس از فراگیری مهارت‌های لازم، عندالاجتضا می‌توانند به عنوان ضابط خاص محسوب شوند.

تبصره ۵: ارائه خدماتی که در جریان تهیه آثار پژوهشی، علمی و هنری انجام آن‌ها توسط اشخاص ثالث متعارف است، از قبیل خدمات آزمایشگاهی، تایپ، کمک به گردآوری داده‌ها، ترجمه، تکثیر و ویراستاری اثر، مشمول حکم مقرر در این قانون نیست.

تبصره ۶: در صورت استفاده از آثار متقلبانه موضوع این قانون توسط اعضای هیأت علمی، دانشجویان، کارکنان اداری و طلاب، ضمن سلب هرگونه امتیاز مادی و یا معنوی مترتب بر آن و ملغی‌الاثر بودن هرگونه مدرک تحصیلی، پایه، مرتبه علمی، رتبه و یا عناوین مشابه علمی، به تخلفات نامبردگان، حسب مورد توسط هیأت‌های انتظامی اعضای هیأت علمی، هیأت‌های رسیدگی به تخلفات اداری، کمیته‌های انضباطی دانشجویان و یا دادسرا و دادگاه ویژه روحانیت رسیدگی شده و به مجازات‌های زیر محکوم می‌شوند: **الف)** هیأت علمی به یکی از مجازات‌های ردیف ۷ تا ۱۱ ماده ۸ قانون مقررات انتظامی هیأت علمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و تحقیقاتی کشور (مصوب ۱۳۶۴/۱۲/۲۲ و اصلاحات و الحاقات بعدی آن)؛ **ب)** دانشجو به یکی از مجازات‌های ردیف «ب - ۱» تا «ب - ۵» ماده ۷ آیین‌نامه انضباطی دانشجویان جمهوری اسلامی ایران (مصوب جلسه ۳۵۸ مورخ ۱۳۷۴/۶/۱۴ شورای عالی انقلاب فرهنگی و اصلاحات و الحاقات بعدی آن)؛ **پ)** کارکنان اداری به

یکی از مجازات‌های ردیف «د» تا «ک» ماده ۹ قانون رسیدگی به تخلفات اداری (مصوب ۱۳۷۲/۹/۷ و اصلاحات و الحاقات بعدی آن؛ ت) طلاب براساس قوانین و مقررات دادرسی و دادگاه ویژه روحانیت.

تبصره ۷: وزارتخانه‌های علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی مکلفند جهت پیشگیری از جرائم موضوع این قانون، اقدامات زیر را انجام دهند: ۱) ترویج فرهنگ احترام به حقوق مالکیت فکری از طریق گنجاندن دروس ذریبط و اصلاح سرفصل برنامه‌های درسی و برگزاری کارگاه‌های آموزشی؛ ۲) الزام دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی و پژوهشی به اعمال نظارت دقیق بر رعایت حقوق مالکیت فکری در آثار علمی و پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دانشجویی؛ ۳) اعمال مجازات انتظامی اخراج دانشجو یا ابطال پایان‌نامه و رساله یا مدرک تحصیلی در صورت احراز جرم موضوع این قانون با توجه به میزان تخلف؛ ۴) اعمال مجازات انتظامی تنزل رتبه یا پایه عضو هیأت علمی، اخراج، لغو قرارداد در صورت احراز جرم موضوع این قانون در آثار علمی با توجه به میزان تخلف.

تبصره ۸: سایر دستگاه‌های دولتی و عمومی غیردولتی مکلفند در صورت احراز جرم موضوع این قانون توسط کارکنان خود به منظور استفاده از مزایای شغلی، مجازات انتظامی مقرر در بند «د» ماده ۹ قانون رسیدگی به تخلفات اداری را نسبت به مرتکب اعمال نمایند.

تبصره ۹: حوزه‌های علمیه و همچنین دانشگاه‌ها، پژوهشگاه‌ها، مؤسسه‌های آموزش عالی، پژوهشی فناوری دولتی و غیردولتی زیر نظر وزارتخانه‌های علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، از جمله دانشگاه علمی کاربردی، دانشگاه آزاد اسلامی، جهاد دانشگاهی، مؤسسه‌های آموزش عالی غیردولتی غیرانتفاعی، وابسته به دستگاه‌های آموزش عالی غیردولتی غیرانتفاعی، وابسته به دستگاه‌های اجرایی و دانشگاه فرهنگیان موظف هستند از این پس، پیشنهادها (پروپوزال‌ها)، پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دانشجویان تحصیلات تکمیلی خود را که فاقد طبقه‌بندی هستند در سامانه‌های اطلاعاتی پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایراندک) ثبت و تأیید کرده و فایل تمام‌متن و نتیجه را همانندجویی کنند. ارائه گواهی ثبت و بارگذاری فایل تمام‌متن و نتیجه همانندجویی این مدارک برای هرگونه پرداخت مالی به استادان راهنما، مشاور و داور و تخصیص امتیاز در ترفیع و ارتقای آن‌ها و همچنین دانشجویان الزامی است.

تبصره ۱۰: آیین‌نامه اجرایی این قانون ظرف مدت سه ماه پس از ابلاغ این قانون به پیشنهاد مشترک وزارتخانه‌های علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و با همکاری وزارت دادگستری تهیه می‌شود و به تصویب هیأت وزیران می‌رسد.

افزون بر قانون بالا، آیین‌نامه اجرایی این قانون (مصوب ۱۳۹۸/۵/۲۳) پس از آن‌که در ماده ۱ «خدمات متعارف» را تعریف کرده (خدمات متعارف: خدماتی که بخشی از فرایند ماهوی طراحی، انجام و گزارش نتایج پژوهش نیستند و برون‌سپاری آن‌ها توسط گروه پژوهشی یا پژوهشگر به شخص ثالث در ازای پرداخت حق‌الزحمه یا مانند آن براساس عرف علمی متخصصین هر رشته موجه است) در تبصره ۱ تا ۴ ماده ۹ مقرر داشته است:

تبصره ۱: چنانچه هر یک از جرائم موضوع قانون، توسط اشخاص حقیقی و حقوقی به قصد انتفاع و به‌عنوان حرفه یا شغل ارتکاب یابد، ضابطان خاص یاد شده تحقیقات لازم را در آن خصوص انجام می‌دهند و ضمن گزارش به وزارت و مؤسسه متبوع، مراتب را جهت تعقیب کیفری به اطلاع دادستان شهرستان می‌رسانند. این امر مانع طرح شکایت مستقیم وزارت یا مؤسسه به دادرای عمومی و انقلاب نیست. ضابطان خاص مکلف به بررسی و تحقیق در زمینه جرائم ارتكابی یاد شده حسب نظر وزارت یا مؤسسه متبوع هستند.

تبصره ۲: مرتکب یا مرتکبان جرائم موضوع ماده واحده قانون با حکم دادگاه، مکلفند وجوه دریافتی ناشی از جرم را به حساب خزانه واریز کنند.

تبصره ۳: وزارت می‌تواند در پیگیری جرائم موضوع ماده واحده قانون، علاوه بر استفاده از بازرسان خود به‌عنوان ضابط خاص، در حدود قانون از همکاری سایر ضابطان دادگستری نیز استفاده کند.

تبصره ۴: در ارتکاب جرائم موضوع ماده واحده قانون به صورت سازمان‌یافته و تکرار و تعدد آن، ضوابط تشدید مجازات برابر قانون اعمال خواهد شد.

ماده ۱۱ درباره فرایند پس از اثبات تخلف مقرر می‌دارد: «در صورت قطعی محکومیت صادر شده توسط مراجع موضوع تبصره ۶ ماده واحده قانون، مراتب به اطلاع مؤسسه و سازمان اداری و استخدامی کشور و دستگاه‌های اجرایی ذیربط در مورد کارکنان بخش دولتی می‌رسد و در مورد کارکنان سایر بخش‌ها به نحو مقتضی اطلاع‌رسانی خواهد شد تا نسبت به سلب هرگونه امتیاز مادی یا معنوی مترتب بر آن و لغو اثر هرگونه مدرک تحصیلی، پایه، مرتبه علمی، رتبه یا عناوین مشابه علمی، اقدام قانونی لازم را به عمل آورند».

همچنین ماده ۱۳ این آیین‌نامه می‌گوید: «در صورت ارتکاب تقلب علمی موضوع قانون توسط دانش‌آموختگان دانشگاه‌های خارج از کشور که مدرک تحصیلی خارجی آن‌ها مورد ارزشیابی قرار گرفته است، پرونده حسب مورد توسط وزارت به یکی از مؤسسات ارجاع می‌شود. در صورت قطعی حکم مربوط به ارتکاب تقلب علمی، گواهینامه ارزشیابی صادرشده توسط واحد صادرکننده

از درجه اعتبار ساقط خواهد شد.

اگر سایه‌نویسی در بیرون از آثار علمی بررسی شود، قانونی که می‌تواند حدود و ثغور این امر را به لحاظ قانونی در ایران روشن کند «قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان» (مصوب ۱۳۴۸/۱۰/۱۱) است.

این قانون پس از آن‌که در ماده ۱ خود «پدیدآورنده» و «اثر» را تعریف کرده و در ماده ۲ گونه‌های آثار مورد حمایت خود را بیان داشته، در ماده ۲۳ که در ذیل عنوان «فصل چهارم» تخلفات و مجازات‌ها آمده، مقرر می‌دارد: «هر کس تمام یا قسمتی از اثر دیگری را که مورد حمایت این قانون است به نام خود یا به نام پدیدآورنده، بدون اجازه او و یا عالماً عامداً به نام شخص دیگری غیر از پدیدآورنده نشر یا پخش یا عرضه کند به حبس تأدیبی از شش ماه تا ۳ سال محکوم خواهد شد». اما درباره این قانون گفتنی است که موضوع ماده ۲۳ یا ۲۴ آن زمانی امکان اجرا دارد که نویسنده یا مترجم در سایه اولاً بتواند تعلق تألیف یا ترجمه را به خود ثابت کند، ثانیاً اثبات کند که نویسنده دروغین، همه یا بخشی از اثر را برخلاف توافق به نام خود منتشر کرده است که این امر با توجه به آنچه درباره عناصر سایه‌نویسی گفته شد و توافق سایه‌نویس و نویسنده دروغین، به عنوان یکی از اجزای این امر بیان گردید، دور از انتظار است؛ به این معنا که بعید به نظر می‌رسد که نویسنده در سایه به تعبیر ماده ۲۶ و ۳۱ قانون مذکور در قالب شاکی خصوصی علیه نویسنده دروغین طرح دعوا کند و اگر کند، این دعوا به نتیجه برسد؛ زیرا از همان آغاز توافق سایه‌نویس و نویسنده دروغین بر آن بوده که اثر به نام نویسنده دروغین چاپ شود و با این وصف، چنین دعوایی در مرحله تحقیقات مقدماتی رد خواهد شد و سایه‌نویس با «قرار منع تعقیب» نویسنده دروغین روبه‌رو خواهد گردید.

اگر موضوع سایه‌نویسی، یک نرم‌افزار است که موضوع «قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای» (مصوب ۱۳۷۹/۱۰/۴) قرار می‌گیرد و یا ترجمه یا اثر صوتی است که موضوع قانون «ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی» (مصوب ۱۳۵۲/۱۰/۶) شمرده می‌شود، وضعیت سایه‌نویس نرم‌افزار یا ترجمه و یا اثر صوتی، همانند وضعیت سایه‌نویسی است که متن تألیفی را آفریده است و شکایت او در ذیل عنوان شاکی خصوص، همان سرانجامی را دارد که درباره سایه‌نویس اثر تألیفی گفته شد.

۴-۲. حقوق قانونی سایه‌نویس

در مواردی که سایه‌نویسی همچون یک حرفه به شمار می‌رود، به لحاظ حقوقی، سایه‌نویسی را می‌توان صاحب حقوقی به شرح زیر دانست که البته این حقوق بسته به این که سایه‌نویسی در بخش دولتی یا خصوصی مشغول به کار باشد، تفاوت‌های دیگری نیز خواهند داشت؛ اما عمده‌ترین آن‌ها بر

پایه مقررات مالکیت فکری و رعایت قواعد عمومی حاکم بر تعهدات به شرح زیر است:

(الف) حق بر دستمزد؛

(ب) حق بر پنهان ماندن؛

(پ) حق بر انتشار اثر به نام نویسنده دروغین؛

(ت) حق بر تبری از مسئولیت‌های قانونی مترتب بر اثر؛

(ث) حق بر ایفای شرایط قراردادی (انتشار اثر، ذکر نام به‌عنوان ویراستار یا ...).

۴-۳. حقوق قانونی پدیدآور دروغین

همچون سایه‌نویس، اگر سایه‌نویسی را یک حرفه قانونی به شمار آوریم، نویسنده دروغین نیز حسب مقررات حاکم بر حقوق مالکیت فکری و نیز موازین مجرا در حقوق تعهدات، حقوقی به شرح زیر دارد:

(الف) حق بر حقوق مادی اثر؛

(ب) حق بر حقوق معنوی اثر؛

(پ) حق بر ناشناخته ماندن سایه‌نویس.

۴-۴. سایه‌نویسی و اطلاعات کتابشناختی اثر

اطلاعات کتابشناختی آثار منتشر شده عبارت است از «نام نویسنده، عنوان، مترجم، محل انتشار، ناشر، تاریخ انتشار، تعداد صفحات یا قیمت کتاب، آثار چاپی، غیرچاپی، و نسخه‌های خطی و گاه تحلیلی که با نظم خاصی به قصد استناد و ارائه اطلاعات تهیه می‌گردد» (انوار ۱۳۷۵).

در مواردی که اثر به نام پدیدآورنده‌اش منتشر می‌شود، هدف از ارائه اطلاعات کتابشناختی برآورده شده است، اما در مواردی که کتاب از طریق سایه‌نویسی پدید می‌آید، روشن است که نام پدیدآورنده، واقعی نیست و تقلبی است. شاید گفته شود که در این موارد، به هر حال، اثر مذکور با نام نویسنده دروغین منتشر شده و اشکالی در مشخصات کتابشناختی پیش نمی‌آید؛ اما مسأله در جایی در خور توجه است که بنا به دلایلی، تقلبی بودن نام نویسنده دروغین آشکار می‌شود و در چاپ‌های بعدی، اثر به نام نویسنده اصلی (سایه‌نویس) منتشر می‌گردد و یا آن‌که به رغم چاپ کتاب به نام نویسنده دروغین، همگان می‌دانند که اثر منتشر شده، متعلق به فرد دیگری است و به تعبیر دیگر، اطلاعات کتابشناختی اثر، نادرست است؛ مانند آنچه برای نمونه درباره کتاب «من زلاتان هسمن» اتفاق افتاد.

در چنین مواردی، به نظر می‌رسد برای تصحیح مشخصات کتابشناختی اثر، دستگاه‌های متولی ثبت آثار، مانند کتابخانه ملی یا مراکز اسناد، باید برای جلوگیری از انتشار اطلاعات نادرست و حفظ حقوق پدیدآوران و افزون بر این، پیشگیری از فریب خوردن خوانندگان و تهیه‌کنندگان مجموعه‌های کتابشناسی، توضیحات لازم را درباره مشخصات کتابشناختی این گونه آثار قید کنند و گرنه اگر برای مثال، در چاپ پنجم یک کتاب، دروغین بودن نویسنده آن آشکار شود و کتاب مذکور در چاپ ششم، با نام نویسنده اصلی (سایه‌نویس) چاپ شود، این امر موجب سردرگمی خواننده و تهیه‌کنندگان فهرست آثار یا کتابشناسی خواهد گردید.

۴-۵. حقوق قانونی خریدار (خواننده) اثر در آثار سایه‌نویسی شده

خریدار (خواننده) اثر، به‌ویژه آنان که حرفه‌ای هستند معمولاً هر کتابی را نمی‌خرند و نیز هر کتابی را نمی‌خوانند، بلکه خاصه در امور علمی و پژوهشی به نام نویسنده دقت دارند و اعتبار علمی او برای آنان محل توجه است؛ خواه در ارجاع شفاهی به مطالب مندرج در یک اثر و خواهد در ارجاع کتبی به آنچه در یک اثر درج شده است.

اما اگر کشف شود که نویسنده اثر، به‌واقع همان شخصی نیست که نامش بر روی اثر یا در شناسنامه آن دیده می‌شود، آیا خواننده یا خریدار اثر می‌تواند علیه نویسنده دروغین طرح دعوا کرده، از او مطالبه خسارت کند؟ در قوانین و مقررات مجرا در ایران نصی وجود ندارد که به کمک آن بتوان چنین حقی را برای خواننده یا خریدار قائل شد و در مقررات کشورهای دیگر و حتی در کنوانسیون برن نیز مطلبی در این باره به چشم نمی‌خورد. در میان آرای قضایی هم موردی دیده نمی‌شود که در خصوص این مورد دعوایی مطرح و دادنامه‌ای صادر شده باشد. ماده ۲۳ قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان (مصوب ۱۳۴۸) نیز فقط به صاحب اثر اجازه می‌دهد که علیه متقلب و سارق ادبی طرح دعوا کند؛ آن‌هم با این قید که او را «شاکی خصوصی» می‌داند و از این رو، اولاً خواننده یا خریدار نمی‌تواند در این باره طرح دعوا کند؛ ثانیاً آنچه در این ماده مورد تصریح قرار گرفته، سایه‌نویسی را پوشش نمی‌دهد.

از سوی دیگر، قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی نیز در تبصره ۶ و ۸ به شرح زیر به خواننده یا خریدار اثر سایه‌نویسی شده اجازه نمی‌دهد که علیه نویسنده دروغین طرح دعوا کند. طبق این تبصره‌ها:

□ تبصره ۶: در صورت استفاده از آثار متقلبانه موضوع این قانون توسط اعضای هیأت علمی،

دانشجویان، کارکنان اداری و طلاب، ضمن سلب هر گونه امتیاز مادی و یا معنوی مترتب بر

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایراندک در ارتباط با آن □ ۱۱۶

آن و ملغی‌الاثربودن هرگونه مدرک تحصیلی، پایه، مرتبه علمی، رتبه و یا عناوین مشابه علمی، به تخلفات نامبردگان، حسب مورد توسط هیأت‌های انتظامی اعضای هیأت علمی، هیأت‌های رسیدگی به تخلفات اداری، کمیته‌های انضباطی دانشجویان و یا دادسرا و دادگاه ویژه روحانیت رسیدگی شده و به مجازات‌های زیر محکوم می‌شوند: الف) هیأت علمی به یکی از مجازات‌های ردیف ۷ تا ۱۱ ماده ۸ قانون مقررات انتظامی هیأت علمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و تحقیقاتی کشور (مصوب ۱۳۶۴/۱۲/۲۲ و اصلاحات و الحاقات بعدی آن؛ ب) دانشجو به یکی از مجازات‌های ردیف «ب - ۱» تا «ب - ۵» ماده ۷ آیین‌نامه انضباطی دانشجویان جمهوری اسلامی ایران (مصوب جلسه ۳۵۸ مورخ ۱۳۷۴/۶/۱۴ شورای عالی انقلاب فرهنگی و اصلاحات و الحاقات بعدی آن؛ پ) کارکنان اداری به یکی از مجازات‌های ردیف «د» تا «ک» ماده ۹ قانون رسیدگی به تخلفات اداری (مصوب ۱۳۷۲/۹/۷ و اصلاحات و الحاقات بعدی آن؛ ت) طلاب بر اساس قوانین و مقررات دادسرا و دادگاه ویژه روحانیت.

□ تبصره ۸: سایر دستگاه‌های دولتی و عمومی غیردولتی مکلفند در صورت احراز جرم موضوع این قانون توسط کارکنان خود به منظور استفاده از مزایای شغلی، مجازات انتظامی مقرر در بند «د» ماده ۹ قانون رسیدگی به تخلفات اداری را نسبت به مرتکب اعمال نمایند.

از این رو، به نظر می‌رسد خواننده یا خریدار چنین آثاری می‌تواند یا با مراجعه به فروشنده این آثار، اگر شدنی باشد، بهایی را که پرداخته پس بگیرد و یا دست کم با مراجعه به مراجع مندرج در تبصره ۶ و ۸ بالا، اطلاع‌رسانی کرده، اعمال مجازات‌های مقرر در این ۲ تبصره را نه به‌عنوان شاکی، بلکه به‌عنوان، اعلام‌کننده در خواست کند.

۴-۶. راه‌های مقابله با سایه‌نویسی

در موضوعات مرتبط با جرم، مسأله «بازدارندگی»^۱ و پیشگیری همواره مورد توجه بوده است. تحصیلات دانشگاهی یا به‌طور کلی آموزش در دو قالب حضوری و مجازی صورت می‌گیرد. ارتباط و شناختی که در آموزش مجازی میان دانشجو و همکلاسی‌های او از یک سو و با استادان و مسئولان محل تحصیل (دانشگاه، دانشکده یا کالج) از سوی دیگر ایجاد می‌شود، امکان سوءظن به

^۱ deterrence

وقوع سایه‌نویسی و پیگیری آن را بیش‌تر از حالتی می‌کند که آموزش به شکل مجازی انجام می‌گردد و نه دانشجویان و نه مسئولان ذیربط ارتباط چندانی با هم ندارند و از وضعیت و شخصیت یکدیگر آگاهی اندکی دارند. از این رو، پیگیری و مقابله با سایه‌نویسی در آموزش‌های مجازی سخت‌تر است و به دقت‌ها و ابزارهای بیش‌تری نیاز دارد.

اکثر دانشجویان از آن رو از منابع به گونه‌های نامناسبی که «تقلب علمی» نامیده می‌شود، استفاده می‌کنند که یاد نگرفته‌اند چگونه باید از آن‌ها به شکل مناسب بهره ببرند. از این رو، مواردی مانند وصله‌نویسی یا سرقت علمی را نباید به عنوان یک امر غیراخلاقی، عمدی یا فریبکارانه محکوم کرد (Pecorari 2003)، از این نظر، رو آوردن دانشجویان به چنین رفتارهایی را نباید عامدانه و اختیاری شمرد (Stockall and Villar Cole 2016).

لیلیس و ترنر به دشواری‌هایی که دانشجویان هنگام ورود به دانشگاه در پژوهش و نگارش با آن روبه‌رو هستند، اشاره و اظهار داشته‌اند که مسئولان دانشگاه درباره برنامه‌های آموزشی خود، شفافیت و عدم ابهام را مفروض می‌دانند، در حالی که چنین تصویری در نزد دانشجویان وجود ندارد (Lillis and Turne 2001).

بسیاری از دانشجویان مشکلی در نوشتن متن‌های ندارند؛ اما هنگامی که باید خود را تابع یک شیوه یا روش خاص در نوشتن متون و نتایج پژوهش‌های دانشگاهی کنند با سردرگمی روبه‌رو می‌شوند (Lea and Street 1998) و اعتماد به نفس خود در انجام یک کار علمی را از دست می‌دهند و در این وضعیت، پناه بردن به سرقت علمی یا سایه‌نویسی یکی از راه‌های حل مشکل است.

قانون فرصت تحصیلات عالی^۱ احراز هویت واقعی اشخاصی را که در دوره‌های آموزش عالی نام‌نویسی می‌کنند بر عهده کارگزاری‌های تأیید منطقه‌ای^۲ گذاشته است (Hill 2010). این کارگزاری‌ها باید تأیید کنند که شخصی که نام‌نویسی می‌کند دقیقاً همان شخصی است که در کلاس‌های مجازی حاضر می‌شود و تکالیف دانشجویی را انجام می‌دهد. برای نمونه، نسخه ۲۰۱۲ کتابچه منابع کالج‌ها مربوط به کمیسیون کالج‌های انجمن جنوبی کمیسیون مدارس و کالج‌ها^۳ در بند استاندارد ۴-۸-۱ می‌گوید: «مؤسسه‌ای که آموزش از راه دور یا مکاتبه‌ای^۴ ارائه می‌دهد ... باید اثبات کند دانشجویی که در یک برنامه یا دوره درسی از راه دور یا مکاتبه‌ای نام‌نویسی کرده، همان دانشجویی است که [واقعاً] در این برنامه یا دوره شرکت کرده و آن را به پایان برده است...؛ آن‌هم از طریق روش‌هایی که به اختیار مؤسسه واگذار می‌شود؛ مانند: الف) تأمین کد ورودی و لاگین، ب)

¹ The Higher Education Opportunity Act.

² regional accrediting agencies.

³ Southern Association of Colleges and Schools Commission on Colleges (SACSCOC).

⁴ distance or correspondence education.

برگزاری آزمون‌های تحت نظارت و مراقبت، پ) بهره‌گیری از دیگر فناوری‌ها و روش‌هایی که به طور دقیق هویت دانشجو را احراز می‌کنند» (ص ۱۰۳) (Fisher et al. 2015). البته هنگامی که احراز هویت دانشجو از طریق نرم‌افزار و ارائه چند پرسش صورت می‌گیرد، چندان نمی‌توان به نتایج آن اعتماد کرد؛ زیرا امکان تقلب و فریب نرم‌افزار همچنان وجود دارد، حتی اگر چنین پرسش‌های در وقایع زمانی متعدد تکرار شوند. از این رو، پیشنهاد شده که از روش‌هایی مطمئن‌تر به شرح زیر برای احراز هویت واقعی دانشجو و تصنعی نبودنش استفاده شود تا راه بر سایه‌نویسان نیز بسته شود. در واقع، مشکل این است که سایه‌نویس حتی در آموزش‌های غیرمجازی و حضوری می‌تواند از طریق نرم‌افزار تکالیف دانشجو را برای او انجام دهد و سپس دانشجو آن‌ها را به عنوان تکالیفی که خودش انجام داده ارائه دهد. از این رو، روش‌های جدیدی تحت عنوان «نظام‌های مدیریت آموزش»^۱، مانند «کانواس»^۲، «بلک‌بورد»^۳ یا «موودل»^۴ ایجاد شده‌اند که هرچه بیش‌تر احراز هویت واقعی فردی را که تکالیف دانشجویی را انجام می‌دهد امکان‌پذیر سازد.

پیشنهاد شده که برای پیشگیری و مقابله با سایه‌نویسی می‌توان این اقدامات را انجام داد: دادن تکالیف بیش‌تر، توزیع به موقع جزئیات تکلیف و اطمینان از ایمن بودن این جزئیات از طریق رمزگذاری یا روش‌های دیگر، و استفاده از «راه‌حل‌های تله ترفند»^۵ برای به دام انداختن دانشجویان متخلف» (O'Malley and Roberts 2011).

¹ Learning Management Systems (LMS)

² Canvas

³ Blackboard

⁴ Moodle

⁵ cheat trap solutions

فصل پنجم

نقش ایران‌داک در پیشگیری و مقابله با سایه‌نویسی

«پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایرانداک) بر پایه گاه‌شمار و همچنین نخستین سند در این زمینه، در یکم مهرماه سال ۱۳۴۷ با نام فارسی «مرکز اسناد ایران» در برابر نام انگلیسی "Iranian Documentation Center" پایه‌گذاری شد و پیش از نام کنونی، با نام «مرکز مدارک علمی ایران» در سال ۱۳۵۰، «مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران» در سال ۱۳۷۰، و «پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران» در سال ۱۳۸۴ نیز خوانده شد. پژوهشگاه با نام کوتاه «ایرانداک» شناخته می‌شود» (C.f: irandoc.ac.ir/about/overview).

آنچه به ایرانداک به لحاظ قانونی و حقوقی اجازه می‌دهد که در پیشگیری و مقابله با بدرفتاری علمی (اعم از دانشگاهی و غیر آن) ایفای نقش کند، قوانین و مقرراتی است که به شرح زیر درباره این پژوهشگاه به تصویب رسیده‌اند:

۵-۱. اساسنامه ایرانداک

در این اساسنامه، عبارات و بندهایی وجود دارد که حاکی است ایرانداک می‌تواند در «زمینه فناوری اطلاعات» و «ارتقای فعالیت‌های پژوهشی» اقدام کند. از آن جمله در ذیل ماده ۱ اساسنامه که به بیان «اهداف» ایرانداک اختصاص دارد، به موارد زیر اشاره شده است:

۱. توسعه و گسترش پژوهش در زمینه علوم و فناوری اطلاعات، مدیریت دانش و جامعه اطلاعاتی؛

۲. زمینه‌سازی مناسب برای ارتقای فعالیت‌های پژوهشی مرتبط؛

۳. مأموریت‌گرایی در توسعه و گسترش پژوهش در زمینه علوم و فناوری اطلاعات و دستیابی به علوم و فناوری‌های نوین در زمینه یادشده به نحوی که بتواند سرآمدی این زمینه را در کشور تأمین کند؛

۴. زمینه‌سازی مناسب برای ارتقای فعالیت‌های پژوهشی مرتبط با مدیریت دانش، جامعه اطلاعاتی، علوم و فناوری اطلاعات و نوآوری در موضوعات یادشده؛

۵. تجاری‌سازی دستاوردهای پژوهشی؛

۶. گسترش و ارائه خدمات مدیریت دانش، مدیریت اطلاعات و اطلاع‌رسانی علم و فناوری؛

۷. عمومی‌سازی کاربرد فناوری اطلاعات و اطلاعات علمی و فناورانه.

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود بجز بند ۵ و ۷ سایر موارد، این اجازه را به ایرانداک می‌دهند که برای مقابله با بدرفتاری علمی، اعم از سرقت علمی و سایه‌نویسی و پیشگیری از آن‌ها، اقدامات و فعالیت‌هایی را انجام دهد.

آنچه در ذیل ماده ۲ اساسنامه ایرانداک با عنوان «وظایف و اختیارات» آمده، امکان انجام این‌گونه فعالیت‌ها را به شکل روشن‌تر و مشروح‌تر بیان کرده، دامنه چنین فعالیت‌های را از سطح ملی، به سطح منطقه‌ای و جهانی گسترش داده و این امکان قانونی را فراهم آورده که ایرانداک بتواند از طریق همکاری‌های فراملی و تبادل اطلاعات و همکاری با سازمان‌های منطقه‌ای و جهانی، نقش خود را با توجه به اهدافی که برایش ترسیم شده، بهتر و در سطحی وسیع‌تر ایفا کند. در این ماده که در قالب چند زیرماده تدوین شده، موارد متعددی گویای اختیار و وظیفه ایرانداک در ورود به حوزه پیشگیری و مقابله با بدرفتاری علمی در گونه‌های مختلف آن است. این موارد به شرح زیر هستند:

(الف) فعالیت‌های پژوهشی

۱. ...؛^۱

۲. بررسی و شناسایی نیازهای پژوهشی در زمینه علوم و فناوری اطلاعات؛

۳. اجرای طرح‌های پژوهشی بنیادی، کاربردی و توسعه‌ای به منظور تحقق اهداف پژوهشگاه؛

۴. همکاری پژوهشی با دانشگاه‌ها و موسسات پژوهشی داخل و خارج کشور به منظور ارتقای

کیفیت فعالیت‌های پژوهشی در زمینه علوم و فناوری اطلاعات با رعایت قوانین و مقررات؛

۵. ارائه خدمات مشاوره‌ای به اشخاص حقیقی و حقوقی براساس نتایج فعالیت‌های علمی و پژوهشی انجام‌شده در پژوهشگاه؛

۶. انتشار مجله، کتاب علمی، جزوه آموزشی، تولید نرم‌افزار و برنامه‌های رایانه‌ای متناسب با اهداف پژوهشگاه طبق ضوابط و مقررات مربوط؛

۷. برگزاری همایش‌های علمی و ارائه دستاوردهای پژوهشی در قالب کارگاه‌های آموزشی با رعایت ضوابط و مقررات مربوط.

^۱ مواردی که با نشانه سه نقطه (...) نشان داده شده‌اند، وظیفه یا اختیاری است که از نگاه نویسنده متن حاضر، ارتباطی با مقابله یا پیشگیری از بدرفتاری علمی ندارند.

(ب) خدمات مدیریت اطلاعات و اطلاع‌رسانی

۱. گردآوری، سازمان‌دهی، ذخیره، حفظ، بازیابی، تحلیل، و اشاعه مدارک و اطلاعات علم و فناوری کشور، از جمله پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و رساله‌های دکترای تخصصی دانش‌آموختگان داخل و دانش‌آموختگان ایرانی خارج از کشور، مقاله‌های سمینارها، مشخصات پژوهشگران و متخصصان، طرح‌های پژوهشی، اطلاعات مربوط به اختراعات، نرم‌افزارهای علمی و همچنین اطلاعات پشتیبان آن‌ها از جمله اطلاعات سازمان‌ها و افراد؛
۲. مدیریت تأمین و دسترسی به مدارک و اطلاعات علم و فناوری بین‌المللی مورد نیاز پژوهشگران؛
۳. مدیریت تأمین و دسترسی به مدارک و اطلاعات علم و فناوری گردآوری‌شده در پژوهشگاه در سطح ملی و جهانی؛
۴. انتشار نمایه‌نامه‌ها، چکیده‌نامه‌ها، آمارنامه‌ها، فرهنگ‌نامه‌ها، و اصطلاح‌نامه‌ها؛
۵. انتخاب نمایندگی از اشخاص حقیقی یا حقوقی و همکاری با دیگر سازمان‌های داخلی و خارجی با رعایت ضوابط و مقررات مربوط.

(ج) توسعه کاربرد فناوری اطلاعات در سطح وزارت و کشور

۱. برنامه‌ریزی، مدیریت و پشتیبانی از پروژه‌های فناوری اطلاعات؛
۲. سازمان‌دهی کارآمد برای کاربرد فناوری اطلاعات؛ آمایش منابع؛ مدیریت مخاطرات؛ هماهنگ‌سازی و طراحی و اشاعه استانداردها و مقررات؛
۳. شناخت و تقویت عوامل پیش‌برنده و کاهش عوامل بازدارنده در کاربرد فناوری اطلاعات؛
۴. پشتیبانی از آمادگی الکترونیکی؛ توسعه دانش، بینش و مهارت ذینفعان کلیدی در زمینه نقش و اهمیت فناوری اطلاعات؛ و کاهش شکاف دیجیتال؛
۵. ...؛
۶. تدوین و نهادینه‌سازی اصول اخلاقی کاربرد فناوری اطلاعات.

(د) توسعه منابع انسانی

آموزش و ارتقای مهارت‌ها، قابلیت‌ها، دانش و نگرش نیروی انسانی شاغل در حوزه علوم و فناوری اطلاعات و خدمات اطلاع‌رسانی به کاربران اطلاعات علمی و فناوری و علاقه‌مندان به علوم و فناوری اطلاعات و اطلاع‌رسانی مطابق ضوابط و مقررات پس از کسب مجوز از مراجع ذیربط.

(ص) همکاری و هماهنگی

۱. مشارکت در برنامه‌های همکاری ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی مطابق ضوابط و مقررات؛

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایراندک در ارتباط با آن □ ۱۲۳

۲. سازماندهی شبکه‌های متخصصان علوم و فناوری اطلاعات مطابق ضوابط و مقررات؛

۳. ...؛

۴. پشتیبانی و مدیریت امور مربوط به سامانه ملی مدیریت اطلاعات علم و فناوری مطابق ضوابط و

مقررات؛

۵.

(س) مشاوره

مشاوره در طراحی و راهبری نظام اطلاع‌رسانی علم و فناوری وزارت؛

(ش) ایفای نقش‌های

۱. نماینده وزارت در مجامع ملی و بین‌المللی اطلاع‌رسانی و فناوری اطلاعات مطابق ضوابط و

مقررات؛

۲. نماینده مجامع بین‌المللی اطلاع‌رسانی و فناوری اطلاعات در کشور و کانون فعالیت‌های

منطقه‌ای آن‌ها مطابق ضوابط و مقررات؛

۳. ...؛

۴. مرکز ثبت اطلاعات علمی و فناوریانه مطابق ضوابط و مقررات؛

۵. ...؛

۶. راهبری سامانه ملی و وزارتی مدیریت اطلاعات علم و فناوری مطابق مصوبه‌های کمیته راهبری

سامانه‌های مذکور؛

۷. کانون تفکر ملی در حوزه علوم و فناوری اطلاعات و اطلاع‌رسانی»

(C.f: irandoc.ac.ir/about/overview).

۵-۲. برنامه استراتژیک ایراندک

بند ۱۰ در ذیل عنوان «فلسفه و ارزش‌ها» می‌گوید: ۱۰. در مدیریت اطلاعات و کاربرد فناوری

اطلاعات، پیروی از اصول اخلاقی بایسته است؛

بند ۹ در ذیل «استراتژی‌های پیش‌ران»، امر «پشتیبانی از پژوهش» را یکی از «کارهای کلیدی»

توصیف کرده است.

وقتی سرویس‌های سایه‌نویسی برای اولین بار در شبکه اینترنت ظاهر شدند، نسبتاً ساده و بی‌پیرایه

بودند و شماری از مقالات سایه‌نویسی شده به وسیله نرم‌افزار ضد سرقت ادبی به دام افتادند؛ اما روشن

شده که نرم‌افزارهای همانندجویی مانند «تورنیتین» درباره سرقت علمی به طور عام و مشخصاً در مورد

سایه‌نویسی چندان که باید قابل اتکا نیستند؛ چنان که نرم‌فزار مذکور توانست از میان ۲۶ مقاله‌ای که سرقت علمی شده بودند فقط ۳ مورد را تشخیص دهد و البته از آن‌جا که مقالات سایه‌نویسی شده دارای وصف «اصالت هستند، چنین نرم‌افزارهایی نمی‌توانند عیبی را در آن‌ها تشخیص بدهند. از این رو پیشنهاد شده که نهادهای دانشگاهی باید برای پیشگیری و مقابله با سایه‌نویسی، افزون بر به کار بردن شیوه‌های تشخیص رایانه‌ای^۱، روش‌های دیگری را نیز به کار بگیرند (Lines 2016). از همین رو، امروزه عرضه‌کنندگان مقالات سایه‌نویسی شده مدعی هستند آن‌ها اثری را تولید می‌کنند که با این نرم‌افزارها نمی‌توان آن‌ها را ردیابی کرد. البته برنامه‌هایی وجود دارند که ادعا می‌کنند می‌توانند از طریق روش‌های خود با استفاده از اصول سبک‌سنجی، نویسندگان را شناسایی کنند (Singh and Remenyi 2016). بنابراین امروزه باید پذیرفت که نمی‌توان فقط با نرم‌افزار سایه‌نویسی را کشف کرد؛ آن‌هم هنگامی که پژوهش‌های صورت گرفته آشکارا نشان می‌دهند که هم‌اکنون اقدام شرکت‌ها و مؤسسات سایه‌نویسی بسیار پیچیده، جهانگیر و پرسود شده است (Bartlett 2009). «محصولاتی وجود دارند که از سبک‌سنجی استفاده می‌کنند، و این محصولات می‌توانند به این امر کمک کنند و دانشگاه‌ها هم می‌توانند از آن‌ها استفاده کنند. ولی، سایه‌نویسی به وسیله اساتیدی که از دانش شخصی توانمندی‌های دانشجویان خود مطلع هستند به نحو احسن ردیابی می‌شوند. ارائه تعداد بیشتری از آزمون‌ها و امتحانات شفاهی می‌تواند به سرعت و سهولت کل موضوع سایه‌نویسی را ریشه کن کند. متأسفانه، بار کاری عمده‌ای را نیز تولید می‌کند که نظام آزمون فعلی دانشگاه برای رسیدگی به آن به نحو مطلوب مجهز نشده است» (Singh and Remenyi 2016).

۳-۵. پیشنهادها

۱. با توجه به آنچه در ماده ۱ اساسنامه ایرانداک آمده، این نهاد می‌تواند در حوزه «مدیریت دانش و جامعه اطلاعاتی»، با هدف توثیق داده‌های علمی و پژوهش درباره آنچه به اعتبار داده‌ها و نتایج پژوهشی می‌انجامد، درخصوص سایه‌نویسی پژوهش‌های بیش‌تری انجام بدهد و یا از پژوهش‌هایی که در این باره انجام می‌گیرد، پشتیبانی کند؛
۲. آنچه در ذیل ماده ۲ اساسنامه ایرانداک با عنوان «وظایف و اختیارات» آمده، امکان انجام فعالیت‌های مذکور را به شکل روشن‌تر و مشروح‌تر نشان می‌دهد و ایرانداک می‌تواند در ذیل عنوان «فعالیت‌های پژوهشی» «خدمات مدیریت اطلاعات و اطلاع‌رسانی»، «توسعه کاربرد فناوری اطلاعات در سطح وزارت و کشور»، و ... دامنه چنین فعالیت‌های را از سطح ملی، به سطح منطقه‌ای و جهانی گسترش بدهد و از طریق امور زیر در «پیشگیری و مقابله با

¹ digital detection methods

سایه‌نویسی» به‌خوبی ایفای نقش کند:

الف) اجرای طرح‌های پژوهشی درباره سایه‌نویسی؛

ب) همکاری پژوهشی با دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی داخل و خارج کشور در مورد سایه‌نویسی؛

پ) ارائه خدمات مشاوره‌ای مرتبط با مقابله یا پیشگیری از سایه‌نویسی به اشخاص حقیقی و حقوقی؛

ت) برگزاری همایش‌های علمی و ارائه دستاوردهای مرتبط با سایه‌نویسی و شیوه‌های مقابله و کشف آن؛

ث) گردآوری، سازمان‌دهی، ذخیره، حفظ، بازیابی، تحلیل، و اشاعه مدارک و اطلاعات مرتبط با سایه‌نویسی؛

ج) شناخت و تقویت عوامل پیش‌برنده و کاهش عوامل بازدارنده سایه‌نویسی در ایران و نیز در سطح جهانی؛

چ) آموزش و ارتقای مهارت‌ها، قابلیت‌ها و دانش مربوط به انواع و شیوه‌های سایه‌نویسی و راه‌های مقابله با آن‌ها؛

ح) تعامل با نهادهای تقنینی داخلی، منطقه‌ای و جهانی برای ارائه طرح‌ها و لوایح مرتبط به منظور کاهش میزان سایه‌نویسی و پیشگیری و مقابله با آن در حوزه‌های غیرپزشکی و حتی پزشکی؛

خ) تبدیل شدن به نهاد نماینده در راهبری پیشگیری و مقابله با سایه‌نویسی در سطح داخلی و فراملی؛

د) ایجاد و گسترش دادن و عمومی‌سازی نرم‌افزار همانندجو اولاً در داخل کشور و ثانیاً در سطح منطقه‌ای و جهانی.

۳. با تکیه بر آنچه در «برنامه استراتژیک» ایرانداک ذکر شده، به ویژه بند ۱۰ آن که بر «پیروی از اصول اخلاقی» این نهاد می‌تواند به‌عنوان یک نهاد اخلاق‌محور در حوزه پژوهش، اقدامات مؤثری را در پیشگیری و مقابله با سایه‌نویسی، به شکل خاص و ثقل علمی به طور عام انجام دهد. همچنین با تکیه بر مفاد بند ۹ «برنامه استراتژیک»، ایرانداک می‌تواند در ذیل «استراتژی‌های پیشران» و «پشتیبانی از پژوهش»، پیشگیری و مقابله با سایه‌نویسی را به یکی از «کارهای کلیدی» خود تبدیل کند.

البته گفتنی است که ورود ایرانداک به این گونه فعالیت‌ها نیاز به بودجه مناسب دارد که بیان شیوه‌های کسب و جذب بودجه از عهده این پژوهش بیرون است.

فصل ششم

نتیجه گیری و پیشنهادها

۶-۱. نتیجه گیری

۱. سایه‌نویسی کار تازه‌ای نیست و پیشینه‌ای بلند دارد، اما از نیمه دوم سده بیستم در کشورهای توسعه‌یافته و از اواخر همان سده در کشورهای رو به توسعه به یک معضل دانشگاهی و علمی تبدیل شده است؛
۲. سایه‌نویسی به اشخاص و گروه‌های ویژه محدود نمی‌شود، بلکه اشخاصی که در آفرینش «اثر» فعالند و یا به این موضوع علاقه‌مند هستند می‌توانند جزء افراد دخیل در سایه‌نویسی باشند؛ خواه اشخاص حقیقی و خواه اشخاص حقوقی؛
۳. سایه‌نویسی در همه شکل‌های خود با مخالفت مواجه نشده، بلکه در مواردی مانند نگارش متن سخنرانی اهل سیاست و یا زندگینامه‌نویسی، چه در ایران و چه در کشورهای دیگر، نه تنها مخالفی ندارد، بلکه به شکل آشکار انجام می‌شود و حتی سایه‌نویسی در برخی کشورها، مانند امریکا به یک «شغل» تبدیل شده است و در آفرینش اثر، هم هویت سایه‌نویس و هم هویت پدیدآور دروغین برای همگان آشکار است؛
۴. به لحاظ اصطلاحی، سایه‌نویسی، اصطلاح درستی نیست؛ زیرا نگاه و ذهن را فقط به سوی حوزه نگارش و آفرینش اثر در حوزه‌های ادبی محدود می‌کند؛
۵. برخلاف آنچه از اصطلاح سایه‌نویسی به ذهن می‌رسد و فقط حوزه تألیف و نگارش را در بر می‌گیرد، سایه‌نویسی به لحاظ نظری و علمی در همه حوزه‌هایی که در آن‌ها آفرینش اثر صورت می‌گیرد، چه در حوزه‌های هنری و چه حوزه‌های صنعتی را شامل می‌شود و از این رو، ممکن است آفرینش یک اثر هنری، مانند ایجاد یک سونات موسیقایی، و یا یک اثر صنعتی، مانند یک فرمولاسیون دارویی یا یک اختراع صنعتی، از راه سایه‌نویسی برای شخصی جز پدیدآور ایجاد گردد؛
۶. علت گسترش سایه‌نویسی، از یک سو، فقر، بیکاری و ... سایه‌نویسان است و از سوی دیگر، دارایی، مشغله، و ... نویسندگان دروغین است به داشتن اثر و البته فساد در نظام آفرینش اثر در همه

گونه‌های دانشگاهی و غیر آن است که در این باره، نبود مقررات و قوانین بازدارنده و یا نبود عزم جدی در مجریان قوانین و مقررات موجود برای اجرا نیز باید از مهم‌ترین عوامل گسترش سایه‌نویسی شمرده شود. شناخت درست و چاره‌اندیشی درست برای از میان بردن این عوامل باعث شده تا در کشورهایی که به رفع یا محدود ساختن سایه‌نویسی علاقه‌مند هستند، این معضل محدود شود؛ اما در ایران آمارها واقعیت دیگری را نشان می‌دهند؛

۷. گسترش سایه‌نویسی، در کنار آن که نشان از قوت عوامل تمهیدی آن دارد، باعث افزایش بی‌اعتمادی به آثار علمی و پژوهشی، صاحبان این آثار و مدارک و مدارج علمی می‌گردد و چنین امری، به‌ویژه در حوزه پزشکی و پژوهشی، حوزه علم را با مخاطره جدی روبه‌رو می‌کند؛

۸. مشکل اصلی که سایه‌نویسی به‌وجود می‌آورد، نقض حقوق مالکیت فکری است که اصول و قواعد آن، دستاورد بزرگ جهان مدرن است؛ بدین ترتیب که سایه‌نویسی همه یا بخشی از حقوق مادی و معنوی برخاسته از آفرینش اثر را از شخص «محق» به شخصی که ذیحق نیست و فقط پول یا امکانات مادی یا نفوذ اداری یا سیاسی دارد می‌دهد؛

۹. گسترش سایه‌نویسی از این نظر که شخص دیگری را به‌جای پدیدآور اصلی جانشین او می‌کند و پدیدآوران واقعی را از حوزه مالکیت فکری بیرون می‌کند، با اصول حقوق مالکیت فکری مغایر است. از این‌رو، مخالفان سایه‌نویسی می‌کوشند با تکیه بر این اصول که در کنوانسیون‌های جهانی، مانند برن و پاریس به آن‌ها تصریح شده و یا با کمک قوانین و مقررات مای به محدود کردن سایه‌نویسی و جرم‌انگاری سایه‌نویسی کمک کنند و دست کم آن را به یک تخلف انتظامی تبدیل کنند؛

۱۰. اعتماد بر اصول و قواعد اخلاقی برای رویارویی با سایه‌نویسی، سرابی است که تشنگان مقابله با سایه‌نویسی را سیراب نمی‌کند و در جوامع غیر اخلاقی، به آن بیش‌تر دامن می‌زنند. روش نادرست قانون‌پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی که به‌جای قانون‌مداری به اخلاق‌مداری رسیده است، و «کمیت‌های اخلاق پژوهش» را جانشین «نهادهای مجری قوانین و مقررات پژوهشی» کرده، نشان می‌دهد که عزم مقابله با این معضل علمی هنوز جدی نیست؛

۱۱. آموزش اصول حقوق مالکیت فکری و ضوابط پژوهش، از راه‌های پیشگیری از سایه‌نویسی در حوزه‌های علمی است؛ اما بدون کیفری کردن سایه‌نویسی و بدون به کیفر رساندن سایه‌نویسان و افراد دخیل در سایه‌نویسی، یافته‌های مخالفان سایه‌نویسی به بافته‌هایی بدل می‌شود که تار و پود آن را اصول اخلاقی بدون ضمانت اجرا ساخته‌اند؛

۱۲. در ایران، قانون‌پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی با آن که در صدد بوده تا راه را بر

سایه‌نویسی و افراد دخیل در آن ببندد، به دلیل عدم آشنایی نویسندگان آن با ماهیت سایه‌نویسی و نیز برخی دلایل دیگر، نتوانسته آمار سایه‌نویسی را کاهش دهد؛ بلکه شیوه‌های رایج سایه‌نویسی را فنی‌تر و مخفی‌تر کرده و البته به تناسب، دستمزد سایه‌نویسان را بالا برده است؛

۱۳. سایه‌نویسی را نمی‌توان کلاً از میان برد، اما برای کاستن از میزان آن یا محدود ساختنش به حوزه‌های غیرپژوهشی فقط با تصویب قوانین و مقررات بازدارنده و تقبیح آن نمی‌توان پیش رفت. تا اشخاصی که با توسل به نفوذ اداری، سازمانی، مالی و ... می‌توانند از سایه‌نویسی سود ببرند، همچنان در جایگاه خود می‌مانند و مجازات آن‌ها علنی نمی‌شود و دیگران از به کیفر رسیدن آن‌ها خشنود و متنبه نمی‌شوند، مقابله با سایه‌نویسی بیش‌تر به یک نمایش شبیه است تا یک اقدام واقعی و هدفمند؛

۱۴. ایرانداک به سبب آنچه در اساسنامه آن بیان شده و نیز با تکیه بر مواردی که در برنامه استراتژیک آن پیش‌بینی شده، می‌تواند هم در فعالیت‌های منجر به مقابله با سایه‌نویسی و هم در اقداماتی که موجب پیشگیری از این امر می‌شوند به خوبی ایفای نقش کند؛

۱۵. برجسته کردن فعالیت «هماندجویی» که حسب قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی و آیین‌نامه آن در کشور به ایرانداک واگذار شده، همچون یک ابزار کار و مؤثر می‌تواند ایرانداک را هم به لحاظ نظری و هم از جنبه عملی به نهاد اصلی پیشگیری و مقابله با سایه‌نویسی و البته تقلب علمی در کشور تبدیل کند؛

۱۶. از آن‌جا که ورود به حوزه مقابله و پیشگیری از سوی ایرانداک، هم هزینه دارد و هم مخالفانی را پدید می‌آورد، ایرانداک بدون بودجه کافی و اقتدار لازم نمی‌تواند وظیفه‌ای را که بر عهده دارد ایفا کند. از این‌رو، تقویت قوانین و مقررات حامی ایرانداک و افزایش توان علمی و روابط سازمانی و برون‌سازمانی از سوی ایرانداک در این خصوص باید مورد توجه جدی قرار گیرد؛

۱۷. لازم است ایرانداک در حوزه تقنینی و مصوبه‌نویسی از همه ابزارهای لازم برای قانونی کردن برنامه استراتژیک خود و نیز عملی کردن اهدافی که در اساسنامه‌اش به آن‌ها تصریح شده استفاده کند و گرنه به مرور به یک نهاد تذکره‌دهنده و حاشیه‌ای در امر پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی تبدیل خواهد شد؛

۱۸. ایرانداک می‌تواند با حمایت از پژوهش‌هایی که به پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی می‌پردازند و انتشار دستاوردهای علمی در این باره و انتشار نتایج فعالیت‌هایی که منجر به کاهش تقلب در تهیه آثار علمی می‌شوند، به اهداف خود نزدیک‌تر شود؛

۱۹. برگزاری دوره‌های اصول پژوهش علمی با تکیه بر قوانین مالکیت فکری در ایران و جهان از

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایراندک در ارتباط با آن □ ۱۳۰

سوی ایراندک که ابزارهای آن را نیز بیش و کم دارد، می‌تواند از راه گسترش «قانون‌مداری» به جای «اخلاق‌مداری»، پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی را از شکل نمایشی و ناکارا به اقدامی مؤثر تبدیل کند.

۶-۲. پیشنهادها

مقابله با سایه‌نویسی، خواه همچون یک تخلف و خواه به مثابه یک جرم، مانند مبارزه با هر تخلف یا پدیده مجرمانه دیگر در دو سطح پیشگیری از وقوع، و کیفر مرتکب صورت می‌گیرد. با پذیرش این امر، پیشنهادهای زیر برای مقابله و پیشگیری با این پدیده درخور ذکر هستند:

۱. از آن‌جا که استادان دانشگاه‌ها - در مفهوم کلی - بیش از همه با پدیده بدرفتاری علمی و گونه‌های آن، یعنی سرقت علمی و سایه‌نویسی سروکار دارند، آموزش راه‌های کشف و نیز پیشگیری از این امور و همچنین بازآموزی ابزارهای قانونی و انتظامی با متخلفان می‌تواند از مهم‌ترین راهکارها برای مقابله با بدرفتاری علمی در سطح دانشگاهی باشد؛

۲. در این باره چندی است یک بلاگ با نشانی <https://pap.blog.ir> با عنوان «استادان علیه تقلب»^۱ از سوی برخی از استادان دانشگاه‌های ایران راه‌اندازی شده است. در صفحه نخست این بلاگ آمده است: «این بلاگ به همت تعدادی از استادان دانشگاه‌های کشور ایجاد شده است و هدف آن، مبارزه با تخلف و تقلب علمی در دانشگاه‌ها چه از سوی دانشجویان و چه از سوی اعضای هیأت علمی است. متأسفانه ما شاهد گسترش حرکت‌های غیراخلاقی در فضای علمی کشور هستیم که با انگیزه‌هایی چون اخذ مدرک، پذیرش یا ارتقای مرتبه‌ی دانشگاهی صورت می‌گیرند؛

۳. ما با هرگونه تقلب مخالفیم و سکوت در برابر آن را هم جایز نمی‌دانیم. در این بلاگ قصد داریم برخی موارد و روش‌های تقلب را بیان و ضمن آموزش به دانشجویان و تلاش برای اشاعه اخلاق و آداب حرفه‌ای در جمع خودمان، مسئولان را وادار کنیم تا به مشکل تقلب و ریشه‌های آن واکنش جدی نشان دهند؛

۴. باید در استادان این قابلیت تقویت شود که «رویکرد مبتنی بر مجازات» را کنار بگذارند و آموزش نوشتن و شیوه پژوهش را در فرایند یادگیری وارد کنند و همچنین راه‌هایی را برای تفهیم شیوه‌های مناسب استفاده از منابع به دانشجویان بیابند (Lines 2016).

¹ Professors Against Plagiarism

فهرست منابع

- آبادیس (شبکه مترجمین ایران) در: abadis.ir
- آشوری، داریوش، فرهنگ علوم انسانی، انگلیسی به فارسی، تهران، نشر مرکز، ۱۳۷۴.
- آقای، حسین، (۱۳۹۶) «سایه‌نویس و نانویسنده»، در: honarland.ir
- ابوالقاسمی، محسن، (۱۳۹۸) *تاریخ زبان فارسی*، چ ۱۶، تهران، سمت.
- ارسطویی، علی، سایه‌نویس‌ها (ghostwriters) چگونه به ما کمک می‌کنند؟ در: [@aliarastoue](mailto:virgool.io). این کتاب با نام «انتخاب‌های سخت» از سوی امیر قادری به فارسی برگردان شده و توسط انتشارات ملیکان چاپ شده است.
- اسدی، سعید. ۱۳۹۳. «بدرفتاری علمی و رابطه آن با فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی»، کتاب ماه کلیات (۲) ۱۷.
- اسکینی، ربیعا، حقوق تجارت.
- امیری، محمدرضا (۱۳۸۳، آذر). «همکاری در تألیف: شیوه‌ها و مزایای آن». کتاب ماه. کلیات.
- انوار، پروین (استعلامی)، *مآخذشناسی و استفاده از کتابخانه*، ویرایش ۴، تهران، زوار، ۱۳۷۵.
- انوری، حسن و دیگران، فرهنگ بزرگ سخن، تهران، سخن، ۱۳۸۱.
- بیگ‌زاده، صفر، *درآمدی بر کپی‌رایت و حقوق وابسته*.
- بیگ‌زاده، صفر، شرحی بر قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان.
- بیگ‌زاده، صفر، *فرهنگ تعاریف قانونی*.
- بی‌نام «نویسنده‌ای که کتاب‌هایش به اسم دیگران منتشر می‌شود»، در: yazdeemrooz.ir
- بی‌نام «سایه‌نویس زلاتان»، در: bankvarzesh.com
- بی‌نام «سایه‌نویس کتاب ترامپ: ریاست جمهوری ترامپ به پایان رسیده»، در: سایت تحلیلی - خبری عصر ایران (asriran.com)
- بی‌نام «عریضه‌نویسان، وکلای در سایه»، ۱۳۹۲ در: vekalatonline.ir
- بی‌نام «نویسنده‌ای که کتاب‌هایش به اسم دیگران منتشر می‌شود»، در: yazdeemrooz.ir

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایراندک در ارتباط با آن □ ۱۳۲

جعفری لنگرودی، ترمینولوژی حقوق، ذیل «شخص حقوقی».

جعفری لنگرودی، محمدجعفر، ترمینولوژی حقوق، ذیل «مصالح عمومی».

جعفری لنگرودی، محمدجعفر، وسط در ترمینولوژی حقوق، ذیل «مصالح عمومی».

جمالی، محمدرضا، «سرق علم نسبت دادن آفرینش یک اثر به فردی دیگر است»، خبرگزاری ایبنا، ۱۳۹۱/۲/۱۵.

حسینی بوشهری، «پژوهشگران از سایه‌نویسی پرهیز کنند/ پژوهش‌ها بر مبنای تولید علم و نوآوری باشد»، در: rasanews.ir

خسروی، فریبرز (زیر نظر)، دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، تهران، سازمان اسناد و کتابخانه ملی، ۱۳۸۵.

خسروی، فریبرز، «از سایه‌نویسی تا جعل عمیق (۱)»، فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، دوره ۳۱، ش ۳ (پاییز ۱۳۹۹).

دادخواه، مهدی و محمد لگزیان، «سوء رفتاری علمی به نام مقاله‌سازی»، مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان، دوره ۱۶، خرداد ۱۳۹۶.

رجب‌زاده عصارها، امیرحسین، (۱۳۹۶) «آیا خدمات ترجمه و مشاوره آماری، سایه‌نویسی است؟» در samimnoor.ir/view/fa/articleview/

رجب‌زاده عصارها، امیرحسین، «سایه‌نویسی چیست؟ نگاهی به زوایای اخلاقی سایه‌نویسی» در samimnoor.ir/view/fa/articleview/ آنچه در این منبع آمده عیناً در منبع دیگری با مشخصات زیر نیز آمده و نویسنده نمی‌تواند درباره تقدم این یا آن منبع اظهار نظر کند: افشار، مریم، «سایه‌نویسی چیست؟ زوایای اخلاقی سایه‌نویسی» در: andishvaran.kowsarblog.ir

رحیمی، ماریه و رحمت‌ا... فتاحی، «بررسی وضعیت همکاری علمی اعضای هیئت علمی در چهار حوزه موضوعی در دانشگاه فردوسی مشهد»، فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی، دوره ۱۱، ش ۴۲، ۱۳۸۷.

رسولی، بهروز و دیگران، «بررسی عوامل مؤثر بر کسب و کار سایه‌نویسی در پایان‌نامه‌ها و رساله‌های تحصیلات تکمیلی در ایران» (طرح پژوهشی)، پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران، تهران، ۱۳۹۴.

روزنامه رسمی، مشروح مذاکرات جلسه ۱۲۴ مجلس شورای اسلامی.

سازمان جهانی مالکیت فکری، درآمدهای برکپی‌رایت و حقوق وابسته.

سایه‌نویسی. آیا سایه‌نویسی کاری غیر اخلاقی است؟ ۱۳۹۹ در: translation.pink/ghostwriting/ و ویکی‌پدیا، ذیل «سایه‌نویسی».

سمیعی (گیلانی)، احمد، نگارش و ویرایش.

سمیعی، احمد، «جایگاه ویرایش در صنعت نشر، ضرورت‌ها و نیازها»، سروش، ۱۳۷۳، دوره ۱۶، ش ۷۲۰.

صدری افشار، غلامحسین، حکمی، نسرین و حکمی، نسترن، فرهنگ فارسی امروز، ویراست جدید، تهران، فرهنگ معاصر، ۱۳۸۱.

صفوی، کوروش، «ویرایش آداب تعریف نشده»، صنعت چاپ، ۱۳۷۱، ش ۱۱۴.

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایراندک در ارتباط با آن □ ۱۳۳

فرهنگ فارسی معین، ذیل «انتشار».

کاتوزیان، ناصر، قواعد عمومی قراردادها، ۱۳۷۶. ج ۱.

کاظمی، عباس و زهرا اصغری، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، دوره ۲۵، ش ۴ (۱۳۹۸).

کسرابی، عرفان، «حراج پایان‌نامه در میدان انقلاب»، در: روزنامه شرق، پنج‌شنبه ۸ مهر ۱۳۹۵، شماره ۲۶۹۳

گزارش «نشست نقد و بررسی کتاب سایه‌نویسی و اخلاق اصالت» در: mfjd.ir/fa/news

لغتنامه دهخدا، ذیل «انتشار».

متن کامل افشاگری سایه‌نویس دونالد ترامپ در نیویورکر، در: khabgard.com

مجموعه قوانین ۱۳۴۵، قسمت «قوانین»، قانون استخدام کشوری، مصوب ۱۳۴۵/۳/۳۱، ماده ۷.

مجموعه قوانین ۱۳۵۹، قسمت «آیین‌نامه‌ها»، آیین‌نامه استخدامی مستخدمین هواپیمایی ملی ایران (هما)، مصوب

۱۳۵۹/۳/۱۰ شورای انقلاب جمهوری اسلامی ایران، ماده ۱، بند «ج».

مجموعه قوانین ۱۳۶۷، آیین‌نامه استخدامی سازمان حسابرسی، مصوب ۱۳۶۷/۲/۲۸ هیأت وزیران، ماده ۴.

مجموعه قوانین ۱۳۷۳، قانون ممنوعیت تصدی بیش از یک شغل، مصوب ۱۳۷۳/۱۰/۱۱، ماده واحده، تبصره ۲.

مجموعه قوانین ۱۳۷۴، قانون استخدامی وزارت اطلاعات، مصوب ۱۳۷۴/۴/۲۵، ماده ۱، بند «ه».

مجموعه قوانین ۱۳۷۴، قانون مقررات استخدامی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۷۴/۴/۲۷ کمیسیون

شوراها و امور داخلی کشور مجلس شورای اسلامی و ۱۳۷۴/۶/۲۶ شورای نگهبان، ماده ۷.

مجموعه قوانین ۱۳۷۵، آیین‌نامه حقوق و دستمزد کارکنان سازمان‌های مناطق آزاد تجاری - صنعتی جمهوری اسلامی

ایران، مصوب ۱۳۷۵/۱/۱۹ اکثریت وزرای عضو شورای عالی مناطق آزاد تجاری - صنعتی جمهوری اسلامی

ایران، ماده ۱، بند «ت».

مجموعه قوانین ۱۳۷۵، آیین‌نامه حقوق و دستمزد کارکنان سازمان‌های مناطق آزاد تجاری - صنعتی جمهوری اسلامی

ایران، مصوب ۱۳۷۵/۱/۱۹ اکثریت وزرای عضو شورای عالی مناطق آزاد تجاری - صنعتی جمهوری اسلامی

ایران، ماده ۲، بند «خ».

مجموعه قوانین ۱۳۷۶، آیین‌نامه حقوق و دستمزد کارکنان سازمان‌های مناطق آزاد تجاری - صنعتی جمهوری اسلامی

ایران، مصوب ۱۳۷۶/۴/۳۰ اکثریت وزرای عضو شورای عالی مناطق آزاد تجاری - صنعتی جمهوری اسلامی

ایران، ماده ۱، بند «ج».

مجموعه قوانین ۱۳۷۹، آیین‌نامه استخدامی سازمان انرژی اتمی ایران، مصوب ۱۳۷۹/۱۱/۵ هیأت وزیران، ماده ۱، بند

«ش».

مجموعه قوانین ۱۳۸۲، ج ۱، قانون تشکیل سازمان نظام روان‌شناسی و مشاوره جمهوری اسلامی ایران، مصوب

۱۳۸۲/۱/۲۷، ماده ۴، تبصره ۲.

مجموعه قوانین ۱۳۸۳، ج ۲، قسمت «آیین‌نامه‌ها»، آیین‌نامه تشخیص صلاحیت مشاوران، مصوب ۱۳۸۳/۴/۳ هیأت

وزیران، ماده ۲، بند «الف».

سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر حقوق مالکیت فکری و نقش ایرانداد در ارتباط با آن □ ۱۳۴

محمدزاده وادقانی، علیرضا و حسن محسنی، «معاهده برن برای حمایت از آثار ادبی و هنری» (ترجمه فارسی متن)، *فصلنامه حقوق*، ش ۳، ۱۳۸۸.

مشیری، مهشید، فرهنگ زبان فارسی الفبایی - قیاسی، تهران، سروش، ۱۳۶۹.

مقاله «سایه‌نویسی در تولید محتوا یعنی چه؟» writena.com

مقاله «سایه‌نویسی». آیا سایه‌نویسی کاری غیراخلاقی است؟ در: translation.pink/ghostwriting

منصوریان، یزدان، «قامت خمیده اخلاق علمی» در برابر «تندباد کمیت گرایی». کتاب ماه کلیات، ش ۱۹۷، اردیبهشت ۱۳۹۳.

نیک‌روش، محمد، «سایه‌نویسی»، ۱۳۹۶ در: sherenab.com/blog

واژه‌نامه آزاد، ذیل سایه‌نویس، در: vajehtyab.com

ویکی‌پدیا، ذیل «سایه‌نویسی».

هاشمی میناباد، حسن، «ویرایش در ترجمه»، مترجم، دوره ۵، ۱۳۷۴، ش ۱۷ و ۱۸.

یونسی، ابراهیم، هنر داستان‌نویسی، فصل انتقال.

Ace My Assignment. (2015). *Ace My Assignment*. <acemyassignment.com>

American Medical Writers Association (AMWA) at: amwa.org

Bartlett, T. 2009. "Cheating Goes Global as Essay Mills Multiply." *The Chronicle of Higher Education* 55 (28): A1.

Bernardi, R. A., Larkin, M. B., LaBontee, L. A., Lapierre, R. A., & Morse, N. C. (2012). Classroom cheating: Reasons not to whistle-blow and the probability of whistle-blowing. *Research on Professional Responsibility and Ethics in Accounting*, 16, 203–233.; and McCabe, D. L., Butterfield, K. D., & Trevino, L. K. (2006). Academic dishonesty in graduate business programs: Prevalence, causes, and proposed action. *Academy of Management Learning & Education*, 5 (3).

Bushway, A., & Nash, W. R. (1977). School cheating behavior. *Review of Educational Research*, 47.

C.f: rmc.ui.ac.ir/dorsapax/Data/Sub_163/File/masadigh.pdf

C.f: Spinak, Ernesto, "Ethical Editing – Ghostwriting is an unhealthy practice", in blog.scielo.org

C.f: Zheng, Shulun, and Jie Cheng. "Academic Ghostwriting and International Students." *Young Scholars in Writing* 12 (2015).

Campbell, C. R., C. Owens Swift, and L. Denton. 2000. "Cheating Goes Hi-tech: Online Term Paper Mills." *Journal of Management Education* 24 (6).

Cf.: 1) Columbia University. The cloning scandal of Hwang Woo-Suk [article on the Internet]. c2015 [cited 2015 Jul 28]. Available from: stemcellbioethics.wikischolars.columbia.edu/The+Cloning+Scandal+of+Hwang+Woo-Suk; 2) McNeill D. In Japan, research scandal prompts questions. *The Chronicle of Higher Education*. 2014 June 30 [cited 2015 Jul 28]. Available from: chronicle.com/article/In-Japan-Research-Scandal/147417/?cid=at&utm_source=at&utm_medium=en; 3) Office of Research Integrity. Case summaries [article on the Internet]. c2015 [cited 2015 Jul 28]. Available from: ori.hhs.gov/case_summary.

Cf.: 1) Guha A. Vice-Chancellors are not angels. *Frontier*. 2011; 43 (45); May 22–28 [cited 2016 May 17]. Available from: frontierweekly.com/archive/vol-number/vol/vol-43-2010-11/vol-43-45/vicechancellors-43-45.pdf; 2) Monash head leaves over plagiarism charge. *The Guardian*. 2002

- July 18 [cited 2015 Jul 28]. Available from: theguardian.com/education/2002/jul/18/highereducation.uk.
- Cf.: 1) Lewin T. Dean at M.I.T. resigns, ending a 28-year lie. *New York Times*. 2007 April 27 [cited 2015 July 28]. Available from: nytimes.com/2007/04/27/us/27mit.html; 2) Farrell EF. California poet laureate admits to lie on résumé. *Chronicle of Higher Education*. 2002, 49 (12); 3) Flynn NS. UCD inquiry to study vetting practices. *The Irish Times*. 2001 November 13 [cited 2015 Aug 04]. Available from: irishtimes.com/news/ucd-inquiry-to-study-vetting-practices-1.336913
- Coelho, A. L. A., Pinheiro, P. P., de Alencar, D. A. M., Beatriz, L., Falcao, B., Branco, P. H. F. C., et al. (2015). Plagiarism in scientific circles. *HealthMED*, 9.
- Elizabeth Fisher, Alexander J. McLeod, Arline Savage, Mark G. Simkin, "Ghostwriters in the cloud", *J. of Acc. Ed.* (2015), doi: 10.1016/j.jaccedu.2015.11.001 (in: elsevier.com/locate/jaccedu).
- Elliott, Carl and Amy Snow Landa, "What's Wrong With Ghostwriting?" in *Bioethics* (online), Vol. 24, No. 6, 2010.
- Elliott, Carl and Amy Snow Landa, "What's Wrong With Ghostwriting?" in *Bioethics* (online), Vol. 24, No. 6, 2010.
- Evering, L. C., and G. Moorman. 2012. "Rethinking Plagiarism in the Digital Age." *Journal of Adolescent & Adult Literacy* 56 (1).
- Flanagin A, Carey LA, Fontanarosa PB, Phillips SG, Pace BP, Lundberg GD, et al. Prevalence of articles with honorary authors and ghost authors in peer-reviewed medical journals. *JAMA*. 1998; 280 (3). PubMed| Google Scholar.
- Ghostwriting: the importance of definition and its place in contemporary drug marketing, bmj.com, 2016.
- Gøtzsche PC, Hróbjartsson A, Johansen HK, Haahr MT, Altman DG, Chan AW. Ghost authorship in industry-initiated randomised trials. *PLoS Med*. 2007; 4 (1): e19. PubMed | Google Scholar.
- Hammer, G. (1976). How to exorcise academic ghostwriting. *Phi Delta Kappan*, 57.
- Hart, Richard L. (2000). Co-authorship in the academic library literature: survey of attitudes and behaviors. *Journal of Academic Librarianship*, 26 (5).
- Hawley, C. S. (1984). The thieves of academe: Plagiarism in the university system. *Improving college and university teaching*, 32 (1), and Stearns, L., Copy wrong: Plagiarism, process, property, and the law. *California Law Review*, 1992.
- Hill, C. (2010). A chink in our armor: Can technology provide a true online proctored exam? In *Promoting academic integrity. in online education*.
- Howard, R. M. 1995. "Plagiarisms, Authorships, and the Academic Death Penalty." *College English* 57 (7).
- International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE) at: icmje.org
- Lea, M., and B. Street. 1998. "Student Writing in Higher Education: An Academic Literacies. Approach." *Studies in Higher Education* 23 (2).
- Levy, E. S., & Rakovski, C. C. (2006). Academic dishonesty: A zero tolerance professor and student registration choices. *Research in Higher Education*, 47 (6); and McCabe, D. L. (2005). Cheating among college and university students: A North American perspective. *International Journal for Educational Integrity*, 1(1), <ojs.unisa.edu.au/index.php/IJEI/search/titles>.
- Lillis, T., and J. Turner. 2001. "Student Writing in Higher Education: Contemporary Confusion, Traditional Concerns." *Teaching in Higher Education* 6 (1).

- Lines, Lisa (2016): Ghostwriters guaranteeing grades? The quality of online ghostwriting services available to tertiary students in Australia, *Teaching in Higher Education*, DOI: 10.1080/13562517.2016.1198759.
- Luckerson, V. (2013, January 22, 2013). Can You Go to Jail for Impersonating Someone Online? *Time*.
- O'Malley, M. J., and T. S. Roberts. 2011. "Plagiarism in Science Education: Preventing Cheating via Online Auctions." In *Proceedings of the Australian Conference on Science and Mathematics Education 2011*, 28–30 September, edited by M. Sharma, Sydney: Uniserve Science. 121 *et seq*.
- Page, J. S. 2004. "Cyber-Pseudepigraphy: A New Challenge for Higher Education Policy and Management." *Journal of Higher Education Policy and Management* 26 (3).
- Pecorari, D. 2003. "Good and Original: Plagiarism and Patchwriting in Academic Second-Language Writing." *Journal of Second Language Writing* 12.
- Pecorari, D. 2003. "Good and Original: Plagiarism and Patchwriting in Academic Second-Language Writing." *Journal of Second Language Writing* 12.
- Riley, L. A., & Brown, S. C. (1996). Crafting a Public Image: An Empirical Study of the Ethics of Ghostwriting. *Journal of Business Ethics*, 15 (7).
- Rodan P. A modest victory for academic values: The demise of David Robinson. *Australian Universities' Review*. 2004; 46 (2).
- Rosenthal, J. S., & Yoon, A. H. (2010). Judicial ghostwriting: authorship on the Supreme Court. *Cornell L. Rev.*, 96, 1307.
- Sankalp Yadav et al. The Pan African Medical Journal - ISSN 1937-8688. available online at: panafrican-med-journal.com/content/article/30/217/full/
- Sankalp Yadav *et al.*, "Ghostwriters in the scientific world", *The Pan African Medical Journal*, 2018; 30: (available online at: panafrican-med-journal.com/content/article/30/217/full/).
- Schaefer, T., Barta, M., & Pavone, T. (2009). Student identity verification and the Higher Education Opportunity Act: A faculty perspective. *Instructor*, 59.
- Sims, R. (1993). The relationship between academic dishonesty and unethical business practices. *Journal of Education for Business*, 68 (4).
- Singh S, Remenyi D. Plagiarism and ghostwriting: The rise in academic misconduct. *S Afr J Sci*. 2016; 112 (5/6), Art. #2015-0300, 7 pages. [dx.doi.org/10.17159/sajs.2016/20150300](https://doi.org/10.17159/sajs.2016/20150300)
- Skaar, H. 2015. "Writing and Pseudo-writing from Internet-based Sources: Implications for Learning and Assessment." *Literacy* 49 (2), and Adams, A. 2011. "Student Assessment in the Ubiquitously Connected World." *SIGCAS Computers and Society* 41 (1).
- Spinak, Ernesto, "Ethical Editing – Ghostwriting is an unhealthy practice", in blog.scielo.org
- Stavisky LP. Term paper 'mills', academic plagiarism, and state regulation. *Pol Sci Quart*. 1973. [dx.doi.org/10.2307/2148993](https://doi.org/10.2307/2148993)
- Stockall, N., and C. Villar Cole. 2016. "Hidden Voices: L2 Students' Compensatory Writing Strategies." *Teaching in Higher Education* 21 (3).
- Stretton S. Systematic review on the primary and secondary reporting of the prevalence of ghostwriting in the medical literature. *BMJ Open*. 2014; 4 (7): e004777. PubMed| Google Scholar.
- Taylor M, Butt R. How do you make £1.6m a year and drive a Ferrari A: Sell essays for £400. *The Guardian*. 2006 July 29. Available from: theguardian.com/uk/2006/jul/29/highereducation.education

Taylor, S. M. 2014. "Term Papers for Hire: How to Deter Academic Honesty." *Education Digest* 80 (2).

The European Medical Writers Association (EMWA) at: emwa.org

Tomar DA. Detecting and deterring ghostwritten papers: A guide to best practices [article on the Internet]. c2015 [cited 2015 Aug 04]. Available from: thebestschools.org/resources/detecting-deterring-ghostwritten-papers-best-practices/

Varij Kazemi & Dehqhan Dehnavi, 2017.

Wallace, M. J., and P. M. Newton. 2014. "Turnaround Time and Market Capacity in Contract Cheating." *Educational Studies* 40 (2). doi:10.1080/03055698.2014.889597.

World Association of Medical Editors (WAME) at: amwa.org

Yadav, Sankalp and Gautam Rawal, " Ghostwriters in the Scientific World", in *Pan African Medical Journal*, 2018, 30, 217 and Elliott, Carl and Amy Snow Landa, "What's Wrong With Ghostwriting?" in *Bioethics* (online), Vol. 24, No. 6, 2010.

Yadav, Sankalp and Gautam Rawal, " Ghostwriters in the Scientific World", in *Pan African Medical Journal*, 2018, 30, 217 available online at: panafrican-med-journal.com/content/article/30/217/full/

Sites

andishvaran.kowsarblog.ir

asriran.com

bankvarzesh.com

britannica.com

dictionary.cambridge.org/

honarland.ir

inaghd.ir/the-ghost-writer- 2010

irandoc.ac.ir/about/overview

isi-isc.com/fa

isites.harvard.edu/icb/icb.do?keyword=k70847&pageid=icb

khabgard.com

mfjd.ir/fa/news

ox.ac.uk/student/academic/guidance/skills/plagiarism

oxforddictionaries.com/

radiofarhang.ir

rasanews.ir

samimnoor.ir/view/fa/articleview/

sherenab.com/blog

translation.pink/ghostwriting

translation.pink/ghostwriting

vekalatonline.ir

virgool.io/@aliarastoue

wps.prenhall.com/hss_understand_plagiarism

writena.com

yazdeemrooz.ir

yazdeemrooz.ir

Abstract

Ghostwriting is not a new and distinctive behavior, and whether it is in Iran or in the world, it has long background; But considering it as a problem, especially at the academic and medical level, which goes back to the last century; Because the spread of this issue, the validity of scientific texts as well as the validity of academic degrees and academics faced a big question.

In this study, in addition to examining the customary and legal concept of ghostwriting, the issue of whether a person can be hired to create a work is addressed; Also with the aim that his work belongs to the person who pays the fee or rent, so that the latter person is the owner of the material and intellectual rights of the work. Of course, this behavior has long been seen, especially among politicians, and has become somewhat commonplace, as the texts of their speeches or messages are openly written by others whose identities are sometimes obvious to all.

Recognize the legal criteria governing this behavior and explain its legal nature in the context of standards contained in international conventions (such as the Berne Convention) and regulations adopted in Iran, such as the "Protection of the Rights of Authors and Writers and Artists Act" or "Prevention and Countermeasures Fraud has been committed in the production of scientific works" that explicitly refer to ghostwriting. The method of this research is documentary and is mainly based on referring to legal documents.

The main questions and hypotheses raised in this study that have been answered and defended in the presented topics are: What is ghostwriting? What are the types of ghostwriting? Is ghostwriting contradicting intellectual property rules? Ghostwriting is against university regulations in Iran; Irandoc can play a role in preventing ghostwriting in Iran.

According to the above questions and hypotheses, the researcher has tried to achieve these goals: to explain the nature of ghostwriting from a legal point of view; Introduce global and domestic laws and regulations on intellectual property in relation to ghostwriting; Compliance of laws and regulations with the explained nature of ghostwriting; Determining whether ghostwriting is consistent with the principles of intellectual property rights; Explain the role that Irandoc has or can play in preventing ghostwriting in Iran.

Keywords: Intellectual Property Rights, Copyright, Ghostwriting, Iran, Laws and Regulations, Irandoc;

**Iranian Research Institute
for Information Science and Technology
(IranDoc)**

Research Project

**Academic Ghostwriting from the
Intellectual Property Rights Perspective
and the Role of IranDoc**

By:

Safar Beigzadeh

2021